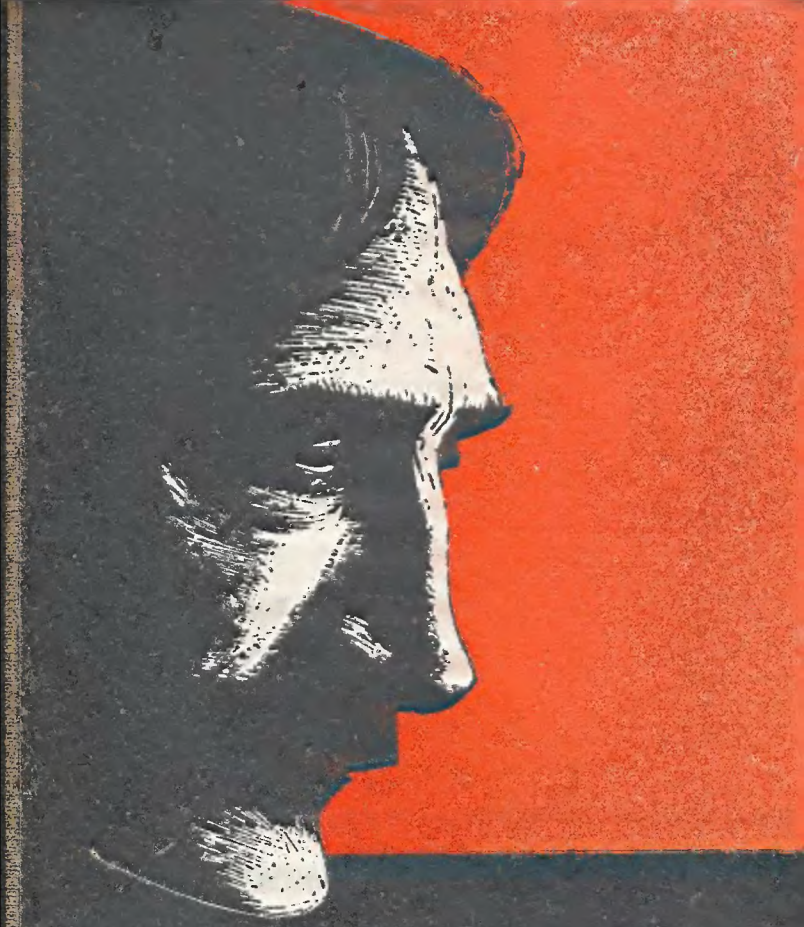

BARBUSSE

SZIKRA

ŻIKRA

BARBUSSE

SZIKRA

BUDAPEST 1950

Ez a könyv
Barbusse születésének 75. évfordulója
alkalmából készült

Összeállította és az előszót írta
ARANYOSI PÁL

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

ELŐSZÓ

Barbusse életműve, mely alkotójának nevét egyszersmindenkorra beírta a szocialista forradalom történetébe, 1915/16-ban kezdődött. Negyvenharmadik évét taposta akkor, javakorabeli férfi, aki mögött elismert írói munkák, tekintélyes szerkesztői posztok a jól fejlődő polgári karrier egy-egy állomását jelezték. Barbusse az 1914-es világháború kirobbanásával azt a harcot üdvözölte, mely majd véget vet a háborúnak. Saját előadása szerint akkor még szentül hitte, hogy a francia demokrácia összezúzza a német reakciót és ezzel megnyitja a világbéke korszakának kapuját. A világbékéért már eddig is tevékenykedett. Beállott a tisztes, ősz, ábrándozó Frédéric *Passy* mellé, a nemzetközi döntőbíróságot hirdetni, mint azt a biztos hatású panaceát, a háborús fekély gyógyszerét, amely olcsó és egyszerű megoldásával kiküszöböli a fegyveres konfliktusokat a nemzetek életéből. Azt hitte, ennek a gyermeteg jószándéknak csak a német-osztrák imperializmus az elrontója. Nem tudta, hiszen *Jaurès* is csak alig egy-két évvel ezelőtt kezdte hirdetni, hogy „a kapitalizmus úgy hordja méhében a háborút, mint felhő a vihart". A kapitalizmust pedig

nem lehet pusztán szép szavakkal agyonverni. A polgári pacifizmus szenteltvize arra se jó, hogy kiűzze a hazaárulás extraprofitjának ördögét a polgári demokráciából. Franciaországban is akadtak olyan „nemzetfenntartó elemek", akik egyforma buzgalommal kovácsoltak ágyút, géppuskát és hozzávalót a szembenálló hadviselő feleknek, németnek, franciának egyaránt.

Mindezt Barbusse akkor tanulta meg, amikor lelkes felbuzdulásában egy gyalogezreddel kiment a frontra. És minél mélyebben ereszkedett Soissons, Crouy és a Dámák országútja, az akkori francia hadijelentések hírhedt csatatereinek sarába, mocskába, nyomorába, annál messzibb szálltak belőle az illúziók. Itt kezdte irogatni jegyzeteit egy regényhez, mely ennek a háborúnak legmélyebb, legigazabb és legmegrázóbb dokumentuma lett.

Szegényes szó ez: „dokumentum", amikor ilyen arányú és hatású műről ván szó, mint „A tűz". Nemcsak hasonlíthatatlan dinamikájú és szépségű freskó ez arról az irtózatos méretű hadiüzemről, mely mintegy futószalagon őrölte és morzsolta az embert százával és ezrével. A földre szállt apokalipszis kitörölhetetlen élménye, melyben az ember, Barbusse gyalogos rajának Bertrand káplárja és bakái óriás szimbolumokként kilépnek a futóárok szürke, mocskos gödréből és mint a sárban összekapaszkodva alvó két katona, a hadviselő nép szenvedéseit példázzák. És még valamit: Barbusse nagy mondásának igazságát és reménységét. „A háborút harminc millió rab viseli, de a jövő az ő kezükben van."

Ez a felismerés emelte ki Barbusse-t az írót és az embert multja ködös pacifizmusából, ez nevelte harcossá.

A harc ott kezdődött, hogy a regényt végig kel-

lett írnia, azután megjelentetnie valahol. Barbusse jól tudta ugyan, hogy a háború ellen csak a munkásosztállyal, a szegényparasztsággal és a haladó értelmiséggel közös táborban lehet küzdeni, de a munkásosztályt abban az időben méltatlan árulók (Renaudel, Blum, Thomas) képviselték. Ők tartották kezükben a szocialista párt lapjának gyeplőjét is. Szóba se álltak volna azzal az íróval, aki kipellengérezi az ágyúgyárosok kormányával kötött szövetségüket. Ezért Barbusse egy ellenzéki polgári ujságíró, Gustave *Téry* lapjához, az *Oeuvre*-höz vitte kéziratát. Gustave Téry nem volt tudatos ellensége az imperialista háborúnak, bár ismerte ennek egész mechanizmusát, de azt is tudta, hogy a nép körében egyre nagyobb a tábora azoknak, akiket már nem lehet soviniszta és imperialista frázisokkal elszédíteni, akik tudni akarják az igazat. Ezért a kisemberek, munkások, iparosok, tanárok és tanítók tömegeire építette a maga ujságvállalkozását. Azt követelte a kormánytól, vegye komolyan a háború demokratikusnak hirdetett jellegét és céljait, szüntesse meg a panamák mindennapos botrányait, ne engedje ellopni a katonák kenyerét, borát, bakancsát, kergesse el a tehetségtelen és lelkiismeretlen kalandorokat a parancsnoki posztokról. Lapjában rendszeresen közölte a katonák panaszos leveleit. Ezért fogadták tárt karokkal Barbusse művét, melyet 1916 augusztus—novembere között — kisebb-nagyobb kihagyásokkal, kisebb-nagyobb szóbeli csetepaték után a szerzővel és a cenzúrával — folytatásokban közölt. Így is ez volt abban az időben a legolvasottabb tárcaközlemény nemcsak Párizsban, de az egész országban. És nemcsak olvasmány volt, hanem esemény is. Nemcsak irodalmi, hanem politikai hatása is fordulatot jelentett.

A tömegsiker, a politikai hatástól függetlenül, felkeltette a kiadók érdeklődését. Barbusse regénye 1917 elején könyvalakban is megjelent — és terjedt, mint a futótűz. Néhány hónap alatt kétszázezer példány kelt el belőle. A Goncourt-Akadémia is meghajolt a siker előtt: „A tűz"-nek ítélte évi nagydíját.

Fontosabb és történelmi tény volt azonban, hogy a könyvet valóban milliók olvasták Franciaországban és már a határon túl is: munkás- és parasztkatonák, akik megtalálták benne önmagukat, keserű csalódásaikat, megtiport emberi érzéseiket, sötét sorsukat, de végül annak tudatát is, hogy az imperialista háború gyalázatát csak ők tudják letörölni a világ arcáról.

*

N. K. *Krupszkája Leninről* szóló emlékezéseiben elmondja, melyik szépirodalmi műveket szerette legjobban Vlagyimir Iljics. Itt írja: „... Később, a háború alatt Vlagyimir Iljics Barbusse könyvéért, „A tűz"-ért lelkesedett. Óriási jelentőséget tulajdonított neki.

Maga Lenin így emlékezett meg Barbusse műveiről egy cikkében:

„A forradalmi tudatosság a tömegekben mindenütt megfigyelhető növekedésének kiváltképpen szemléletes bizonyságát láthatjuk Henry Barbusse regényeiben, „A tűz"-ben és a „Világosság"-ban. (Clarté.) Az elsőt már minden nyelvre lefordították és Franciaországban 230 000 példányban terjedt el. Azt mutatják be szokatlan erővel, tehetségesen, híven, mikép válik egy egészen tájékozatlan, eszméktől és előítéletektől valósággal agyonnyomott polgár, egy tucatember, éppen a háború hatása alatt forradalmárrá." (A III. Internacionále feladatairól. 1919.)

Maxim *Gorkij* majdnem ugyanebben az időben hosszabb tanulmányt szentelt „A tűz"-nek. Különös szeretettel idézte azt a jelenetet, melyben Bertrand káplár bölcsen, a próféták egyszerű nyelvén megmagyarázza katonáinak a sorsukban rejlő szörnyű ellentmondást, mely különben a háború lényegéhez tartozik: az értelem és akarat kibékíthetetlen ellentétét. Tudják, hogy ők ellenséges hatalom vak eszközei, nem rossz emberek, csak szerencsétlenek, nyomorultak és ostobák. Jól tudják, de nincs akaraterejük, hogy a végső következtetést levonják. Folytatják tovább az öldöklés és pusztítás szégyenteljes munkáját. De Bertrand megmutatja a példát is, amely kivezeti egyszer a népeket ebből a szörnyű ellentmondásból: — *Liebknecht!* Ez a példakép „kiemelkedik majd ebből a háborúból, hogy örökre szépségben és bátorságban ragyogjon" ...

„... A jövő! A jövő dolga jóvátenni a jelent, kiirtani még az emlékét is, mint valami aljas, visszataszító dolgot. És ez a jelen mégis elkerülhetetlen dolog volt, teljességgel elkerülhetetlen... Ez az igazság, örök időkre szóló igazság, de számunkra csak akkor válik majd igazsággá, ha besoroljuk a többi nagy igazság közé, melyet egyelőre még nem tudunk megérteni, csak később, majd ha lelkünk megtisztult..."

„Barbusse komor könyvét — írja tovább Gorkij — félelmetessé teszi kérlelhetetlen igazsága. De a komor és sötét képek légkörében itt is, ott is felvillannak egy új tudat szikrái. Rendületlenül hiszem, hogy ezek a szikrák nemsokára nagy lángra lobbannak, világraszóló tűzzé erősödnek, megtisztítják a földet a szennytől, vértől, hazugságtól és képmutatástól, amit a Tőke ördöge zúdított ránk."

André Marty, a feketetengeri francia flotta láza-

dásának hőse, így mondja el, milyen hatást tett rá és társaira Bertrand káplár próféciája:

„Az a maroknyi francia forradalmár, aki 1914 és 1917 között az imperialista háború ellen küzdött, nagy segítséget kapott Barbusse könyvéből. „A tűz" százakban és ezrekben ébresztette fel a tudat alatt vívódó harci akaratot. Ez a regény kapcsolta össze a bátrakat, akik szembe mertek szállani a hatalommal. Ez tanította meg a korabeli írókat is arra, hogy a szó tett nélkül a semmiségbe hangzik, ez teremtette meg a Volt Frontharcosok Köztársasági Szövetségét és ennek nemzetközi háborúellenes akcióját..."

*

Kiáltványok és cikkek egész sora hirdeti, hogy Barbusse levonta az írói hivatás konzekvenciáit. A költő, az elbeszélő, a leíró művészet mestere, az emberi lélek sztálini értelemben vett mérnöke, most minden esztétikai és formai szempontot alárendel az igazságnak, melyet a front embertelenül szigorú iskolájában ismert meg, melyet szenvedélyesen szeret és kiált a négy világtáj felé. (Például „Egy frontharcos szavai"-ban.) Egy letűnt kor nagy költőjének, elkövetkező dolgok és eszmék prófétájának, *Mallarmé*-nak egy mondását szerette idézni:

„Annak a kornak küszöbére érkeztünk, melyben az igazság lesz a szépség legnépszerűbb formája..."

Az írókhoz fordulva azt követeli: dolgozzanak társadalmi szerepük tudatában. A frontharcosokat felszólítja, hogy sorakozzanak egy légióba, mely a demokratikus köztársaság nevében hadat üzen a háborúnak. Még 1917-ben megalakítja a Republikánus Frontharcosok Szövetségét, harcos írókkal az élén,

mint Paul *Vaillant-Couturier* (később a Kommunista Párt egyik legragyogóbb tollú publicistája, a l'Humanité felelős szerkesztője), Léon *Moussinac* (a kitűnő író és a filmművészet nagy tudósa), Raymond *Lefèbvre*, a fiatal francia írónemzedék nagy reménysége (akit a Szovjetunióból hazatérőben rejtélyes hajószerencsétlenség pusztított el a norvég partok közelében). Ez a frontharcos szövetség azóta is a békéért vívott küzdelem egyik legaktívabb szervezete. Franciaország német megszállása alatt ez adta a legbátrabb katonákat az ellenállási harcnak és ma is Barbusse szellemében szervezi és neveli az amerikai imperializmus elleni küzdelem legbátrabb elemeit.

Annakidején Barbusse és társai megpróbálták nemzetközi térre vinni, kiszélesíteni a volt frontharcosok mozgalmát. A különböző országok hasonló nevű és jellegű mozgalmainak képviselőit 1920-ban kongresszusra hívták össze Genfbe. Kitűnt azonban, hogy Franciaországon és a Szovjetunión kívül csak a forradalmi munkásszervezetek tagjai, mondjuk ki nyiltan: a kommunista munkások és értelmiségiek csatlakoztak őszinte internacionalista és antiimperialista meggyőződéssel e háborúellenes akcióhoz.

Közben megalakult a Francia Kommunista Párt, mely egyesítette magában a békéért való küzdelem majdnem minden becsületes és aktív hívét és katonáját. Barbusse — mint maga hangoztatta — a köztársasági frontharcos mozgalom tömegszervezeti egysége érdekében kívül maradt a Párt keretein, de együttérzését minden alkalommal — főleg olyankor, amikor a Párt az elnyomás és üldözés válságaival birkózott — ismételten és kétséget kizáróan leszögezte, és amit ezen a ponton különösen a javára

kell írnunk, nemcsak szóban vagy írásban, hanem tettekkel is nyilvánította szolidaritását.

*

Könyvei — a „Világosság" (Carté, 1919.), amely a francia kisvárost, a háborús közvélemény mesterséges előkészítését, a kispolgári tömegekbe plántált revans-szellemet jellemzi, egyben néhány újabb és hatalmas megjelenítő erejű képet ad a háborús életről, majd az „Egy frontharcos szavai", amelyben a háborúellenes szervezkedés érdekében írott cikkeit gyüjtötte össze, azután a „Véres kés" (Le couteau entre les dents), amely címében és címlapján az antibolsevista propaganda kedvenc rémének, a fogai között véres kést szorongató kozáknak a képét idézi, sorra visszaveri az orosz forradalom ellen koholt vádakat és mocskolódásokat — mind azt a célt szolgálták, hogy felébresszék a haladóbb szellemű írók lelkiismeretét és a háborúellenes táborba sorakoztassák őket. Ezzel a céllal alakult a Clarté-csoport, a hasonló nevű lap és könyvkiadó, mely ugyan hangoztatja pártonkívüliségét, de ugyanakkor büszkén vallja, hogy elvi alapjai nem állanak távol a Kommunista Internacionálétól. A Clarté nemzetközi szervezete („A nemzetközi feladatokat megoldáshoz segítő értelmiségi összefogás ligája"; ilyen hosszú címe volt ennek a sajnálatosan rövidéletű alakulásnak) egyideig olyan írókat tömörített, mint Anatole *France*, Georges *Duhamel*, Upton *Sinclair*, Sinclair *Lewis*, H G. *Wells*, Blasco *Ibañez*, Georg *Brandes*, Izrael *Zangwill*, Stephan *Zweig* stb., de ezek a nevek nem jelentettek komoly tevékenységet és csöppet sem félemlítették meg a háború és reakció sötét erőit. Ideológiai kérdésekben nagyon széthúzó társaság volt ez, mely a bolsevizmus elleni

angol-amerikai kereszteshadjárat első kakasszavára szétfutott.

A Clarté, mint lap és mozgalom, Barbusse közvetlen vezetésével keményebben helytállt. Hat éven át küzdött külső és belső válságaival; a külsők a mozgalom szervezési hibáiból adódtak, a belsők a francia útitársak ideológiai ellentéteiből. Ez utóbbiakat nehezebb volt leküzdeni, mint a financiális bajokat. 1926-ban Barbusse feladta a kilátástalan harcot a Clarté-mozgalomért, beérte a konszolidálható eredményekkel. Ezek elég jelentősek voltak. A Clarté körül tömörült fiatal és forradalmi szellemű írók továbbvitték a nacionalizmus elleni küzdelmet és barátokat hódítottak a Szovjetuniónak. *Aragon*, Marcel *Fourrier*, Jean *Fréville* és mások ebben a körben nevelődtek át a maguk szürrealista, vagy éppen dadaista kisiklásaiból és fejlődtek kommunista írókká.

*

„Független és őszinte forradalmár vagyok és internacionalista, erre neveltek a huszadik század első negyedének eseményei" — írta Barbusse 1926-ban egy új könyve előszavában. Ezt a könyvét a keleteurópai népek hóhérjairól írta (Les bourreaux), egy ankét eredményeként, melyet két francia útitársával Magyarországon, Romániában, Jugoszláviában és Bulgáriában tartott, hogy személyesen győződjék meg a politikai, gazdasági és kulturális reakció féktelen kilengéseiről, melyek ezekben az országokban napirenden voltak. A francia közvéleményt jogosan nyugtalanították akkoriban a román, jugoszláv, magyar stb. kormányok üzelmei, mert hiszen ezek a kormányok a francia politika kreatúrái voltak, francia fegyverrel ültették őket a dolgozó

tömegek nyakára, francia adófizetők pénzével fedezték deficitjeiket. A magyar kormány azonban (ennek fejét akkor Bethlen Istvánnak hívták) nem érte be megszolgált bérével, hanem úgy akart több pénzhez jutni, hogy a budai állami bankjegynyomdában francia ezreseket hamisíttatott.

„Minden oldalról tiltakozó írásokkal fordultak hozzánk — írta tovább Barbusse — mi ezeket összegyüjtöttük és közöltük az érdekelt kormányokkal. A kormányhivatalok tagadtak. Erre azt mondtuk: véleményünk szerint az egyéni impressziók nem befolyásolhatják a tényeket. Félretettem, otthon hagytam pártállásomat és mint objektív szemlélő jelentkeztem társaimmal együtt. A kormányok kénytelenek voltak megengedni, hogy megjelenjünk a helyszínen és megkérdezzük az embereket sorsuk felől..."

Így jutott el Barbusse a balkáni országokba és Magyarországra, ahol ekkor a frank-botrány hullámait fokozott munkásüldözéssel, kommunistaellenes terrorral igyekeztek elsimítani.

Romániában, mint mindenütt, a munkásság szimpátiával, helyenkint lelkes tüntetésekkel fogadta „A tűz" íróját és útitársait. Octavian *Goga* ellenben azt követelte kormányától, hogy kergettesse ki az országból az ankétező francia bolsevistákat. A román ujságírók szövetsége Gogáék indítványára kizárta tagjai közül Costa *Foru*-t, a nemzetközi hírű tudóst és humanistát, mert elkísérte Barbusse-t romániai tanulmányútján. Az írószövetség szintén elítélte Costa Foru és Barbusse magatartását. Az antiszemita-fasiszta ifjúsági szervezetek képes plakátokon lázítottak Barbusse, „a zsidó gyilkos" ellen. *Duca* külügyminisztert meginterpellálták a képviselőházban, aki kénytelen volt Barbusse

nagy irodalmi jelentőségével magyarázkodni és hangoztatni, hogy az „ellenséges agitációt" ő sem engedi meg...

Ilyen előzmények után érkezett Barbusse 1926 nyarán Budapestre. A magyar rendőrhatóságok jóelőre gondoskodtak arról, hogy a munkásság ne fogadhassa a francia vendégeket, Barbusse-t eltiltották minden nyilvános fellépéstől, a kémek és besúgók egész rajával vették körül, általában igyekeztek Barbusse-ék magyarországi tartózkodását minél kényelmetlenebbé tenni és minél rövidebb időre szorítani.

„Mi természetesen nem zavartattuk magunkat — mesélte később Barbusse — a romániai, bulgáriai és jugoszláviai tapasztalatok megedzettek a rendőri vegzatúrákkal szemben. Beszéltünk munkásokkal, felkerestük őket pincelakásaikban. A parasztokat falusi viskóikban látogattuk meg, úgyhogy kijátszottuk a nyomunkban settenkedő megfigyelőket. Találkoztunk pesti írókkal, művészekkel, néhány politikussal, miniszterrel. Láttuk a falusi szegénység nyomorát, megtudtuk, hogy a földmunkás bére egyharmadát se teszi ki az ipari béreknek. Hogy szervezkedniök nem szabad, még újságot is csak dugva olvashatnak.

... A munkások elmondták, hogy 23 000 vas- és fémmunkás volt látogatásunk idején minden kereset nélkül, hogy rettenetesen pusztít közöttük a tuberkulózis és a gyermekhalandóság. Hogy hetvenezer budapesti embernek nincs lakása, ezért sínylődnek tízezrek a nyirkos, sötét pincékben. Munkáspárt, szakszervezeti mozgalom olyan vezérek kezében van, akik a kormánnyal paktálnak, eladják, elárulják őket.

... Beszélgettünk úgynevezett ellenzéki politiku-

sokkal. Megtudtuk tőlük, hogy a legújabb állami költségvetés megint emeli a hadsereg, a rendőrség, a titkos alapok tételeit, viszont csökkenti a vagyonra, a munkanélküli jövedelemre kivetett adókat és tetemesen leszállítja a népegészségügy és a közoktatás kiadásait. A régi Nagymagyarország évi százmillió aranykoronát költött a hadseregre. Bár a trianoni béke elég szigorúan megkötötte a magyar militaristák kezét, mégis évi 99 millió aranykoronát adnak ki a kis Magyarországon fegyverkezésre.

... Megkérdeztük tőlük, miért nem fordulnak bátrabban a dolgozó tömegekhez vagy a külföld nyilvánosságához? Miért segítenek eltusolni a frankhamisítási botrányt? A külföldi demokratikus közvélemény bizonyára nem tenné felelőssé a magyar népet kormányférfiai üzelmeiért, főleg ha az önök jóvoltából tudja, hogy ezt a kormányt az erőszak tartja hatalmon.

... Az ellenzéki urak, tekintélyes fiskálisok, lapszerkesztők, volt miniszterek, ilyenkor lemondóan ingatják a fejüket és azzal mentegetőznek, hogy a szociáldemokrata vezérek is elkötelezték magukat erre a „falazó szerepre". Aláírtak egy paktumot, mely szerint megvédik a magyar kormányt külföldi kritikusaival szemben..."

Azóta, tízéves ismeretségünk folyamán, Barbusse többízben és mindig készséggel, néha szinte megható buzgalommal tanusította, hogy különleges magyar sorsunk mély visszhangot keltett benne. Résztvett minden akcióban, mely a Francia Kommunista Párt vagy a párizsi magyar kommunista emigránsok köréből indult bebörtönzött, vagy Horthyék vérbírósága elé citált harcosaink és vezéreink védelmére. *Rákosi* Mátyás első pere idején maga is több cikkel, felhívással távirati tiltakozás-

sal csatlakozott a védelem munkájához. „Tous les yeux sur Rákosi!" (Rákosira figyel az egész világ) — így címezte egy írását, melyen az ő mélyértelmű szép nyelvén megmagyarázza a francia munkásoknak, miért európai fontosságú csata az, mely a budapesti törvényszék előtt Rákosi Mátyás életéért folyik és bizonyára volt része abban, hogy ezt a csatát a magyar és a nemzetközi munkásság javára sikerült eldönteni.

Így ír Rákosi Mátyásról:

„Rákosi alakja mint hatalmas, világító fénycsóva emelkedik ki Közép-Európa ellenforradalmi zűrzavarából.

Ez a hajlíthatatlan magyar kommunista olyan szimbólummá válik, amely mindenki figyelmét magára irányítja.

Rákosi — akinek a szuronyos fegyőrök felvont bajonettjei között ülve alig van joga beszélni — mindenekelőtt egy olyan proletárállam álmát testesíti meg, amely rövid ideig valóság volt és amelyet azután rombadöntöttek. Rákosi tagja volt annak a tanácskormánynak, amely a háború megrázkódtatásai után Magyarországot átalakította. Horthy véreskezű bandája a szövetségesek — különösen Franciaország — segítségével a dolgozó nép olyan uralmát semmisítette meg, amelyről csak később fogja a történetírás megállapítani, hogy milyen észszerű volt és mennyire az igazi testvériség alapjaira volt felépítve.

A bilincsbevert és mégis lázadó, vádlott és mégis vádló Rákosi hangja szólal meg ma a bírák gyűlölködő támadásai közepette a budapesti törvényszék tárgyalótermében. Ő és ötvenhét társa pontról-pontra feltárták és bebizonyították az országot leigázó katonai kormányzat minden bűnös

ténykedését. Rákosi sorsán és személyén keresztül kézzelfoghatóvá válik a reakció minden erőszakossága és bosszúszomja. Egy hajszálon múlott, hogy meg tudott menekülni hóhérai kezéből...

A Rákosi és társai ellen indított per megvilágítja... a proletariátus ügyének úgynevezett „védelmezői" által elkövetett árulásokat... Lehetetlen, hogy a tömegek ezúttal se értsék meg, hogy a szociáldemokrata vezetőknek az igazi forradalmárokkal szemben tanúsított magatartása azt bizonyítja, hogy kihalt belőlük a proletárszolidaritás utolsó szikrája is.

Mindezekből kitűnik, hogy a most folyamatban lévő per óriási jelentőségű. Az itt nyilvánosságra hozott tények fel fogják rázni nemcsak az egész világ dolgozó tömegeit, hanem mindazokat is, akik igényt tartanak arra, hogy megvédjék a jogot, az igazságot és az emberi társadalom legelemibb szabadságjogait."

*

1917 óta nem egyszer hangoztatta azt a kívánságát, hogy a helyszínen akarja látni az orosz forradalom nagy művét. Először 1927 őszén lépett a Szovjetunió földjére, hogy együtt ünnepelje a moszkvai munkásokkal az Októberi Forradalom tizedik évfordulóját és részt vegyen a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének megalapításában. A kettős ünnep alkalmát felhasználta egy fontos feladat elvégzésére is. Berlinben akkortájt készülődtek egy nemzetközi visszhangot keltő bűnperre, melyben néhány georgiai mensevik disszidens vitte a főszerepet. Ezek a magukat szocialistáknak nevező banditák megirígyelték Windischgrätz herceg dicsőségét és szovjet pénzt hamisítottak, cservonyec-ban-

kókat, hogy elárasszák velük a külföldi piacot és ezzel lerontsák a szovjet gazdaság hitelét. A pénzhamisítóknak persze akadtak pártfogói, akik a védelmet összekötötték az Októberi Forradalom megrágalmazásával. Barbusse leutazik Georgiába és helyszíni tanulmányaival gyüjt anyagot a könyvhöz („Mi történt Georgiában"), melyben kimutatja, milyen hatalmas haladást tapasztalt a georgiai élet minden területén, gazdaságban, kultúrában, azzal a szellemi és fizikai nyomorúsággal szemben, amit a régi rend tenyésztett és amit olyan ádáz acsarkodással védtek a II. Internacionále ügynökei.

*

Ebben a gyüjteményben, mely természetesen már terjedelménél fogva sem adhat teljes képet Barbusse, az író és harcos élete művéről, csak egy dokumentumot idézünk a Szovjetunióról írott könyvei közül: a legszebbet és legjelentősebbet. Ez a címe: „Sztálin — egy világ egy emberben".

Itt Barbusse írói képességének minden ékességét megragyogtatja. Az ifjú grúz forradalmár története nemes ötvözetű epikus elbeszélés. A könyv korrajzi és társadalmi elemző része mint szociológiai tanulmány is becsületére válik az írónak. Műve bizonyítja, hogy ismerte és megértette a marxizmus tanításait. Felmérte és egész történelmi jelentőségében felrajzolta olvasói elé a sztálini első ötéves terv gigantikus művét és a második „Pjatiletka" nagyszerű nekilendülését.

Az egész, tanulságokban és művészi szépségekben gazdag olvasmány méltó emléke szerzőjének, monumentális írói és emberi végrendelet.

*

Halála, mely 1935 augusztusának végén Moszkvában érte, valóban világmozgalmat döntött gyászba. *Bulganyin*, aki a moszkvai pályaudvaron a Szovjetunió Kommunista Pártjának nevében búcsúztatta, méltán hivatkozott Barbusse munkásságának világraszóló jelentőségére:

„Barbusse nemcsak az írók és művészek vesztesége. Siratják őt a világ minden országának öntudatos munkásai. A Szovjetunióban a gyárak dolgozói, a kolhozok parasztjai, az iskolák növendékei szeretettel mondják ki az ő nevét, aki a háborúnak és fasizmusnak fáradhatatlan ellenfele volt és nagyszerű egyéniségében egyesítette az írót és a forradalmárt."

Még nyomatékosabban hangsúlyozza ezt az a távirat, melyet *Sztálin* a Francia Kommunista Párthoz intézett:

„Osztom fájdalmukat drága barátunknak, a francia munkásosztály nagy barátjának, a francia nép nagy fiának, Barbusse elvtársnak elvesztése fölött, aki egyben minden ország munkásságának, a háború és fasizmus elleni küzdelemben egyesült dolgozók egységfrontjának kiváló harcosa volt. Kívánjuk, hogy a világ dolgozóinak ifjú generációja példaképének tekintse őt abban a küzdelemben, melyet az emberiségnek a kapitalista rabszolgaság alól való felszabadulásáért folytatunk."

Dimitrov, a bolgár nép nagy vezére, aki Barbusse halála idején a Kommunista Internacionále főtitkára volt, a következő, megrázóan szép sorokban emlékezett meg róla:

„Ha megkérdeznének, ki a kapitalista országoknak az a haladó írója, aki nagy művészi képességeit valóban a milliók felszabadulási harcának szolgála-

tába állítja, akkor habozás nélkül Barbusse nevét említeném az elsők között.

Barbusse nem érte be azzal, hogy nagyszerű könyvében, „A tűz"-ben fellépett az imperialista háború ellen. Ő minden erejét a dolgozók ügyének szentelte, azok szolgálatába állította, akik a Szovjetunió oldalán, a háború ellen küzdöttek.

Nehéz beletörődni abba a gondolatba, hogy ez a kiváló harcos a maga kivételes energiájával már nem küzd a háború ellen és mint halott tér vissza Párizsba. Mi mindenesetre úgy írjuk fel Barbusse nevét a Kommunista Internacionále zászlajára, mint egyik példaadó, élenjáró harcosunkét."

*

Utolsó moszkvai útja előtt írta meg könyvét *Zoláról*, a társadalmi regény nagy francia mesteréről, akire úgy tekint, mint a naturalizmus első képviselőjére. A naturalizmus problémája sokat foglalkoztatta Barbusse-t. „A tűz" egyes krtitikusai — nem mint vádat, hanem sokszor inkább mint dícséretet — gyakran emlegették ennek naturalista vonásait, leírásainak színeket, szagokat, fojtogató, sajgó vagy viszkető gyötrődéseket szinte kegyetlenül, kínzóan érzékeltető erejét. Barbusse azért tárta fel a Zola-kérdést és egyben a naturalizmus problémáját, hogy megvédje művét a naturalista besorolástól. Kimutatta, hogy Zola, bár eredeti írói felfogásáért és ábrázolásmódjáért támadásokat és fájdalmas ütéseket kellett elszenvednie, élete vége felé maga is a realizmus felé hajlott és két kézzel szabadkozott az ellen, hogy naturalistának bélyegezzék. Elfordult a pusztán „objektív" leíró módszertől, mert rájött, hogy ez a kapitalizmus korának és igényeinek módszere, melyet szocialista író nem alkalmazhat súlyos elvi elhajlások nélkül.

Zola utolsó műveiben (az Evangélium három könyvében) már láthatóan igyekszik realista hitvallását igazolni, amikor a munka jelenén túl az alkotó ember fejlődésének perspektívájában is jellemzi. Barbusse pedig Zola példáján keresztül kimutatja, hogy ő nemcsak a jelent akarta láttatni az imperialista háború szennyében és ellentmondásaiban, hanem a katasztrófából való kibontakozást is, a jövő útját, melyet prófétai fényességgel fest meg Sztálinról írott könyvében. A jövőben, melyet lelkének fiatalos lobogásával szeretett, mintha a szocialista teljesülésben megújhodó ifjúságát köszöntötte volna. Hiszen ő írta, éppen Zola vívódásairól szóló könyvében: „Előre kell mennünk, mindig csak előre, hogy fiatalok maradjunk...“ A szovjetember jellemzésében már pontosabban meghatározza az előrehaladás célját is: a kommunizmust, mely maga az ifjúság, az emberiség jövője.

Aranyosi Pál

BARBUSSE ÉS A HÁBORÚ

RÉSZLETEK „A TŰZ" C. REGÉNYBŐL

A LÁTOMÁS

A Dent du Midi, az Aiguille Verte és a Mont Blanc vértelen alakokra merednek; fejük kilátszik a szanatórium terraszán sorakozó takarók alól.

Ez a terrasz a palotaszerű szanatórium első emeletén, fafaragásos, verandás erkélyével, egyedül áll a térben és kihajlik a világ fölé.

A piros, zöld, dohányszínű és fehér, finom gyapjútakarók, amelyek alól ragyogószemű, kifinomult arcok tekintenek elő, nem mozdulnak. A nyugszékek fölé csend borul. Valaki köhög, aztán nem hallatszik más nesz, csak hosszú, szabályos időközökben egy-egy papirzizzenés, amint könyvet lapoznak; egy-egy suttogó kérdés és halk felelet két szomszéd között; a korláton néha egy varjú legyezőszerű szárnycsapkodása — a madár merészen kivált az átlátszó végtelenségben fekete gyöngyfűzérként lebegő társai közül.

A hallgatás itt parancs. Különben is, ezek a gazdag és független emberek, akik ugyanattól a csapástól sujtva a világ minden sarkából idesereglenek, már leszoktak a beszélgetésről. Magukba vonultak, csak életükön s halálukon elmélkednek.

*

Fehérruhás, halklépésű ápolólány jelenik meg az erkélyen. Ujságokat hoz, szétosztja őket.

— Hát mégis megtörtént — mondja az, aki elsőnek nyitja ki az ujságot — itt a hadüzenet.

Ez a hír, bármennyire is várták, mégis bizonyos elképedést okoz, mert a jelenlevők érzik felmérhetetlen arányait.

Ezek az értelmes, művelt emberek, akiknek lelkét elmélyítette a szenvedés és az elmélkedés, akik kikapcsolódtak a dolgokból s majdnem az életből is, akik oly távol állnak az emberi nemtől, mintha ők lennének az utókor: most távolról szemlélik maguk előtt az élők s az őrültek érthetetlen világát.

— Ausztria eljárása valóságos bűntett — mondja az osztrák.

— Franciaországnak győznie kell — mondja az angol.

— Remélem, Németországot megverik — mondja a német.

*

Újra elhelyezkednek párnájukon, takarójuk alatt, szemben a hegycsúcsokkal és az éggel. De bármily tiszta is a térség, a csönd megtelt az imént hírülhozott döbbenetes eseménnyel.

— Háború!

Egyesek a fekvő alakok közül megtörik a csendet, félhangon ismétlik ezt a szót és arra gondolnak, hogy ez az újkor, talán minden idők legnagyobb eseménye.

E bejelentés még az előttük elterülő tiszta tájat is zavaros, sötét árnyképekkel homályosítja el.

A széles, nyugalmas völgy, amelyet rózsaszínű falvak és bársonyos legelők ékesítenek, a hegyek csodálatos foltjai, a fekete, csipkézett fenyők

s az örök hó fehér csipkézete: mindez hirtelen benépesül sürgő-forgó emberekkel.

A sokaság külön-külön tömegekben hangyaként nyüzsög. A mezőkön hullámokban lendül előre a támadás, majd megáll; emberek, házak, városok egyaránt tátongó sebeket kapnak; falvak jelennek meg szétporladó fehérségükben, mintha az égből hulltak volna a földre, a halottak és sebesültek rettenetes rakományai éktelenítik el a síkságot.

Látni, mint emészti az öldöklés az ország határait, mint tép le szakadatlanul minden nemzet szívéről új és új vérrel és életerővel teli katonákat; szemmel lehet követni a halálfolyamnak ezeket az élő mellékfolyóit.

Északon, délen, nyugaton: minden oldalról csaták folynak a távolban. Bármilyen irányba forduljon is az ember a széles világon, nincs olyan irány, amelynek végén valahol háború ne dúlna.

Az egyik sápadt beteg, könyökére támaszkodva, látnoki szemmel sorolja fel és számlálja meg a mostani és jövő hadviselőket, harmincmillió katonát. Egy másik öldökléssel teli szemmel dadogja:

— Két egymással harcoló sereg nem más, mint egyetlen nagy hadsereg, amely önmagát gyilkolja.

— Nem lett volna szabad megengedni — kong a sorban legelől fekvőnek mély, síri hangja.

Valaki így szól:

— Ez a francia forradalom folytatása.

— Királyi trónusok, vigyázat! — figyelmeztet egy másik suttogó hang.

A harmadik hozzáteszi:

— Talán ez lesz az utolsó háború.

Csönd áll be, aztán fölemelkedik néhány homlok, még fehéren az éjszaka unalmas gyötrődésétől, az izzasztó álmatlanságtól:

— Véget vetni a háborúknak! Vajjon lehetséges ez? Megszüntetni a háborút! A világ sebe nem ismer gyógyulást.

*

Valaki köhög. Aztán a napfényben fürdő kövér legelők határtalan nyugalma, a békésen legelésző, zománcosan csillogó tehenek, a fekete erdők s a kék távolság felmerülnek a látomásban, kioltják a tűz visszfényét, amelyben lángolva omlik össze a régi világ. A végtelen csend elcsitítja a gyűlölet és szenvedés zaját, amely az egész világról sötéten felmorajlik. A beszélgetők egymásután magukba vonulnak s már csak tüdejük titkaival, testük üdvével törődnek.

De mikor az este leszáll a völgyre, vihar tör ki a Mont Blanc hegylánca fölött.

Tilos kimenni ezen a veszedelmes estén, amikor a szélvész utolsó hullámai az óriási terrasz alját csapkodják — ezt a kikötőt, ahol a hajótöröttek menedéket találtak.

Ezek a nagy sebesültek, akiket belső seb emészt, most szemükkel isszák be az elemek fölfordulását; figyelik, amint a mennykőcsapások felkorbácsolják a látóhatár felhőtengerét; nézik, mint csap le a félhomályban egy-egy heves záporral kísért tűzoszlop; beesett orcájú, sápadt fejük előrehajlik, úgy követi a sasokat, amelyek a levegőben keringenek s a magasból ködfoszlányokon keresztül tekintenek le a földre.

— Véget vetni a háborúnak! — mondják. — Hát véget lehet vetni a viharnak?

*

És mégis, ezek a szemlélődők a világ küszöbén,

akik megtisztultak a pártszenvedélyektől, megszabadultak a hagyomány súlyától, illúzióitól, a készenvett eszméktől, most homályosan megsejtik a dolgok egyszerűségét, a kitárulkozó lehetőségeket.

Az ágysor végén fekvő beteg felkiált:

— Nini, ott lenn mintha valami mászna fölfelé.

— Igen... mintha élőlények lennének.

— Valami növényfélének látszanak...

— Nem, embereknek.

A vihar baljóslatú felvillanásainál, a zilált fekete felhők alatt, amelyek mint elkárhozott angyalok sorakoznak és vonulnak fel a föld fölött, hirtelen egy széles, hamuszürke síkság tárul szemük elé. Látomásukban alakok másznak elő a sár és víz tengeréből, a piszoktól vakon és összetörten felkapaszkodnak a föld színére, mint hajótörött szörnyek. De a szemlélők látják, hogy ezek katonák. Az óriási, vizenyős síkságot hosszú, párhuzamos csatornák és pocsolyák szakítják meg; a hajótöröttek sokasága, amely a földön meg akarja vetni a lábát, szinte megszámlálhatatlan... De ez a harmincmillió rabszolga, akit a sár háborújában egymás ellen vetett az emberi gazság és tévedés, most felemeli arcát, amelyen végre akarat sarjadzik. A jövő ezeknek a rabszolgáknak a kezében van, s a szemlélők jól látják, hogy a régi világ akkor fog megváltozni, amikor egy napon testvéri szövetségben fognak egyesülni mindazok, akiknek száma és nyomorúsága végtelen.

GOROMBA SZAVAK

Barque meglátja, amint írok. Négykézláb kúszik felém a szalmán keresztül, értelmes arca rámmered, vörös Bajazzo-hajtincse valóságos felkiáltójel, apró,

élénk szeme fölött ráncok rajzolódnak és simulnak ki, mint hangsúlyjelek a nyomtatott betűn Szája ide-oda mozog, mert egy tábla csokoládét ropogtat és majszol; markában ott van belőle egy nedves darab.

Tele szájjal hadar és közben egy cukrászda illatát fújja az orrom alá.

— Mondd csak, hiszen te író vagy: ugye majd később írsz a katonákról s akkor rólunk is mesélsz?

— Persze, öregem, rólad is, meg a többi cimboráról, meg arról, hogyan éltünk itt.

— Mondd hát csak meg...

Fejével a papír felé bök, amelyre éppen jegyzeteket vetettem. Ceruzám megáll a levegőben s én őt figyelem, hallgatom. Valamit kérdezni akar tőlem.

— Mondd hát, ha nem veszed ezt tolakodásnak... Szeretnék tőled valamit kérdezni, mégpedig ezt: mikor a pofákat beszélteted a könyvedben, akkor úgy beszélnek-e, mint a valóságban, vagy pedig átformálod fínom nyelvre? A goromba szavak miatt kérdezem, mert itt olyanokkal élünk. Mert hiszen bármily jó pajtások vagyunk s ha nem is mászunk egymás képire — mégis, ha két baka kinyitja a száját, egy perc se telik bele és máris olyanokat mondogatnak, hogy az bizony nem igen tűr nyomdafestéket. Hát hogy vagyunk ezzel? Ha nem élsz ilyen szavakkal, akkor az arckép nem fog hasonlítani az eredetihez: olyan ez, mintha le akarnád pingálni őket, de kihagynád azt a színt, amelyik mindenhol a legrikítóbb. És mégis, ilyesmit nem szokás leírni!

— Bízd csak rám, öregem, használok én majd goromba szavakat is, ott ahol kell, mert ezt kívánja az igazság.

— De ha ezt csinálod, nem gondolsz arra, hogy a te körödhöz tartozó ipsék fütyülnek majd az igazságra és azt mondják csak, hogy disznó vagy?

— Lehet — de én mégis megteszem és nem törődöm ezekkel az ipsékkel.

— Akarod tudni a véleményemet? Én a könyvek közt nem ismerem ugyan ki magam: de ez bátor dolog lenne, mert ilyesmit nem szokás leírni, s nagyon szép lenne, ha meg mernéd tenni; de az utolsó pillanatban mégis nehezedre fog esni, mert te túlságosan jólnevelt vagy... Ez éppen az egyik hibád, amit mindjárt észrevettem, mióta csak ismerlek. Ez az egyik, a másik meg az a ronda szokásod, amikor pálinkát osztanak ki: mivel azt hiszed, hogy ártalmas, ahelyett hogy a porciódat odaadnád egyik pajtásodnak, inkább a fejedre öntöd tetűt kergetni.

A TŰZESŐ

Amennyire visszaemlékszem, körülbelül ebben a pillanatban kezdődött az ágyúzás.

Az első lövedék rettenetes zúgással repült a levegőn át, amely szinte kettéhasadt; s már újabb gránátok sistergése közeledett felénk, amikor az első robbanása föld alá temette az osztagot, az éjszaka és az eső nagyvonalú keretében, s ugyanekkor, a hirtelen felvillanó vörös fénynél kétségbeesett kézmozdulatok rajzolódtak ki a háttéren.

A rakéták fényénél nyilván felfedeztek bennünket s most felénk irányították a tüzet.

Az emberek rohantak, gurultak az elöntött kis árok felé, amelyet az imént ástak. Abba húzódtak s valósággal beletemették magukat, nyakig a víz-

ben kuporogva, míg ásóikkal fejüket fedezték. Jobbról, balról, előlről, hátulról egyaránt lövedékek robbantak oly közelről, hogy mindegyik megrázott és egymásnak lökött bennünket agyagos rejtekhelyünkön. A rázkódás nemsokára állandóvá vált, megreszkettetve ezt az emberekkel zsúfolt, ásókkal fedett komor árkot, a füstfelhők és fényzuhatagok alatt. Szilánkok és roncsok repültek mindenfelé, zajongó összevisszaságban, szerte a káprázó mezőn. Már az első pillanatban mindenki azt érezte, amit egyesek el is dadogtak, földre szegzett arccal:

— Most aztán végünk.

Valamivel előttem egy katona fölemelkedett és elkiáltotta magát:

— Menjünk innét!

Heverő testek emelkedtek ki félig sárszemfedőjükből, amely cafatokban, csöpögő rongyokban csurgott le tagjaikról, s ezek a szörnyű kísértetek visszhangozták a kiáltást:

— Menjünk innen!

Térden, négykézláb csúsztak, tolongtak a fedezék felé.

— Tovább! Menjünk csak előre!

De a hosszú sor nem mozdult, a kiabálók őrjöngő panaszai sem tudták elindítani. Lent, az árok végén nem tágítottak s ez a mozdulatlanság megállította a tömeget.

Sebesültek másztak át a többi katonákon, mintha törmeléken kúsznának, s ezek a sebesültek vérükkel öntözték az egész századot.

Végül is megértettük az osztag végén állók őrjítő mozdulatlanságát:

— Az árok vége zárótűz alatt áll!

Az embereket valami különös, tompa iszony fogta el, amely tagolatlan felkiáltásokban, béna

mozdulatokban nyilvánult meg. Egyhelyben gyötrődtek és kiáltoztak. De bármily csekély védelmet nyujtott is az alig megkezdett árok, senki sem mert kimozdulni ebből a mélyedésből, amely nem engedett bennünket a felszínre jutni, hogy ott keressünk menedéket a halál ellen a keresztárokban, amelynek valahol ott lenn kellett lenni... A sebesülteknek meg volt engedve, hogy átmásszanak az élőkön; de ezek így rettenetes kockázatot vállaltak s pillanatonként zuhantak vissza, golyótól találva, az árok mélyére.

Valóságos tűzeső zuhogott mindenfelől, elkeveredve az esővel. Beleágyazva ebbe a pokoli zűrzavarba, mindnyájan tetőtől-talpig reszkettünk. A legiszonyatosabb halál ereszkedett le mindnyájunkra, táncolt és bujkált körülöttünk a fényözönben. Hirtelen kitörése felkorbácsolta és magára irányította minden érzékszervünk figyelmét. A test készülődött a szörnyű áldozatra... Ez a megsemmisítő érzés oly erős volt, hogy csak ebben a pillanatban eszméltünk rá: hiszen mi ezt már néhányszor átéltük, átvészeltünk ilyen tűzesőt minden bömbölő, égető forróságával, minden bűzével együtt. Csak a bombázás ideje alatt emlékszik az ember igazán azokra a támadásokra, amelyeket már átszenvedett.

És szünet nélkül újabb sebesültek másztak elő, akik mégis megkísérelték a menekvést; megjelenésük félelmet gerjesztett, érintésükre felnyögtünk, mert mindenki ezt ismételgette:

— Innen nem menekülünk meg, senki sem menekül meg élve!

Hirtelen üresség támadt ebben az emberhalmazban; a tömeg hátrafelé tódult, a hely tisztulni kezdett.

Először kúszni kezdtünk előre, később már

futottunk, belegörnyedve a sárba és a vízbe, villámok és bíborvörös fények tükrözése közben; megbotlottunk és belezuhantunk a vízbe, amely elfedte a talaj egyenetlenségét: magunk is, amint tovarohantunk, a föld színén csapkodó villámoktól kergetve olyanok voltunk, mint nehéz, fröcskölő lövedékek.

Odaértünk a keskeny árok elejére, amelyet az imént kezdtünk ásni.

— Itt nincs árok! Nyoma sincs!

És valóban, a síkságon, ahol a földmunkát elkezdtük, a szem sehol sem látott fedezéket. Még a rakéták viharos szárnycsapásai alatt sem látszott más, mint a síkság, egy óriási, dühöngő sivatag. Az árok nem lehetett messze, hiszen idejövet azt követtük. De merre forduljunk, hol keressük?

Az eső még erősebben kezdett szakadni. Egy pillanatra megálltunk, siralmas csalódásunkban tétovázva, összezsúfolva a villámsujtott ismeretlen hely partján — aztán eszeveszett menekülés következett. Ki jobbra, ki balra rohant, mások egyenesen előre: apró kis férgek, arasznyi életükkel a mennydörgéses esőben, lángoló füstfüggönyök és fekete lavinák által választva el egymástól.

*

Valami nagy síkságfélére érkeztünk. Ott megálltunk, a földre vetettük magunkat s egy dombocska lábához támaszkodtunk: egy tapodtat sem tudtunk volna továbbmenni.

Ismeretlen társaimmal együtt nem is mozdultam többé. Az eső arcunkat mosta, befolyt hátunkra és mellünkre, a nadrágon át térdünket áztatta, megtöltötte bakancsunkat.

Reggelre talán halottak leszünk, vagy foglyok. De most már semmire sem gondoltunk. Többé nem tudtunk, nem éreztünk semmit.

A VIRRADAT

Azon a helyen vártuk be a reggelt, ahol lerogytunk. Lassan jön, fagyosan, komoran, baljóslatúan, és szerteárad a hamuszürke síkságon.

Az eső elállt, a felhők kimerültek. Az ólmos síkság, fakó víztükreivel, mintha nem az éjszakából, hanem a tengerből emelkednék ki.

*

Félig aléltan, félig alva, néha kinyitjuk szemünket, hogy aztán bénultan, összetörve és dideregve újra lehúnyjuk: így lep meg bennünket a fény hihetetlen újjászületése.

Hol vannak a lövészárkok?

Tavak láthatók s e tavak közt tejes, poshadóvízű csatornák.

Több a víz, mintsem az ember hitte volna. A víz mindent elfoglalt, mindent elárasztott és az emberek éjszakai jóslata valóra vált: nincsenek többé lövészárkok, a csatornák nyelték el őket. A vízáradat mindent elborít. A csatatér nem alszik, hanem meghalt. Ott messze talán még folytatódik az élet, de odáig nem lehet látni.

*

Kínlódva, támolyogva, félig föltápászkodom, mint egy beteg, hogy körülnézzek. Köpenyem egészen leszorít rettenetes terhével. Három iszonyatosan alaktalan társam fekszik mellettem. Egyikük

Paradis: ő is feláll ijesztő sárpáncélzatában, nagy puffadással az övén, ahol a tölténytáskáját szokta hordani. A többiek alszanak, nem mozdulnak.

*

És ez a csend — egészen elképesztő! Semmi zaj, csak nagyníha zuhan egy-egy göröngy a vízbe ezen a kísértetiesen megbénult világon. Lövés sem hallatszik... Gránátok sincsenek, hiszen nem robbannak. Puskagolyók sem, hiszen az emberek...

Az emberek! Hol vannak az emberek?

Lassanként kezdem felismerni őket. Nem messze tőlünk néhányan elterpeszkedve alszanak, tetőtől-talpig sárruhában, szinte tárgyakká változva.

Kissé távolabb másokat is felfedezek, akik csigaként összezsugorodva tapadnak egy kerek domb széléhez, amelyet a víz félig elnyelt. Nyers tömegeknek, egymás mellé rakott nyalábóknak mozdulatlan sora ez, amelyről víz és sár csepeg, színe pedig olyan, mint a földé, amellyel összevegyül.

Összeszedem magam és megtöröm a csendet; odaszólók Paradis-nak, aki szintén arrafelé néz:

— Mondd, ezek halottak?

— Majd mindjárt odamegyünk és megnézzük — válaszol halkan. — Maradjunk itt még egy kicsit, amíg lesz merszünk odamenni.

Egymásra nézünk, azután azokra fordítjuk a szemünket, akik idevonszolták magukat, hogy itt lerogyjanak. Arcunk olyan kimerült, mintha már nem is emberi arc lenne, hanem valami piszkos, elmosódott, szétzúzott dolog, véres szemekkel fent a fejben. Láttuk már egymást mindenféle helyzetben a háború kezdete óta — és mégis, most nem ismerünk már egymásra.

Paradis elfordítja fejét, másfelé néz.

Hirtelen látom, hogy remegés fogja el. Kinyujtja óriási, sártól kérges karját:

— Odanézz... oda... — mutatja.

A vizen, amely a különösen összeszabdalt, szakadékos terep lövészárkát árasztotta el, kerek, szirtszerű tömegek lebegnek.

Odavonszoljuk magunkat. Vízbefúlt emberek ezek.

Fejük és karjuk a vízbe merült; vállszíjas hátuk átlátszik a meszes folyadék felszínén, kékposztós zubbonyuk felduzzadt, lábfejük ferdén ül a dagadt lábszárakon, mint a gumibábuk alaktalan lábszáraira szerelt fekete, püffedt lábfejek. Egy elmerült koponyán a haj egyenesen áll a vízben, mint a tengeri moszat. Itt egy arc bukkan elő: a fej a partra sodródott, a test eltűnik a zavaros sírban. Az arc az ég felé fordul; a szem két fehér üreg, a száj fekete lyuk. A lárva sárga, püffedt bőre puha és ráncos, mint a kihűlt tészta.

Ezek őrszemek voltak, akik itt álltak és nem tudtak kiszabadulni a sárból. Az árokhajlat meredek és síkos volt, a víz lassan, végzetesen emelkedett, s az emberek minden erőfeszítése, hogy innen kijussanak, csak még jobban lehúzta őket a mélybe. Itt haltak meg, görcsösen belekapaszkodva a föld elsikló támaszába.

Ott vannak a mi első vonalaink, amott pedig a németekéi, egyaránt csöndbe és vízbe temetkezve.

Elmegyünk egészen ezekig az elázott romokig. Végigmegyünk azon a helyen, amely tegnap még a borzalom színtere volt, a rettenetes senki-földjén, amelynek küszöbén utolsó támadásunk félelmes lendülete megtorpant — ahol az elmúlt másfél év alatt a gránátok és golyók szakadatlanul barázdálták a levegőt s ahol ezekben a napokban a tűzzápor

őrjöngve keresztezte egymást a talaj fölött, a látóhatár egyik végétől a másikig.

Mindez most a nyugalom kísérteties mezeje. Az egész terepet foltok tarkítják: alvó lények, vagy olyanok, akik lassan megmozdulnak, felemelik karjukat, fejüket és kezdenek feléledni, vagy pedig már haldokolnak.

Az ellenséges lövészárok már majdnem teljesen beomlott a magas sáncművek és a mocsaras, sárral túlterhelt tölcsérek mélyére, majd tócsák és gödrök sorába vész. Helyenként látni, amint az árok megmaradt pereme meginog, darabokra szakad és lehull. Egy helyen az árok fölé lehet hajolni.

Ebben az örvénylő sártengerben nem is látni holttesteket. De amott van valami, ijesztőbb, mint bármilyen holttest: meztelenül és sápadtan, mint a kő, magányos kar emelkedik ki egy lyukból, amely a vízrétegen át zavarosan rajzolódik ki a falon. Ezt az embert fedezékében temette el a föld és már csak arra maradt ideje, hogy karját előrelökje.

Egészen közelről vesszük csak észre, hogy az a földtömeg, amely a szűk szakadék megmaradt peremén sorban lerakódott, csupa ember. Meghaltak vajjon? Vagy csak alszanak? — nem tudni. Mindenesetre pihennek.

Németek-e vagy franciák? — Nem tudjuk.

Egyikük kinyitja szemét és fejét ingatva néz bennünket. Megkérdezzük:

— Francia?

Aztán:

— Német?

Nem felel, újra becsukja szemét és visszatér a megsemmisülésbe. Sohasem tudtuk meg, ki volt.

Ezeknek az embereknek nem lehet megállapí-

tani személyazonosságát: sem ruházatukról, amelyet vastag iszapréteg borít; sem sapkájukról: hajadonfőtt vannak, vagy gyapjúba bugyolálva csöpögő, elrothadt csuklyájuk alatt; sem a fegyverükről: puskájukat elvesztették, vagy pedig kezük bizonytalanul siklik végig valamilyen alaktalan, ragadós tömegen, melyet idevonszoltak magukkal s amely valami halfélére emlékeztet.

Ez a sok hullaarcú ember előttünk és mögöttünk, mindannyi végkimerülésben, akikből kihalt a szó és az akarat; mindez a földruhába bújt sokaság, amely úgyszólván magán hordja sírját — mind úgy hasonlít egymáshoz, mintha meztelen lenne. Ebből a rettenetes éjszakából itt-ott egy-egy hazajáró lélek emelkedik ki s mindegyik a nyomorúságnak és szennynek ugyanazt az egyenruháját hordja.

Ez már mindennek a vége. Ez, egy pillanatra, a nagy megtorpanás, a háború epikai szünetelése.

Egy időben azt hittem, hogy a háború legiszonyúbb pokla a lövedékek lángja; később sokáig azt hittem, hogy a fulladozás a fejünk felett örökösen szűkülő földalatti vájatokban. De most már tudom: az igazi pokol a víz.

*

Szél kerekedik, jéghideg szél, fagyos lehellete velőnkig hat. Az olvadó, hajótörött síkon, amelyet hullák foltjai éktelenítenek el a féregszerű vízgödrök körül, a hüllőként egymáshoz tapadó, mozdulatlan emberszigetek közt — a süllyedő, komor káosz felületén finom, hullámzó mozgás rajzolódik. Csoportok, karavántöredékek válnak ki lassan, sárköpenyük, iszapkötényük terhe alatt görnyedő lények, akik az ég elhalványult visszfénye mélyén kúszva vonszolják magukat és szétszóródnak. A vir-

radat oly piszkos, hogy az ember azt hinné: a nap már vége felé jár.

A sivár pusztaságon át vándorolnak az életbenmaradtak, valami nagy, kimondhatatlan szerencsétlenségtől hajtva, amelytől kimerültek és elkábultak. Közelebbről nézve e siralmas hadat, egyesek színpadiasan groteszk formát öltenek, mert félig levetkőztette őket a süppedő sár, amely elől még mindíg menekülnek.

Amint elhaladnak előttünk, körülnéznek, figyelmesen tekintenek ránk; mikor aztán fölfedezik, hogy emberek vagyunk, így szólnak bele a szélbe:

— Ott lenn még rosszabb, mint itt. Az emberek bezuhannak a lyukakba és nem lehet őket kihúzni. Azok, akik éjszaka egy gránáttölcsér szélére léptek, egytől-egyig elpusztultak... Ott lenn, ahonnan jövünk, egy elsüllyedt fejet láthatsz, amely még mozgatja a karját; van ott egy helyenként kiszakadt, kilyukadt fonott kötélhíd is; az valóságos egérfogó. Ott, ahol a kötél hiányzik, két méter mély a víz... A puskájuk! Van aki egyáltalán nem bírta kihúzni. Nézd csak ezeket: végig le kellett vágni a köpenyük alját — úgysem érnek semmit a zsebek — hogy az embereket ki lehessen belőlük szabadítani; no meg azért is, mert nem volt elég erejük ilyen terhet cipelni... Dumas köpenye, mikor leszedtük róla, legalább negyven kilót nyomott: két ember is alig tudta felemelni... Ott van az a meztelen lábszárú, arról a sár mindent leszakított: nadrágot, gatyát, bakancsot. Soha sem láttunk még ilyesmit, soha.

Egyik kóborló csapat a másik után szóródik szét és menekül a borzalom ragályában, lábuk hatalmas sárgyökereket tép ki a földből. Figyeljük, mint tü-

nedeznek ezek az emberi forgószelek, mint fogynak el fokonként az óriási ruhákba befalazott embertömbök.

Fölkelünk. Amint talpon vagyunk, a jeges széltől megborzongunk, akárcsak a fák.

Apró lépésekkel haladunk előre, majd oldalt fordulunk, mert két ember különösen összevegyült tömege ragadja meg figyelmünket; váll vállhoz símul, karjuk egymás nyaka köré fonódik. Talán két birkózó teste ez, akik halálba vonszolták egymást és most örökre így maradnak, nem tudva megszabadulni a halálos öleléstől? Nem, ez a két ember azért támaszkodott egymásnak, hogy így aludjék. Mivel nem tudtak elterülni a földön, mert kisiklott alóluk és fejük fölé igyekezett: összekapaszkodtak, vállonfogták egymást és térdig süppedve az agyagba, elaludtak.

Mozdulatlanságuk tiszteletet ébreszt, s mi szó nélkül távozunk az emberi nyomorúság e kettős szobrától.

*

Nemsokára magunk is megállunk. Túlbecsültük erőnket: még nem tudunk elmenni innen, még nincs vége az egésznek. Megint leroskadunk egy agyagból dagasztott sarokba, olyan csapódással, mint amikor egy trágyacsomót vetnek oda.

Becsukjuk szemünket; időnkint persze fel-felnyitjuk.

Emberek közelednek felénk, tántorogva. Fölénk hajolnak, halk, fáradt hangon németül beszélnek. Egyikük így szól:

— Ezek halottak. Itt maradunk.

— Igen — felel a másik; úgy hangzik, mint egy sóhajtás.

De látják, amint megmozdulunk. Most hirte-

len lehullnak előttünk. A kifejezéstelen hangú férfi franciául szól hozzánk:

— Föltartjuk a karunkat.

De nem mozdulnak.

Aztán egészen összeomlanak — megkönnyebbülten, mintha kinlódásuk végetért volna. Az egyik, akinek arca sárral van tetoválva mint a vadaknak, mosolyogni próbál.

— Maradj itt — szól Paradis, anélkül hogy megmozdítaná egy dombocskára támasztott fejét. — Majd mindjárt velünk jössz, ha akarsz.

— Igen — mondja a német. — Elég volt ebből.

Nem felelünk.

— A többiek is? — kérdezi.

— Igen — mondja Paradis — ők is itt maradhatnak, ha akarnak.

Négyen nyúlnak el a földön.

Egyikük hörögni kezd: mintha zokogó ének szállna fel ajkáról. A többiek térdre emelkednek körülötte, sárral maszatos arcukon dagadt szem forog. Fölállunk és így nézzük a jelenetet. De a hörgés kialszik, megáll a feketéllő torok, amely kis madárként egyedül rebegett ezen a nagy testen.

— Meghalt — mondja az egyik ember.

Sírni kezd. A többiek visszafekszenek aludni. A síró katona úgy alszik el, sírás közben.

Néhány ember jön, botladozva, időnkint hirtelen földbe gyökerező lábbal, akárcsak a részegek, vagy pedig féregként csúszva-mászva: itt keresnek menedéket, a gödrök között, ahol mi már tanyát vertünk. Össze-vissza keveredve alszunk el a közös árokban.

•

Fölébredünk, összenézünk, Paradis meg én, és

emlékezni kezdünk. Az élet, a napvilág úgy tér vissza, mint valami lázálom. Szemünk előtt újjáéled az ádáz síkság; bizonytalan körvonalú, vízbemerült dombocskák derengenek, az acélsíkságot helyenként rozsda emészti, vízvonalak és vízlemezek csillognak rajta — és ebben a végtelenségben, ide-oda szórva mint a szemétdombok, fekszenek az elpusztított testek, ott lélekzenek vagy bomladoznak.

Paradis megszólal:

— Hát ez a háború!

*

— Igen, ez a háború — ismétli elrévedező hangon — semmi egyéb.

Megértem, mit akar mondani ezzel:

„Az igazi háború nem a roham, amely parádéhoz hasonlít; nem a látható csata, amely kibomlik, mint a harci lobogó; még csak nem is az egymás ellen szegzett testek üvöltő viaskodása: a háború a halálos, emberfölötti fáradtság, a hasig érő víz, a sár, a mocsok, a becstelen piszok. Ez a háború lényege: elpenészedett arcok, szétrongyolt testek, hullák, amelyek már hullákhoz sem hasonlítanak — mindaz, ami itt úszkál a falánk föld színén. Ez a háború, a végtelenül egyforma nyomorúság, éles tragédiákkal váltakozva — nem pedig az ezüstösen villogó bajonét, vagy a kürtök hajnali kakasszava a nap felé!"

Paradis oly élénken gondolt minderre, hogy visszakérődzött egy régi emléket és felmordult:

— Emlékszel még arra a derék városi dámára, mikor nemrég bent kószáltunk? A nyála csurgott, mikor a rohamról beszélt; ezt mondta: „De szép lehet azt látni!..."

Egy vadász, aki a hasán elnyúlva feküdt, lapo-

san, mint egy köpeny, fölemelte fejét a förtelmes homályból, amelybe süllyedt, és felkiáltott:

— Szép! Fene enné meg! Olyan ez, mintha egy tehén így szólna: „De szép lehet a vágóhídon látni, amint előreterelik azt a sok marhát".

Halottas, állati arca, maszatos szája sárt köpött.

— Mégha azt mondanák: „kell", azt nem is bánnám — hebegte valami furán döcögős, szaggatott, szétrongyolt hangon. — De hogy szép! Hogy a fene enné meg!

Küszködött ezzel a gondolattal, majd izgatottan hozzátette:

— Ilyeneket szoktak fecsegni, ezekkel nyomorítanak minket halálra!

Még egyet köpött, de aztán az erőlködéstől kimerülve, újra iszapágyába hullott és visszatette fejét a köpetére.

*

Paradis, mintha kísértetet látna, végigjártatta kezét ezen a kimondhatatlan tájon és méredt tekintettel ismételgette szavait:

— Igen, ez a háború... És mindenütt ugyanaz. Mi vagyunk itt mindnyájan, és mit jelent ez az egész? Semmit a világon. Mindaz, amit itt látsz, csak egy kis pont. Gondold csak el, hogy ma reggel háromezer kilométer ilyen nyomorúság van a világon, vagy majdnem ilyen, vagy még rosszabb.

— Aztán holnap újra kezdődik — szólalt meg mellettünk egy bajtárs (nem ismertük meg, még a melléből előtörő hangról sem). — Tegnapelőtt is, azelőtt is, mindíg, mindíg újra elkezdődött!

A vadász, mintha a talajt szaggatná, nagy erőlködéssel letépte testét a földről s olyan mélyedést

hagyott rajta, mint egy csepegő koporsó. Hunyorított, megrázta iszappal rojtozott arcát, hogy kissé megtisztítsa, és így szólt:

— Most az egyszer még kikecmergünk ebből! Ki tudja, holnap talán megint kimászunk! Ki tudja?

Paradis, meggörnyedve a föld- és iszapszőnyegek alatt, azt a benyomását akarta közölni velünk, hogy a háború elképzelhetetlen, térrel és idővel nem mérhető.

— Ha az ember a háborúról beszél — gondolkozott hangosan — az annyi, mintha nem mondana semmit. Torkunkra forrasztja a szót. Úgy áll az ember vele szemben, mintha vak volna...

Kicsit messzebbről mély hang szólalt meg:

— Nem, el sem lehet képzelni!

Hirtelen nevetés tört ki erre a szóra.

— Először is, hogy tudná ezt valaki elképzelni, aki sose látta?

— Előbb meg kellene bolondulnia — mondta a vadász.

*

Paradis odahajol egy elnyúlt tömeg fölé, amely mellette hever.

— Alszol?

— Nem, csak nem mozdulok — mormogta egy fojtott, megfélemlített hang; a tömegből tört elő, amelyet vastag sártakaró borított, oly egyenetlenül, mintha rátapostak volna. — Mondok neked valamit: azt hiszem, kipukkadt a hasam. De nem vagyok biztos benne és nem merem megnézni.

— Majd mi megnézzük...

— Nem, még nem — rimánkodott az ember. — Szeretnék még egy kicsit így maradni.

A többiek a sárban pacskolva próbálgattak meg-

mozdulni, könyökükön vonszolták magukat, igyekezve lerázni a ragadós, pokoli takarót, amely szorongatta őket. A gémberedettség lassan fölengedett ebben a megkínzott csoportban, pedig a napfény nem lett világosabb a süppedő síkság nagy, szabálytalan taván. A reménytelenség folytatódott, de a nap megállt.

Egyikünk, akinek hangja szomorúan kongott, mint a harang, így szólt:

— Később majd hiába meséled el az egészet, senki sem fogja elhinni. Nem rosszindulatból vagy azért, hogy ugrasson téged: egyszerűen nem tudja majd megérteni. Ha majd egyszer elmondod — ha ugyan még életben leszel és elmondhatod a mondókádat — hogy „éjszakai munkán voltunk, aztán megindult a támadás, aztán majdnem belefulladtunk a sárba" — erre csak azt felelik majd: „ejha!" s talán hozzáteszik „no, ti se nagyon mulathattatok, ameddig ez a móka tartott!" Ennyi az egész. Senki sem fogja tudni, csak te magad.

— Nem, még mi sem, még mi sem! — kiált fel valaki.

— Én is amondó vagyok: mi is elfelejtjük... Hiszen máris kezdjük felejteni, öregem!

— Túlsokat láttunk ebből!

— És minden, amit láttunk, túlsok volt. Nem olyan anyagból van az ember gyúrva, hogy ez mind benne maradjon... Kiömlik az mindenfelé; nagyon is kicsik vagyunk mi ehhez.

— Mi az, hogy elfelejtjük! Nemcsak a tartamát ennek a nagy nyomorúságnak, amely, mint mondod, felmérhetetlen, amióta csak tart; nemcsak a meneteléseket, amelyek újra és újra fölbarázdálják a földet, feltörik a lábunkat, koptatják a csontunkat, a felszerelés terhe alatt, amely szinte az égig

nő; a kimerülést, amitől még a saját nevedet is elfelejted; az örökös rostokolást meg a mozdulatlanságot, ami úgy összetöri az embert; a munkát, ami meghaladja erődet; a végnélküli őrködéseket: lesni az ellenséget, aki mindenütt ott van az éjszakában, küzdeni az álmossággal — és a trágyából és tetűből való párnákat! Nemcsak ezeket felejtjük el, de kimennek majd a fejünkből az ocsmány lövések is, a nehéz gránátok, a géppuskák, az aknák, a fojtógáz, az ellentámadások. Pillanatnyilag az ember tele van a valóság benyomásaival és ez így van rendjén. De mindez elkopik bennünk és eltűnik, nem tudni hogyan, nem tudni hová — nem marad hátra egyéb, csak nevek, csak szavak, mint egy hadijelentésben.

— Igazad van — szól egy ember, meg sem mozdítva fejét kalodájában. — Mikor szabadságon voltam, akkor láttam, mennyi mindent elfelejtettem már előbbi életemből. Elolvastam régi leveleimet, amelyeket magam írtam: olyan idegenek voltak, mintha egy könyvet nyitnék ki. És mégis, mindezek ellenére, még azt is elfelejtettem, mit szenvedtem a háborúban. Az ember felejtő gépezet. Egy kicsit gondolkodik, de mindenekfölött felejt. Mind ilyenek vagyunk.

— Akkor hát mi sem, mások sem fogják tudni! Ennyi szenvedés kárbaveszett!

Ez a kilátás, mint egy újabb, nagyobb csapás híre, még jobban fokozza e siralmas teremtések elesettségét, még jobban lenyomja őket özönvizük partjára.

— Hej, csak emlékeznénk erre! — kiált fel az egyik.

— Ha emlékeznénk — mondja a másik — akkor nem lenne több háború.

A harmadik nagyképűen hozzáteszi:

— Igen, ha emlékeznénk erre, akkor a háború nem lenne oly értelmetlen, mint amilyen.

De most az egyik életbenmaradt fekvő ember hirtelen térdreemelkedik, megrázza sáros karjait, amelyekről szerteröpül a sár, és feketén mint egy nagy, léprejutott denevér, tompa hangon felkiált:

— Ez után a háború után nem kell már több háború!

*

Ebben az iszapos sarokban, ahol a vad, heves szélrohamok oly erővel törtek ránk, még gyönge és tehetetlen emberekre, hogy a föld felszíne roncsként látszott lebegni, új, hasonló kiáltásokat vert fel a denevérszerű ember kiáltása, aki mintha elrepülni készült volna:

— Nem kell több háború!

A földhöz láncolt, földbevegyült emberek zord, dühödt kiáltásai úgy szálltak fel és úgy repültek a szélben, mint a szárnycsapások:

— Nem kell több háború, nem kell több háború!

— Úgy van, elég volt!

— Amellett merő ostobaság... Butaság! — mormolták. — Mit jelent végeredményben az egész? Hiszen meg sem tudjuk mondani.

Makogtak, morogtak mint a vadállatok, jégtáblaszerű menedékhelyükön, amelyet el akartak ragadni tőlük az elemek; komor arcuk csak foltonként látszott. Felkorbácsolódó tiltakozásuk oly heves volt, hogy szinte elfulladtak belé.

— Azért van az ember, hogy éljen; nem azért, hogy így dögöljön meg!

— Azért születtünk, hogy férjek, apák — egy-

szóval, emberek — legyünk, nem egymást űző, gyilkoló, megfertőző vadállatok.

— És mégis mindenütt csak vadállatokat látni, dühöngő vagy eltiport bestiákat. Nézz csak körül, nézd!

... Soha életemben nem felejtem el ezt a határtalan pusztaságot! A piszkos víz szétroncsolt rajta minden színt, vonalat, domborodást; formáit szétmállasztotta, szétfolyatta mindenfelé a folyékony rothadás, a cölöpök, drótok, gerendák összezúzott csontvázán keresztül; s e táj fölött, az alvilági folyó komor végtelensége közepette jelent meg ez a látomás: az értelem, logika, egyszerűség borzongása, amely hirtelen rázni kezdte ezeket az embereket, akár az őrület.

Látszott rajtuk, mint gyötri őket ez a gondolat: hogy a kísérlet, saját életüket élni e földön és boldognak lenni — nemcsak joguk, hanem kötelességük is, sőt ennél is több: eszmény és erény; hogy a társas élet csak arravaló, hogy több lehetőséget nyujtson minden egyes ember belső fejlődésére.

— Élni!

— Mindnyájan!... Te... Én...

— Nem kell több háború! Nem és nem... Merő ostobaság... Ennél is rosszabb...

Egy szó hangzott el, visszhangozva kusza gondolataikat, a tömeg szétdarabolt, elvetélt mormogását... Láttam, amint egy iszapkoronás homlok emelkedik fel és szája a föld színén így szól:

— Két egymással harcoló sereg nem egyéb, mint egyetlen nagy, önmagát gyilkoló hadsereg!

*

— Mégis, mik vagyunk mi immár két eszten-

deje? Szegény, hihetetlenül nyomorult emberek, de amellett vadak is, brutális banditák, gazemberek.

— Még ennél is rosszabbak — mormolta az, aki mindig csak ezt az egy kifejezést ismételgette.

— Igen, igazad van.

A reggel vígasztalan fegyverszünetében ezek a fáradtságtól elcsigázott, esőtől korbácsolt, egy hosszú mennydörgéses éjszakától meggyötört emberek, a tűzhányóknak és az áradatnak ezek a menekültjei most hirtelen derengő fényt láttak: kezdték belátni, hogy a háború a maga erkölcsi és testi undokságában meggyalázza a józan észt, sárba rántja a nagy eszméket, rájukparancsol minden gaztettet; eszükbe jutott az is, mint szabadított fel bennük és körülöttük minden egyes gonosz ösztönt: a szadizmusig fokozódó rosszindulatot, az önzést egészen a vak dühig, az őrületig fokozódó élvezetvágyat.

Mindez elvonul most szemük előtt, mint ahogy az imént nyomorúságuk zavaros képét szemlélték. Valami átok nyügözi le őket, amely utat akar törni, hogy szavakban virágozzék ki. Nyögnek és jajgatnak, mint az újszülött; erőlködve próbálják levetni a tévedést, a tudatlanságot, amely éppúgy bemocskolja őket mint a sár; meg akarják végre tudni, miért bűnhődnek így?

— Hát akkor mi lesz? — kiáltja az egyik.

— Mi? — ismétli a másik, még hangosabban.

A szél felborzolja előttük az elárasztott síkságot s a fekvő vagy térdelő embertömegekre rontva, akik mozdulatlanok akár a sírlapok vagy síroszlopok, borzongást tép ki belőlük.

— Akkor nem lesz több háború — mordul fel egy katona — ha Németország nem lesz már többé.

— Nem ezt kell mondani — kiáltja egy másik.

— Ez nem elég. Akkor nem lesz több háború, ha legyőzték a háború szellemét!

A szél üvöltése félig elfojtotta ezeket a szavakat, ezért fölemelte fejét és elismételte, amit mondott.

— Németország és a militarizmus — aprózta sebesen egy másik ember dühe — egy és ugyanaz. Ők akarták a háborút, ők tervelték ki előre. Ők jelentik a militarizmust.

— A militarizmus... — kezdte el újra egy katona.

— Hát mi is az? — kérdezték többen.

— Az... az előre megfontolt nyers erőszak, amely hirtelen lecsap egy kiszámított pillanatban. Ugyanaz, mint banditának lenni.

— Igen; a militarizmust ma Németországnak hívják.

— Helyes: de hogy fogják hívni holnap?

— Nem tudom — szól egy komoly, prófétaszerű hang.

— Ha nem ölik meg a háború szellemét, akkor örökre folytatódik ez az öldöklés.

— Végezni kell... végezni!

— Végig kell ezt harcolni! — gurgulázta rekedt hangon egy test, amely ébredésünk óta ott kövesedett a falánk sárban. — Végig!... — s a test nehézkesen megfordult. — Mindenünket oda kell adni: erőnket, bőrünket, szívünket, egész életünket, minden örömöt, ami még vár ránk! Ezt a rabszolgaéletet két kézzel kell fogadnunk! Mindent el kell viselni, még az igazságtalanságot is, amelynek országa most eljött, el kell tűrni a botrányt és az undort, amelyet magunk körül látunk — csak azért, hogy minden erővel belefeküdjünk a háborúba és győzzünk! De ha már ilyen áldozatot kell hoznunk

— tette hozzá kétségbeesetten az alaktalan ember és még egyszer megfordult — ez azért van, mert nem egy országért harcolunk, hanem a fejlődésért; egy tévedés ellen küzdünk, nem pedig egy ország ellen.

— Meg kell ölni a háborút — szólt az, aki elsőnek beszélt, — Németország hasában kell megölni.

— Mindegy — szólalt meg azok közül egy, akik begyökerezve ültek, akár a csírázó mag — most legalább kezdjük megérteni, hogy miért kellett idejönni.

— Mindegy — mormogta a vadász, aki közben felguggolt — vannak, akiknek más motoszkál a fejében, mikor verekedni mennek. Láttam fiatal fiúkat, akik fütyültek az ilyen emberbaráti eszmékre. Az ő szemükben csak a nemzeti eszme számított, semmi más: a háború hazafias ügy, mindenki csak a saját hazája dicsőségét akarja, ennyi az egész! Ezek a fiúk verekedtek és mondhatom, jól verekedtek.

— Ezek mind fiatal fickók, akikről te beszélsz, egész fiatalok. Meg kell nekik bocsátani.

— Lehet jól csinálni valamit, anélkül hogy az ember tisztában lenne azzal, mit is csinál.

— Igazad van, az emberek bolondok! Nem lehet ezt elégszer elismételni!

— A soviniszták, az a söpredék . . .! — morogja egy árnyék.

Többször elismétlik, mintha ez segítené őket a tapogatózásban:

— A háborút kell megölni, magát a háborút!

Egyik közülünk, az, aki ki sem mozdította fejét vállai védőpáncéljából, makacsul ragaszkodik eszméjéhez:

— Ez mind csak üres beszéd! Mit ér az, ha az ember ezt hiszi vagy azt! Győzni kell, ez az egész!

De a többiek már elkezdtek keresni-kutatni. Tudni akartak, messzebb látni a jelennél. Vonaglottak, meg akarván szülni magukban a józanság és akarat világosságát. Összezilált meggyőződések kavarogtak fejükben s ajkukon sokféle vélekedés zavaros töredékei szólaltak meg:

— Hát igaz... Igen... De nézzük csak a tényeket... Öregem, csak az eredmény a fontos!

— Az eredmény! Hát nem eredmény az, győzni ebben a háborúban? — makacskodott a megkövesült ember.

Egyszerre ketten feleltek neki:

— Nem!

*

Ebben a pillanatban tompa zaj támadt. Kiáltások futottak körbe s mi összeborzongtunk.

A dombról, amelyhez úgy ahogy a hátunkat támasztottuk, egy egész agyagréteg vált le, teljesen felszínre hozva köztünk egy elnyúlt lábú, ülő holttestet.

A földcsuszamlás csatornát hasított a domb tetején felgyülemlett víz számára s a víz most egész zuhatagban ömlött a hullára, végigmosva azt, mialatt néztük.

— Egészen fekete az arca! — kiáltott valaki.

— Miféle arc ez? — lihegte egy másik.

Akik talpra tudtak állni, körben közelítettek feléje, mint a békák. A fej úgy jelent meg, mint egy dombormű a földomlástól lemeztelenített árokfalon, de vonásait nem lehetett felismerni.

— Az arca! Hiszen ez nem az arca!

Az arc helyén csak a hajzata volt.

Ekkor vettük észre, hogy ez a látszólag ülő holttest kétrét görnyedt és hátul el van törve.

Dermedt csendben szemléltük a függőleges hátat, amelyet ez a kifordított emberroncs mutatott felénk, a lecsüngő, hátragörbedő karokat, a két elnyúló lábszárat, amely lábujjaival az elomló földre támaszkodott.

Ez a szörnyű alvó újra életre keltette a vitát. Tombolva kiáltoztak, mintha a halott is hallaná:

— Nem, győztesnek lenni, az nem eredmény! Nem őket kell leteperni, hanem a háborút!

— Hát nem érted, hogy végezni kell a háborúval? Ha az egészet újra elkezdjük, akkor minden, ami történt, hiába volt. Értsd meg, teljesen hiába volt. Még két év, — három év, vagy még több, ilyen értelmetlen katasztrófa.

*

— Te öregem, ha mindaz, amin átmentünk, mégsem lenne a vége ennek a nagy szerencsétlenségnek! Én szeretem az életet: feleségem, családom van, egy kis házam is, terveket is csináltam a háború utánra... És mégis, akkor jobb szeretnék meghalni.

— Én meghalok — visszhangozta éppen ebben a pillanatban Paradis szomszédja, aki közben nyilván megnézte haslövését — pedig hát bánom, a gyerekeim miatt.

— Én pedig — mormolta valaki odébb — éppen a gyerekeim miatt nem bánom. Meghalok, s ezért tudom, mit beszélek; azt mondom magamban: „ők majd békében élnek, a gyerekek!"

— Én talán nem halok meg — mondta egy másik, megrezdülő reménységgel, amelyet még a halálraítéltek elől sem tudott magába fojtani — de

szenvedni fogok. Hát ezért mondom: annál rosszabb, sőt még azt is: annál jobb. Többet is el tudnék bírni, ha tudnám, miért.

— Hát akkor a háború után is tovább kell majd verekedni?

— Talán igen...

— Neked még nem volt elég?

— Éppen azért, mert nem akarok több háborút — mordult fel.

— És talán nem is az idegenekkel kell majd verekedni?

— Meglehet...

Olyan vad szélvihar jött, mint eddig még soha; lezárta szemünket és torkunkra fojtotta a szót. Mikor már elhaladt és láttuk, amint a vihar a síkságon söpör végig, helyenként megragadva és megrázva sárhüvelyét, beletépve az árkok vizébe, amelyek hosszan tátongtak, mint egy hadsereg sírja — akkor újra elkezdtük:

— Végeredményben mi okozza a háború nagyságát és borzalmát?

— A népek nagysága.

— De a nép, az mi vagyunk!

Az, aki ezt mondta, kérdően nézett rám.

— Igen — mondtam — igazad van, öregem.

Csak velünk csinálhatják a csatákat: mi vagyunk az anyag, amiből a háború készül. Háborút csak az egyszerű katonák testéből, lelkéből lehet gyúrni. Mi népesítjük be a halottas mezőket és a vérfolyamokat, mi mindnyájan, akik egyenként láthatatlanok és némák vagyunk, mert számunk mérhetetlenül nagy. A kiürített városok, az elpusztított falvak: ez mind a mi pusztaságunk. Igen, ez mind mi vagyunk, egészen mi.

— Igen, ez így van. A népek egyet jelentenek a háborúval. Nélkülük nem lenne semmi, legfeljebb egy kis veszekedés a távolból. De a háborút nem a népek határozzák el: az urak viszik őket harcba.

— A népek azért küzdenek ma, hogy ne legyenek többé urak, akik őket vezetik. Ez a háború olyan, mint a francia forradalom folytatása.

— Akkor, ha így áll a dolog, a poroszokért is dolgozunk?

— Persze, reméljük, hogy így lesz — szólt a síkság egyik szerencsétlene.

— Hogy az ördog vinné el! — mondta fogcsikorgatva a vadász.

De aztán fölvetette fejét és elhallgatott.

— Törődjünk sajátmagunkkal! Minek avatkozzunk bele mások dolgaiba — mormogott makacsul a zsémbeskedő.

— Miért ne? Hiszen akiket te úgy hívsz, hogy: mások, azok sem idegenek, hanem épp olyanok mint mi!

— Miért van az, hogy mindíg nekünk kell masírozni az egész világ helyett?

— Ez már így van — szólt az egyik ember és elismételte, amit az előbb mondott: Annál rosszabb, vagy annál jobb!

— A nép most semmi, de ő lesz minden — mondta az az ember, aki az imént engem kérdezett; anélkül hogy tudta volna, egy százévesnél régibb történelmi mondást idézett, de megadva annak végre nagy, egyetemes értelmét.

Megváltva a gyötrelemtől, négykézláb kuporogva az olajos iszapban, ez az ember fölemelte bélpoklos arcát és mohón nézett maga elé a végtelenbe.

Nézett, csak nézett. Az egek kapuit akarta feltárni.

*

— A népeknek meg kellene érteniök egymást, azoknak a hasán és bőrén át, akik bármi módon kizsákmányolják őket. A tömegeknek meg kellene érteniök egymást.

— Minden embernek egyenlőnek kellene végre lennie.

Ez a szó valóságos megváltásként hatott.

— Egyenlőnek... Igen... igen... Itt vannak az igazság, a méltányosság nagy eszméi. Vannak dolgok, amelyekben az ember úgy hisz, amelyek felé úgy fordul s úgy törekszik, mint egy fényforrás felé. Itt van mindenekelőtt az egyenlőség.

— Itt van a szabadság és a testvériség is!

— De mindenekelőtt az egyenlőség!

Elmondom nekik, hogy a testvériség álom, homályos, bizonytalan érzelem; ellenkezik az emberi természettel, hogy egy ismeretlen embert gyűlöljünk, de éppúgy ellenkezik az is, hogy szeressük. A testvériségre semmit sem lehet építeni, de a szabadságra sem: nagyon is viszonylagos fogalom az olyan társadalomban, ahol az egyének elaprózódnak és szükségképpen feszélyezik egymást.

De az egyenlőség mindíg ugyanaz marad. A szabadság és testvériség csak szavak, míg az egyenlőség valóság. Az egyenlőség (persze társadalmi értelemben, hiszen az egyének értéke különböző; de azért minden egyes ember egyenlő mértékben kell hogy résztvegyen a társadalom életében; ezt követeli az igazságosság, mert egyik emberi lény élete éppoly fontos, mint a másiké); az egyenlőség az emberi élet nagy alapvető elve. Fontossága felmér-

hetetlen. Minden emberi lény egyenjogúsága és a többség szent akarata: ezek csalhatatlan elvek és győzhetetlenné kell válniok — ezek az elvek vezetnek minden további fejlődés felé, valóban isteni erővel. Mindenekelőtt megteremtik minden haladás biztos alapvetését: az összeütközések kiküszöbölését az igazságosság szellemében, amely pontosan azonos a közérdekkel.

A nép fiai, akik itt szerte hevernek, homályosan megsejdítenek valami új forradalmat, nagyobbat mint a másik, a régi: ők lesznek a forrása és máris torkukban reszket, amint ismételgetik:

— Egyenlőség!...

Először mintha betűzgetnék ezt a szót, aztán már világosan olvassák mindenütt — s nincs a világon olyan előítélet, kiváltság vagy igazságtalanság, amely össze ne omlana érintésétől. Ez a fenséges szó mindenre választ ad. Forgatják, nézegetik minden oldalról és valami tökéletességet fedeznek fel benne. Látják, amint minden visszaélés vakító fényben ég porrá.

— De szép lenne! — szólal meg az egyik.

— Olyan szép, hogy nem is lehet igaz — mondja a másik.

De a harmadik így szól:

— Azért szép, mert igaz: ez az egyetlen szépsége... És nem azért fog megvalósulni, mert szép. A szépség most nem aktuális, mint ahogy a szeretet sem az. Az egyenlőség azért feltartóztathatatlan, mert igaz.

— Hát a nép igazságosságot akar és ha a népnél van az erő, akkor valósítsa is meg!

— Már kezdi! — mondja egy ismeretlen.

— Olyan irányban haladnak a dolgok — hirdeti egy másik.

— Ha az emberek felszabadulnak, akkor szükségképpen egyesülni is fognak.

— És akkor nem lesznek az ég alatt ilyen rettenetes dolgok, amiket harmincmillió ember akarata ellenére cselekszik.

Ez igaz, ez ellen nem lehet semmit szólni. Milyen álokoskodást, milyen látszat-feleletet tudna, merne bárki is ez ellen felvetni: „Nem lesznek az ég alatt ilyen rettenetes dolgok, amiket harmincmillió ember akarata ellenére cselekszik." Hallgatom, követem a szavak logikáját, amelyet a fájdalmas mezőre kivetett nyomorultak hangoztatnak, a sebeikből, szenvedésükből kibuggyanó vérző szavakat.

Most elborul az ég; vastag, kékes felhők páncélozzák a látóhatár szélét. Fent a magasban, a halvány ónos fényben, a nedves por óriási csíkjai söpörnek végig. Az idő elkomorodik. Megint eső lesz. Még nincs vége a viharnak, a hosszú szenvedésnek.

— Azt kérdezzük magunktól — szól az egyik: — „Hát miért is háborúskodunk?" Hogy miért, arról nem tudunk semmit; de hogy kiért, azt megmondhatom. Végül is rá kell majd eszmélnünk, hogy ha minden nemzet naponta ezerötszáz fiatal férfi friss testét dobja oda véráldozatul a háború bálványának, ez csak azért van, hogy kedve teljék benne néhány vezetőnek, akiket az ujjunkon is elszámlálhatunk; hogy egész népek vonulnak, csapatokba sorakoztatva, a vágóhídra — csak azért, hogy egy aranypaszományos kaszt beírhassa fejedelmi nevét a történelembe, meg hogy néhány aranyban dúskáló ember, aki egy húron pendül az előbbiekkel, több üzletet köthessen, — egyszóval személyi és üzleti érdekek kedvéért. És ha a szemük kinyílik, akkor meg fogják majd látni, hogy az embereket más akadályok választják el egymástól, nem azok, amik-

ben eddig hittünk — s hogy azok, amikben hittünk, nem is állnak fenn.

— Figyeljetek! — szakítja valaki hirtelen félbe

Elnémulunk és meghalljuk a távoli ágyúdörejt. A dörgés megremegteti a légrétegeket s ez a messziről sugárzó erő gyöngén behatol betemetett fülünkbe, mialatt a vízáradat egyre jobban feláztatja körülöttünk a talajt és lassanként eléri a magaslatokat.

— Újra kezdődik...

Egyikünk így szól most:

— Mi mindennel kell majd megküzdenünk!

Máris valami rossz érzés, valami kétely szólal meg ebben a tragikus párbeszédben, amely úgy formálódik ki ezeknek az elveszett embereknek az ajkán, mint a végzet valamilyen mesterműve. Nemcsak a fájdalom és veszély, az idő végeérhetetlen nyomorúsága kezdődik el újra. Megjelenik előttük a dolgok és az emberek ellenségeskedése is az igazsággal szemben, a kiváltságok szövedéke, a tudatlanság, a tompaság és a rosszindulat, a részrehajlás, a betáblázott jogok konok védelme, a tunya tömegek, a megoldhatatlan csomók.

S a gondolatok tétova álmát egy másik látomás váltja fel, amelyben az örök ellenségek kilépnek a mult árnyékából és feltűnnek a jelen viharzó homályában...

*

Íme, itt vannak... Mintha az égre rajzolódna fel árnyképük, a világot gyászba döntő vihar taréján: jön a harcosok kényesen lépkedő, káprázatató lovas díszmenete — vértezett csatamének, aranypaszomány és tollbokréta, koronák és kardok... Tisztán látni, amint pompázóan felvonulnak, villá-

mokat szórva, fegyverrel megrakottan. Ez a harcias menet, régies mozdulataival, kettéhasítja a felhőket, amelyek félelmetes színházi díszletként ágyazódnak bele az égbe.

A látóhatár négy sarkából tódulnak elő a lovasok, mialatt a földről lázas tekintetek szegeződnek rájuk, a testek felől, amelyekre a földi mélységek és a letiport mezők sara rakódik; a menet visszaszorítja az ég végtelenségét és elfödi mélységes kékjét.

És a számuk légió. Nemcsak a harcosok kasztja van itt, amely a háborút üvölti és imádja; nemcsak azok, akiket az egyetemes rabszolgaság bűvös hatalomba öltöztet: az örökös hatalmasok, akik büszkén állnak a leboruló embersokaság fölött, majd hirtelen lenyomják az igazság mérlegét, mert homályosan valami nagy kaland lehetőségét látják. Egy egész tömeg tolong itt, amely tudatosan vagy öntudatlanul a hatalmasok félelmetes kiváltságait szolgálja.

— Vannak olyanok — kiáltja ebben a pillanatban az egyik komor, drámai közbeszóló, kinyujtva kezét, mintha látná — vannak olyanok, akik azt mondják erre: „Milyen szép!"

— Olyanok is, akik ezt fujják: „A fajok gyűlölik egymást!"

— Mások így szólnak: „Én meghízom a háborún, a hasam reng tőle!"

— Egyesek ezt szajkózzák: „Háború mindíg volt és mindíg is lesz!"

— Vannak, akik így szólnak: „Én sem látok tovább az orrom hegyénél, mások se lássanak!"

— Vannak, akik ezt hajtogatják: „Hiszen a gyerekek is már vörös vagy kék bugyogóval a fenekükön jönnek a világra!"

— És vannak olyanok — mordult fel egy rekedt hang — akik így szólnak: „Hajtsátok meg a fejeteket és higgyetek Istenben!"

*

Igazatok van, ti szegény, megszámlálhatatlan munkásai a csatáknak, akik két kezetekkel alkottátok ezt az egész nagy háborút; ti mindenhatóság, amely még nem szolgálja a jó ügyét; ti földi tömeg, amelyben minden arc egy fájdalmas világ! — ti, akik egy gondolat igája alatt görnyedve álmodoztok az égbolt alatt, amelyen hosszú, fekete felhők szakadoznak, ziláltan terjeszkednek, mint egy elkárhozott angyalsereg! — igen, nektek van igazatok. Ez a had mind ellenetek támad. Ellenetek, a ti nagy, egyetemes érdekeitek ellen, amelyek, amint ti ezt megsejtettétek, teljesen egyek az igazságossággal. Nincs más ellenségtek, csak a kardcsörtetők, a haszonlesők, a bajkeverők.

Nincsenek mások ellenetek, csak a szörnyű érdekeltségek: a pénzemberek, a kis és nagy szélhámosok bankjuk és palotájuk páncélrejtekében, akik a háborúból élnek, a háború idején is békésen élnek belőle, mert homlokukat egy süket tanítás védi, arcuk oly hideg és zárt, mint egy páncélszekrény.

Vannak, akiket bámulatba ejt a kardpengék villogó párbaja, akik asszonyok módjára ábrándoznak és sikítoznak, ha az egyenruha tarka színeit látják. Olyanok is vannak, akiket megrészegít a katonazene vagy a pálinka helyett felszolgált nóta a népnek — az elvakultak, a gyöngeeszűek, a fetisimádók, a vadak.

Aztán azok, akik a multba temetkeznek, ajkukra csak a hajdani idők igéi szállnak: a hagyomány-

imádók, akiknek szemében az igazságtalanság törvényerővel bír, hiszen már öröktől fogva uralkodik; akik a holtak után igazodnak s a jövőt, a lüktető, szenvedélyes fejlődést a kísértetek, az ódon dajkamesék uralmának szeretnék alávetni.

Velük van valamennyi pap, aki mennyországa mákonyával akar benneteket izgatni és elkábítani, hogy maradhasson minden a régiben. Ott vannak az ügyvédek, közgazdászok, történészek is — ördög tudja, kik még! — akik elködösítik eszeteket elméleti frázisaikkal, akik a fajok ellentétét hirdetik, amikor pedig minden mai nemzet csupán önkényes földrajzi egység elvont határvonalain belül él, lakossága pedig a fajok mesterséges keveréke; ezek a leszármazást kutató kukacok gyártanak hamis filozófiai bizonyítványokat, koholt nemesleveleket a hódításvágy és rablóösztön számára. Az emberi szellem betegsége a rövidlátás. A tudós sok esetben csupán a tudatlan egy különleges fajtája, aki szem elől tévesztette a dolgok egyszerűségét s most formulákkal és részletekkel homályosítja el, feketíti be a képet. Könyvekből csak a kis dolgokat lehet megtanulni, sohasem a nagyokat.

*

Még ha azt állítják is, hogy nem akarnak háborút — ezek az emberek mindent megtesznek, hogy állandósítsák. Egyre legyezik a nemzeti hiúságot, az erőszak fölényének imádatát. „Egyedül mi — kiáltja mindegyik rácsai mögül — egyedül mi vagyunk a bátorság, hűség, tehetség, jóízlés őrzői!" Az ország nagysága, gazdagsága valami emésztő betegséggé változik az ő kezük alatt. A hazafiasságból, amely tiszteletreméltó erény, amíg megmarad az érzelem és művészet területén, éppúgy mint a

család és a szülőföld iránt érzett szent vonzalom — a hazafiasságból ők valami életképtelen, utopisztikus eszmét alkotnak, amely megzavarja a világ egyensúlyát és rákfene gyanánt magábaszív minden életerőt, elfoglal minden helyet, agyonnyomja az életet és ragályként terjedve, végülis háborús válságokba vagy a fegyveres béke kimerülésébe és fuldoklásába torkollik.

De még az imádnivaló erkölcsiséget is elferdítik. Hány bűnt emeltek erénnyé csak azzal az egy szóval, hogy „nemzeti"! Még az igazságot is meghamisítják. Az örök igazság helyére mindegyik a maga nemzeti igazságát teszi. Ahány nép, annyiféle igazság, amely mind meghamisítja, eltorzítja a valódi igazságot.

Mindezek az emberek, undorítóan nevetséges, gyerekes vitáikkal, akik a ti fejetek fölött veszekszenek: „Nem én kezdtem, hanem te! — Nem, te kezdted, nem én! — Kezdd el már te! — Nem, te!"; ezek a gyerekes ostobaságok, amelyek állandósítják a világ tátongó sebét, mert hiszen nem az igazán érdekeltek vesznek részt ebben a vitában, hanem éppen ellenkező a helyzet, s mert nincs is meg bennük a jóakarat, hogy véget vessenek a háborúnak; mindazok, akik nem tudnak vagy nem akarnak békét teremteni a földön; mindazok, akik valami ok miatt görcsösen ragaszkodnak a dolgok régi rendjéhez s védelmére érveket találnak vagy koholnak — ezek az emberek mind a ti ellenségeitek!

Ezek a ti ellenségeitek, ahogy ma még a német katonák is azok, akik ott hevernek közöttetek s akik csak szegény, rútul becsapott, elbutított tuskók, jámbor háziállatok... Azok a ti ellenségeitek, bárhol születtek is, bárhogyan ejtik is ki nevüket,

bármilyen nyelven hazudoznak is. Figyeljétek meg őket földön és égen, figyeljétek mindenütt! Nézzétek meg őket jól, egyszersmindenkorra, és soha el ne felejtsétek!

*

— Azt mondják majd — mordult fel egy térdelő, hajlott ember, két kezét a földbe mélyesztve s vállát rázva, mint a szelindek — azt mondják majd: „Barátom, csodálatos hős voltál!" Nem akarom ezt hallani!

— Hősök, rendkívüli emberek, bálványok? Fészkes fenét! Hóhérok voltunk. Becsületesen végeztük a hóhérmunkát. Majd fogjuk még csinálni, még hozzá alaposan, mert nagy és fontos mesterség ez, szükséges ahhoz, hogy a háborút megbosszuljuk és megfojtsuk. De az öldöklő kéz mindig becstelen — néha szükséges, de mindig becstelen. Igen, kemény és fáradhatatlan hóhérok: ezek voltunk mi. De senki se beszéljen nekem hősi erényekről, csak azért, mert németeket gyilkoltam!

— Nekem se — kiáltott fel egy másik ember oly hangosan, hogy senkisem válaszolhatott neki, mégha mert volna is — nekem se, csak azért, mert franciák életét mentettem meg! Azért a pénzért a tűzvészt is dicsőíthetjük, hiszen gyönyörű alkalmat ád a mentésre!

— Bűn lenne a háború szép oldalát mutatni — mormogta egyik komor katona — mégha volna is ilyen!

— Azért ilyeneket is mondanak majd — folytatta az első — hogy dicsőséggel fizessenek ki minket, meg hogy magukat is kifizessék azért, amit nem tettek meg. De a harci dicsőség még csak nem is igaz, ha rólunk, egyszerű katonákról van szó. Csak

kevesek számára való s e kiválasztottak szűk körén kívül a katonai dicsőség puszta hazugság, mint minden, ami szépnek látszik a háborúban. A katonák áldozata valójában csak a névtelen megsemmisülés. Azok a tömegek, amelyek az ágyútölteléket szolgáltatják, nem kapnak bért. Rohannak és a dicsőség rettenetes semmijébe vetik magukat. Még a nevüket sem lehetne soha összegyüjteni, ezeket a kis szegény, semmitmondó neveket.

— Fütyülünk rá — felelt a másik. — Kisebb gondunk is nagyobb ennél.

— De hát elmondhatnád-e te mindezt? — csuklotta egy maszatos arc, amelyet undok kéz gyanánt rejtett el a sár. — Hiszen elátkoznának és máglyára vonszolnának! A tollbokréta köré egy új vallást teremtettek, amely éppoly gonosz, éppoly buta, éppoly kártékony, mint a régi!

Az ember fölemelkedett, leroskadt, de megint felkelt. Piszkos sárvértezete alatt sebet hordott s az vérrel foltozta be a földet; mialatt beszélt, kitágult szemmel nézte a földön a sok vért, amit a világ gyógyulásáért ontott.

*

A többiek is sorban fölemelkednek. A vihar sűrűsödik és leszáll a széles, nyúzott, halálra kínzott mezőkre. A nap éjszakával terhes. És úgy rémlik, szüntelenül új és új ellenséges emberek, új tömegek támadnak a felhők hegyláncának csúcsán, a keresztek és sasok, templomok, királyi paloták, a hadisten szentélyének barbár árnyképei körül; egyre sokasodnak, elsötétítve a csillagokat, amelyek kevesebben vannak, mint az emberek; úgy rémlik, a földmélyedésekben is mindenünnen kísértetek mozdulnak, itt meg amott, a valóságos emberi lények kö-

zött, akik szétszórtan hevernek, félig betemetve a földbe, mint a búzaszemek.

Életbenmaradt társaim végre felkeltek; csak nehezen tudnak megállni a szakadozott talajon, bezárva sáros ruhájukba és különös iszapkoporsójukba; szörnyű egyszerűségükben kiemelkednek a földből, amely mély, akár a tudatlanság; mozognak és kiáltoznak, szemük, karjuk, öklük az ég felé mered, ahonnan világosság és vihar szakad rájuk. Hadakoznak a diadalmas jelenésekkel, mint Cyranók és Don Quijote-ok — mert hisz most legalább azok.

Árnyékuk ott mozog a föld nagy, szomorú tükröződésén, visszaverődik a régi lövészárkok sápadt, posványos felszínén, amely már elfehéredett és egyedül lakja a tér végtelen ürességét, a füstölgő horizontok sarkvidéki sivataga közepén.

De a szemük megnyílt, kezdenek ráeszmélni a dolgok végtelen egyszerűségére. És az igazság nemcsak a remény hajnalsugarát gyujtja fel bennük, hanem erejüket, bátorságukat is új életre kelti.

— Eleget beszéltünk a többiekről — szólal meg parancsolóan az egyik — hagyjuk őket a pokolba!... Itt vagyunk mi! Mi valamennyien!

A demokráciák egyetértése, a mérhetetlen tömegek szövetkezése, a világ népének felkelése, a brutálisan egyszerű hit... Minden egyéb, minden egyéb, bármi van is a multban, a jelenben vagy a jövőben, most teljesen közömbös.

És az egyik katona hozzá meri tenni ezt a mondatot, amelyet mégis szinte félénken kezd el:

— Ha ez a mostani háború akárcsak egy lépéssel is elősegíti a fejlődést, akkor megér minden nyomorúságot és minden öldöklést!

S mialatt felcihelődünk, hogy a többieket utolérjük és újrakezdjük a háborút, a vihartól terhes

fekete égbolt csendesen megnyílik fejünk felett. Két sötét felhőtömeg közül nyugodt fénysugár tör elő, s ez a fénycsík, bármilyen keskeny, szomorú és szegényes is, úgyhogy szinte tünődni látszik, mégis bizonyságot tesz arról, hogy a nap van mögötte.

1915 december.

RÉSZLETEK A „VILÁGOSSÁG" C. REGÉNYBŐL

A KIÁLTÓ

Az 1913-as nagy hadgyakorlatok alkalmával Viviers fontos operációk középpontja volt. Az egész vidék megélénkült a kék és vörös hemzsegéstől és a katonás élénkségtől.

Csak Brisbille feketített be mindent rendszeresen. A gesztenyefák dombjának tetejéről, ahol egy stratégiai mozdulatot szemléltünk, ujjával mutatott a katonai mozgolódásra.

— Ugyan mihez hasonlítanak a hadgyakorlatok? Meg kell veszni a nevetéstől! A pirossapkások kiásták az árkokat és a fehérszalagos sapkások betemették. Tedd félre a haditanácsot és kész a gyerekjáték.

— Ez a háború! — magyarázta egy befolyásos katonai ujságíró, aki itt járt.

Aztán az oroszokról beszélt az ujságíró a beavatott ember hangján.

— Az oroszok... — keveredett a beszédbe Brisbille — majd ha ők megcsinálják a köztársaságot...

— Együgyű ember ez — mondta mosolyogva az ujságíró.

Az alkoholista újra felült vesszőparipájára.

— Háború vagy nem háború, ez nem bolondság. És nézzék, nézzék csak, ezek a vörös nadrágok, melyek kilométerekre ellátszanak. Azt kellene hinni, hogy egyenesen arra valók, hogy megölessék a katonát, azért öltöztetik ilyen hasznavehetetlen színbe.

— Megváltoztatni a mi kis katonáink piros nadrágját! — mondta egy hölgy, aki nem tudta megállni, hogy közbe ne szóljon — nincs ok a világon, amely emellett szól, ez lehetetlenség! Soha nem egyeznének bele! Föllázadnának!

— Ugyan — szólt egy fiatal katonatiszt. — Lemondanánk mindnyájan! Különben is a piros nadrág nem olyan veszedelem, amint hiszik. Ha olyan messzire ellátszik, ezt észrevette főparancsnokságunk is és megfelelően intézkedett, legalább a tábori egyenruha dolgában — meghagyva a parádés ruhát.

— A revans napján — fejezte be a vitát egy őrmester, reszkető rosszalással nézve Brisbille-re — a revans napján ott leszünk, hogy megvédjük magunkat.

Brisbille csak dünnyögött valami választ, mert az őrmester mérges természetű atléta volt. Különösen, ha társaság volt jelen.

A kastélyban helyezték el a vezérkart. Ez alkalommal vadászatokat rendeztek a földesúri birtokon és seregestől jöttek a meghívottak. A generálisok és főurak között ragyogott egy osztrák herceg, vérbeli herceg, aki a gothai almanach nagy neveinek egyikét viselte és aki hivatalosan jött Franciaországba, hogy megszemlélje a hadgyakorlatokat.

A báróné csaknem császári vendégének jelenléte történelmi nevével hatott az egész környezetre. Újra meg újra mondogatták a nevét. Mutogatták az ablakait a kastély főhomlokzatán. Boldognak érez-

ték magukat, ha látták felgördülni a függönyét. Sok szegény család elindult este hazulról, hogy álldogálhasson a falnál, amely mögött a herceg lakott.

Marie és én kétszer láttuk őt.

Egy este, ebéd után, úgy került útunkba, mint akármelyik közönséges járókelő. Egyedül ment, áthatolhatatlan szürkeségbe burkolva. Egészen egyedül járt. Nemezkalpagján rövid toll. Fajának karakterisztikus vonásait viselte arcán: hosszú, hajlott orr, hátraálló homlok. Mikor elment mellettünk, Marie és én, kissé elkáprázva mondottuk:

— Sas...!

*

Újra láttuk őt, egy parforsz-vadászat végén. Szarvast kergettek a morteuilli erdőben. A hallali és a zsákmány a park tisztásán volt, a kerítés közelében. A báróné, aki mindig gondolt a lakosságra, elrendelte, hogy nyissák ki a kiskaput, hadd vegyen részt a közönség is a látványosságban.

Úri látványosság volt. Mikor elhagytuk a napfényes mezőt és bementünk a kapun, az ősrégi erdőt övező sötétzöld bokrok tárultak szemünk elé.

Kezdetben csak a méltóságteljes hegycsúcsokat, az erdős hegyoldalakat láttuk, amelyek minden oldalról a tisztás fölé emelkedtek és zöldes félhomályban fürdették.

A természetnek e grandiózus ünnepélyességében, a fű, a moha és a rőzse között ragyogó csapat hullámzott, készülődött a szarvas kivégzésére.

Az állat a földön térdelt, lesujtva, elesetten. Az emberek tolongtak és a szemek a többiek feje és válla fölött révedeztek, hogy lássák. Különös látvány volt, agancsának szürke bokrozata, kilógó, hosszú nyelve és szívének roppant dobogása, amely keresztülhatott fáradt testén. Kis szarvasborjú simult

hozzá. Sajgó sebe bő sugárban vérzett, mint valami buzogó forrás.

Körös körül színes látványosság tárult a nézők elé. A hajtók sora, piros kiáltozó hangot vitt bele a zöld és rozsdaszínű atmoszférába. A vadászok, férfiak és nők, cinóbervörös kabátban és fekete sipkában, leszálltak a lóról, gyülekeztek. Odább a nyerges és a hintókba fogott lovak fujtattak, megfeszítve szíjaikat, fémszerszámaikat csörgetve. A kíváncsiak tomege, melyet tisztes távolban tartott a vadász-pikákból rögtönzött kordon, pillanatról-pillanatra nőtt.

A kis szarvasborjú kifolyt vére mind szélesedő tócsát alkotott, és a vadász-hölgyek egyre közelebb jöttek, hogy jobban lássák. Felemelték amazon-szoknyájukat, hogy ne érjen a sárba. A fáradtságtól megtört szarvas mindjobban lehajtotta agancsos fejét, ingerelte a kutyák ugatása — a pecér csak nagynehezen tudta visszatartani őket — és hozzásimuló, tátott szájjal haldokló fia. Megható látvány lett volna, ha az ember megengedte volna magának az érzékenykedést.

A szarvas kivégzése, mint már mondtam, bizonyos sajátszerű, lázas érzést keltett. Körülöttem különösen az asszonyok és a fiatal lányok emelgették vállukat és nyakukat, hogy jobban lássanak, megborzongtak és jókedvűek lettek.

Tökéletes és vallásos csendben, mint a mise csendje, ölték meg az állatokat, a kicsit és a nagyot. Lacaillené remegett lábától a fejéig; Marie nyugodt volt, de fény csillogott a szemében, a kis Marthe pedig, aki belémcsimpaszkodott, karomba mélyesztette körmét.

A főherceg a mi oldalunkon állott. Nézte a vadászat utolsó aktusát. Lován maradt. Fenségesebben

volt vörös, mint a többiek, úgy tetszett, mintha a trón reflexe bíborral vonta volna be. Hangosan beszélt, mint aki megszokta az uralkodást és szeret diskurálni, s a sziluettje is parancsoló formájú volt. Pompásan beszélt franciául, ismerte a nyelv legrejtettebb árnyalatait is. Hallottam, amint ezt mondta:

— A nagy hadgyakorlat alapjában véve csak komédia. Csak amolyan színpadi háború, melyet a rendezők igazgatnak. A vadászat többet ér, mert ott vér is folyik. Nagyon is elszokunk a vértől, a mi prózai, humánus és nyavalygó korunkban. Ah, amíg a népek szeretik a vadászatot, addig nem esem miattuk kétségbe.

Ebben a pillanatban a kürtök harsogása és a falka mennydörgése elborított mindent. A herceg, felállva a kengyelben, fölemelve vörhenyes bajuszú büszke fejét a kutyák véres és bujkáló csapata fölött, kitágította orrlyukait, mintha a harcteret szagl!ászta volna.

Másnap, mikor néhányan beszélgetve álltunk az utcán a fedett kerítés mellett, ahol használt konzervdobozok hevertek, odajött Benoit, tele hírekkel. A főhercegről volt szó, természetesen. Benoit egészen odavolt, ajkát vonogatta a remegés.

— Megölt egy medvét! — mondta csillogó szemmel. Ezt látni kellett volna... Persze, fogoly medvét. Így volt: vadászatról jött haza a márkival és Berthe kisasszonnyal, meg a kísérettel. Hát medvetáncoltató akadt az útjába. Hosszú, feketehajú ember és egy medve, amely a hátulj!ára állt, hailongott és karika volt az orrában. A főherceg fogta a puskáját. Nem tudom, hogy volt, hogy nem volt, de megszáll!otta egy ötlet a herceget. Ezt mondta: „Szeretném lelőni ezt a medvét, mint odahaza a vadászaton. Mondja, jó ember, mennyit fizes-

sek, ha lelövöm ezt az állatot? Nem fog károsodni, biztosítom." Ezt mondta. A jó ember reszketni kezdett, égnek emelte karjait. Szerette medvéjét. „A medvém olyan, mint a testvérem!" Ezt mondta. Nahát tudják, mit csinált erre Monthyon márki? Egyszerűen kivette pénztárcáját, kinyitotta és az ember orra elé tartotta. És az elegáns vadászok jót mulattak a derék ember arca láttán, mikor annyi bankót megpillantott. Természetesen. végül beleegyezett és már ment is, bár előbb még sírt, most már nevetett az örömtől. A herceg pedig megtöltötte puskáját tíz lépésnyire a medvétől, és leterítette egyetlen lövéssel, öregem, abban a pillanatban, amikor jobbra-balra ingatta magát, ülve, mint az ember. Ezt látni kellett volna! Nem sokan voltak ott. Én ott voltam!

Az elbeszélés nagy hatást keltett. Kezdetben nem szóltunk egy szót sem. Aztán valaki megkockáztatta ezt a megjegyzést:

— Bizonyára ez így szokás Magyarországon vagy Csehországban, vagy hol uralkodik. Nálunk nem látni ilyet — tették hozzá naivul.

VILÁGOSSÁG

Ki mondja meg majd az igazságot! De ahhoz, hogy megmutassuk, nem elég elmondani a dolgokat...

Az imént, a Háború Múzeumában támadt megkísértésem gondolatától üldöztetve, úgy képzeltem, mintha engedelmeskedtem volna és most a bírák előtt állnék. Szívesen arcukba kiáltottam volna az igazságot, bebizonyítottam volna, hogy igazam volt; a vádlottból vádló lettem volna...

Nem! Nem beszéltem volna így, mert nem tudtam volna! Hebegve vártam volna, eltelve egy bennem vergődő, fojtó, beismerhetetlen igazságtól. Nem elég beszélni, tudni is kell a beszédeket. Ha valaki így szól: „Szenvedek", vagy így szól: „Igazam van", tulajdonképpen semmit se mondott, csak önmagával beszélt. Az igazság nem minden igaz beszédben van jelen, a szavak kopása és az okoskodások elsurranó bonyolultsága miatt. Kell az az adomány is, hogy rá tudjunk beszélni, hogy meghagyjuk az igazságnak a maga beszélő egyszerűségét, ünnepélyes kifejlődéseit. Én nem leszek képes önmagam mélyéből beszélni. Engem elkápráztat az emberek felkelő figyelme. Már a papír meztelensége is megrémít és megfojtja pillantásaimat. Én nem fogom az írást e fehérségre ráróni, mint valami fényességet.

Megértem, hogy miből van összetéve egy nagy tribun gyásza, és csak álmodni tudok arról, aki az emberi szükség végtelen válságát világosan összefoglalva egy könyvben, amelyből semmi sincs kifelejtve, amelyből semmi se látszik kifelejtve lenni, amelyben egyetlen vesszőnyi hiba sincs — proklamálja hitvallásunkat azoknak a koroknak, amelyekben élünk, és elébünk tárja az írást. Legyen áldott ez az egyszerűsítő, bármelyik országból támad is fel egy napon, (de mégis, szívem mélyéből kívánom, hogy franciául beszéljen).

Mégegyszer feltűnik bennem az, aki először, mint a rossz kísértete állt elém, és aki a pokolba vezetett. Mialatt a haldoklás fojtogatta és feje megfeketedett, mint egy sasé, átkot szórt — amelyet nem értettem meg, de ma már értek, — a művészet mesterműveire. Félt az öröklétüktől, ettől a borzalmas erőtől, amely bennük rejlik — mihelyt egyszer beivódtak egy korszak szemébe — és azt sem meg

nem ölheti, sem el nem űzheti magától az ember. Azt mondotta, hogy Velasquez, aki csak kamarás volt, túlélte IV. Fülöpöt, túl fogja élni az Escurialt, sőt Spanyolországot és Európát is. Összehasonlította ezt a művészi erőt — amelyet a királyok, nagyságát kivéve, minden tekintetben háziassá szelidítettek — egy költő-feltaláló erejével, aki soha meg nem szűnő, szabad és igaz beszédet ont magából, amely elönti szikráival a sötét emberiséget, mint a parázs. A haldokló herceg hangja végigcsúszott a földön és tompa ütésekben csapódott fel: Vissza tőlem; vissza e fénykiáltásokkal!

*

De mit mondjunk mi? Betüzgessük a nagy hitvallást, amit alázatosan sejtünk. Odaforduljunk a néphez, melyet minden nép alkot: Ébredj, értsd meg magad, nézz és láss, és miután megújítottad öntudatodat, melyet meghamisított a rabság, határozd el, hogy mindent újra kell kezdeni!

Újra kezdeni mindent, a legmélyebbtől a legmagasabbig. Igen, először ezt: Ha az emberi írás mindent újjá nem teremt, nem teremt semmit.

A még megalkotandó reformok utópisztikusak és halandók, ha nem egyetemesek. A nemzeti reformok csak reform-töredékek. Semmi félrendszabály! A félrendszabályok nevetésre késztetik az embert akkor, amikor utólszor próbáljuk megállítani a glóbuszt a borzalom lejtőjén, amelyen lefelé zuhan. Nem kellenek félrendszabályok, mivelhogy nincsenek féligazságok sem! Tégy meg mindent, vagy semmit se fogsz megtenni.

Főként azonban ne engedd, hogy a királyok vállalkozzanak a reformokra. Ez a legkomolyabb dolog, amire megtaníthatunk. A vezetők szabad-

elvű kezdeményezései, akik azzá fejlesztették a világot, ami, komédiázásba fognak fulladni. Ezek csak eszközök volnának arra, hogy teljesen eltorlaszolják a jövendő fejlődést, hogy friss meszelés alatt a multat újra felépítsék.

Éppoly kevéssé hallgass azokra a nagy frázisokra, amelyeket ők előhozogatnak, szavakra, amelyeknek betűit az épületek ormán lehet látni, mint egy-egy vázat. Vannak hivatalos proklamációk, amelyek tele vannak a szabadság és a jog fogalmával és amelyek szépek is volnának, ha tényleg azt mondanák, amit mondanak.

De akik ezeket szerkesztették, nem öntik teljes lelküket e beszédekbe. Nem tudnak akarni, sőt megérteni se tudják, amit szavalnak. Az eszmék fejlődésének egyetlen, el nem vitatható jele az, hogy vannak dolgok, amelyeket nem mernek nem a nyilvánosság előtt tárgyalni, ez az egész. Nincs is annyi párt, amennyi látszik. Hemzsegnek, de tulajdonképpen csak kettő van: demokraták és konzervatívak; minden politikai aktus fatálisan vagy az egyik vagy a másik eszme-csoportban végződik és mindenki, aki a kormányon ül, mindig a reakció szellemében igyekszik cselekedni. Ne bízz és ne felejtsd el soha, hogy elég, ha bizonyos szájak kijelentettek bizonyos állításokat, hogy máris kételkedni kelljen bennük. Amikor a régi, a kifakult republikánusok veszik kezükbe az ügyeket, légy meggyőződve, hogy az már nem a te ügyed. Légy bizalmatlan, mint egy oroszlán.

Ne engedd el szemed elől az új világ egyszerűségét. A szociális igazság egyszerű. Bonyolult csak az, ami felül van: a zsarnokok, élősdiek és ügyvédek korszakaiban felgyülemlett előítéletek és tévedések halmaza.

Ez a meggyőződés valóban fényt vet a kötelességre és megjelöli a végrehajtás módját. Aki az igazság mélyeig le akar ásni, annak egyszerűsíteni kell; brutálisan egyszerű hit, vagy elvesztünk. Kacagd ki a finom árnyalatokat, a szonokok megkülönböztetéseit és a specialista orvosokat. Mondd hangosan — íme, ami van, aztán — íme, aminek lennie kell.

Ezt az egyszerűséget, örök-egyetlen nép, sose fogod elérni, ha saját magad nem ragadod magadhoz. Ha akarod, alkosd meg saját kezeddel. És én megadom neked a talizmánt, a különös és mágikus szót — van erőd hozzá!

Hogy a létező dolgok bírája lehess, szállj le forrásaikhoz és menj el végső határaikig. Az emberi értelem legnemesebb és legtermékenyebb műve tabula rasá-t csinálni minden fölébe rakott fogalomból — érdekekből vagy eszmékből — és elindulni, hogy megtalálja a látszatokon túl az örök bázisokat. Így fogod tisztán látni, mindennek kezdetén, az erkölcsi törvényt és így fog megjelenni előtted az igazság és az egyenlőség fogalma, ragyogó-szépen, mint a nap.

E végső egyszerűségben megerősödve, mondd: én vagyok a népek népe, tehát én vagyok a királyok királya, és azt akarom, hogy mindenütt belőlem áradjon ki a legfelsőbb hatalom, mert én vagyok az erő és én vagyok a jog. Nem akarok több, elismert vagy eltagadott, kis vagy nagy zsarnokot; tudok, nem akarok. Az 1789-i tökéletlen felszabadulást megrohanta a királyok támadása.

A tökéletes felszabadulás a királyokat fogja megtámadni.

De nemcsak a kosztümös szuverének királyok az udvarok szemetében. Bizonyos, hogy azokat a

népeket, amelyeknek királyuk van, több tradíció és több gyalázat nyomja el, mint a többieket. De vannak országok, amelyekben egy ember nem állhat fel és nem mondhatja: „Az én népem az én hadseregem..." és amelyek csak lassúbb erővel valósítják meg a monarchikus hagyomány folytatását. Vannak országok, ahol demokratikus kormányzók nagy alakjai szerepelnek: de míg a dolgok összeségét gyökerestől föl nem forgatja a vihar (mindig az összeséget, az átkozott egészet), addig ezek az emberek nem lesznek képesek megtenni a lehetetlent, és igen szép akaratuk előbb-utóbb elszigetelt és félreismert haszontalanság lesz. Minden uralkodót fatálisan és szilárdabban köt össze, mint hinnéd, a kancelláriák, a minisztériumok, a diplomácia régi gépezete és az aranyozott vasceremóniák, sőt ha háborút viselnek is egymás ellen, kitörülhetetlen hasonlatosság van közöttük, amelyből te nem kérsz többet. Törd szét a láncokat, öld meg az előjogokat és mondd végre, hogy: legyen egyenlőség.

Egyik ember annyit ér, mint a másik. Ez azt jelenti, hogy senki se hord magában valamiféle előjogot, mely őt a közös törvény fölé emelné. Elvi egyenlőségről van szó, és ez nem kisebbíti meg a munkának, a tehetségnek, vagy az erkölcsiségnek kijáró megkülönböztetést. Az egyengetés csak a polgár jogait érinti és nem az egész embert. Nem élő lényt teremtesz; nem élő anyagot alakítsz, mint Isten tette ezt a bibliákban; rendeletekkel dolgozol. Az egyéni érték, amelyet némelyek állítólag alapul vesznek, viszonylagos, változékony és ezt senki meg nem ítélheti. Egy jól megszervezett összeségben önműködően fejleszti magát és fejti ki erejét. De ez a nagyszerű anarchia nem helyettesítheti az

emberi statutum kezdetén az egyenlőség szükségszerűségét.

A szegény, a proletár nemesebb, mint más ember, de nem szentebb. Valóban, minden munkás és minden becsületes ember egyforma sokat ér. De a földön másfél milliárd szegény és kizsákmányolt ember van. Ők alkotják a jogot, mert ők: a Tömeg. Az erkölcsi törvény csak általános érdek imperatív munkába való helyezése.

Magában foglalja mindig, különböző formában, az egyéni érdekek egymásközötti szükséges korlátozását; azaz az egyes embernek több, több embernek az összesség alá való rendelését. A köztársasági eszme a morál állampolgári fordítása: ami köztársaság-ellenes, egyúttal immorális.

A nők, társadalmilag, feltétlenül egyenlők a férfiakkal. Akik inspirálnak és szülnek, azok nem pusztán azért születtek, hogy kikölcsönözzék vagy átadják testük melegét. Méltányos, hogy az összmunkát az ő kezük is felossza, megkönnyítse, harmónikusan elrendezze. Méltányos, hogy az emberi sors a nők erejére is támaszkodjék. Bármily nagy legyen is kezdetben a veszély, melyet minden csillogó iránti vonzalmuk magával hozhat, a könnyedség, mellyel mindent saját érzelmeikkel színeznek ki és az az egész jellem, melyet legkisebb ösztöneik is magukra vesznek — tehetségtelenségük meséje puszta köd, amelyet egy kézmozdulattal, ujjaiddal kettészelhetsz. Fölemelkedésük a dolgok rendjében van, és az is, hogy reménytelt szívvel várjuk azt a napot, amelyen a nő társadalmi és politikai láncai lehullanak; akkor az emberi szabadság kétszeresen megnő.

Világ népe, alapozd meg az egyenlőséget egész a te nagy életed végső határáig. Alapítsd meg a

köztársaságok köztársaságát, vagyis a külügyek közös és nyilvános igazgatását, mindazokon a területeken, ahol élsz, alapítsd meg a munka, a termelés és a kereskedelem törvényeinek közösségét. E magas szociális és erkölcsi szervezeteknek nemzetiségek vagy a nemzetiségek korlátozott egyesülése (megnagyobbodásnak látszó kisebbedések) által való szétmorzsolása mesterséges, önkényes és ártalmas. A nemzeti érdekek úgynevezett oszthatatlan összetartozása eltűnik abban a percben, amikor az ember vizsgálni kezdi. Csak egyéni érdekek vannak és egy általános érdek. Ha valaki azt mondja: én, azt akarja mondani: én; ha azt mondja: mi, ez az embereket jelenti. Amíg egyetlenegy Köztársaság nem fogja borítani a földet, minden nemzeti felszabadulás csak kezdet és jel marad!

Így fegyverezed le a hazákat és vezeted vissza a haza gondolatát azzá a társadalmi fogalommá, aminek lennie kell. Össze fogod törni a katonai frontokat és a gazdasági és kereskedelmi korlátokat, amelyek még gonoszabbak. A védvámrendszer behozza az erőszakot a munka kifejlődésébe; a militarizmus halandó dezekvilibrációját mutatja. Meg fogod semmisíteni a nemzetek közt azt, amit az egyének közt gyilkosságnak, rablásnak, törvénytelen versengéseknek neveznek. Meg fogod szüntetni a konfliktusokat, sokkal kevésbbé az alkalmazott felügyelet és rendszabályok, mint inkább azáltal, hogy megszünteted az okokat. Főleg azzal semmisíted, hogy igazi hazát teremtesz, egyesegyedül csak te, mindenütt, győzhetetlen erőddel és a számítás tiszta, szűz öntudatával. Nem fogsz háborút viselni saját magad ellen.

Nem fogsz félni a régi varázsigéktől és a templomoktól. Az óriási ész le fogja rombolni a bál-

ványt, amely hívőit fojtotta meg. Utoljára fogod köszönteni a zászlókat. A régi lelkesedéstől, mely az ősök gyermekies lelkét elringatta, csöndes és végleges búcsút fogsz venni. A mult szerencsétlenségeinek zugolyaiban elérzékenyítő órák is voltak. De az igazság nagyobb és a földön sincs több határ, mint a tengeren.

Minden haza erkölcsi erő lesz és nem brutális erő, és míg a brutális erők folyton összeütköznek, hatalmas harmóniában egyesülnek az erkölcsi erők.

Az egyetemes köztársaság elkerülhetetlen következménye annak az egyenlőségnek, amely minden embernek megadja az élethez való jogát. Az egyenlőség fogalmából kiindulva a demokratikus nemzetköziséghez jut el az ember. Ha nem oda jut, az azért van, mert nem a helyes okoskodás útján haladt. Akik az ellentétes nézőpontból indulnak ki: Istenből, a pápák, királyok és nemesek isteni hatalmából, a tekintélyből és a tradícióból, csodálatos utakon át, de logikai hiba nélkül, ellenkező következményekhez jutnak. Ne felejtsük el soha hinni, hogy csak két elmélet van a levegőben. Minden alá van vetve az észnek, a legfelsőbb értelemnek, melyet a csonka és szemén megsebzett emberiség megistenített a felhők között.

*

El fogod nyomni a halottak jogát, a hatalom öröklését, bármilyen legyen is az — az örökösödést, amely minden fokozatában igazságtalan: a hagyomány gyökerezik benne és ez merénylet a munka és az egyenlőség rendje ellen. A munka nagy állampolgári mű, melyből kivétel nélkül minden férfi és nő tartozik kivenni részét, az elbukás büntetésének terhe mellett. Az elosztás mindenkinek megadja

megillető részét és megakadályozza, hogy sorsok kallódjanak el.

Nem fogod megengedni az Államok gyarmatbirtokát, amely bántó folt a földgömbön és amelyet csak álelméletekkel lehet igazolni, és meg fogod szervezni e kollektív rabszolgaság kipusztítását. Az emberek egyéni birtokjogát érintetlenül fogod hagyni. Ez jogos, mert szükségessége hozzátartozik életfeltételeinkhez, és mert vannak esetek, amikor az ember nem veheti el a magánvagyonhoz való jogot, mert ezt nem lehet elszakítani magától a jogtól; azonkívül, a dolgok szeretete éppoly szenvedély, mint az élők szeretete. A társadalmi szervezetnek nem célja, hogy megsemmisítse az érzéseket és a kielégüléseket, hanem ellenkezőleg: fel akarja őket virágoztatni azok között a határok között, amelyeken belül azok nem sértik egymást. Méltányos, hogy az ember élvezhesse azt, amit tisztes munkájával szerzett. És ez az egyetlen és bölcs belátás úgy tűnik fel a dolgok régi rendjében, mint valami káromkodás.

Űzd el örökre, mindenütt, mindenütt, a rossz mestereket a tudásnak szentelt iskolákból. A tanítás újrateremti, szakadatlanul az egész civilizációt. A gyermeklélek túlságosan érzékeny ahhoz, hogy bárki oltalma alatt állhasson. A családfők nem bánhatnak kedvük szerint azzal a tudatlansággal, amelyet minden ifjúkor magával hoz; nem rendelkezhetnek ezzel a szabadságölő szabadsággal. A gyermek nem tartozik testestől-lelkestől szüleihez; egy személy ő is és átok sebezte meg azoknak fülét — a római tradíciók zsarnoki maradványa — akik háborúban megölt gyermekükről így beszélnek: „Odaadtam a fiamat". Egy lényt nem adnak oda — és minden értelmiség elsősorban az észhez tartozik.

Ne legyen többé iskola, ahol a holnap ígéretei terror alatt nőnek fel, egy isten terrorja alatt, aki nem létezik, és amelyben oly sok rossz okoskodás sikkad el, ha ugyan igazolást nem talál; a hagyomány és a vallásos sokistenimádás terrorja alatt, amelyeknek nem volna szabad többé létezniök. Ne legyen többé elnyomó, osztályérdeket szolgáló konyv, amelyben, mit tudom én, miféle presztízzsel takargatják be azt, ami a leggyalázatosabb, leglealacsonyítóbb a fajok multjában. Semmi mást, csak egyetemes történelmet, csak a nagy vonásokat és a csúcsokat, a fény és árny korszakait e káosznak, amely hatezer év óta kétszáz milliárd ember véletlen sorsát alkotta!

Nyomd el mindenütt az istentiszteletek nyilvános voltát, tüntesd el a papok tintaszínű uniformisát. Hogy minden hívő magának őrizze meg hitét és hogy a papok falaik közt maradjanak. Egy tévelygéssel szemben a türelem még súlyosabb tévedés. Lehetne álmodni egy bölcs és szabályozó egyházról, mivel Jézus Krisztusnak igaza lesz emberi tanításában mindaddig, amíg hisznek benne. De azok, akik kezükbe vették erkölcsét, akik gyártották vallását, megmérgezték az igazságot és azonfelül, kétezer év alatt megmutatták, hogy osztályérdekeiket a jó szent törvénye elé helyezték. Nincs szó, nincs szám, amely fogalmat tudna adni arról a rosszról, amit az Egyház okozott az embereknek. Amikor nem elnyomó volt és nem ő tartotta fenn erőszakkal a homályt, ő volt az, aki tekintélyét odakölcsönözte az elnyomóknak és aki ürügyeiket szentesítette, és még manapság is, mindenütt szoros egyesülésben van azokkal, akik nem akarják a szegények uralmát. Ahogy a hurráhazafiak a család édességére hivatkoznak, hogy indító lökést adhas-

sanak a háborúknak, úgy hivatkozik az Egyház az evangéliumok költészetére, de ő maga már arisztokratikus párttá alakult, amely éppolyan mint a többi, és amelyben minden keresztvetés arculcsapás Jézus Krisztusra. A szülőföld szeretetéből nacionalistákat csináltak, mint ahogy Jézusból jezsuitát.

Egyedül az internacionális nagyság fogja megengedni, hogy végre kiirtsuk a megvénült visszaéléseket, amelyeket megsokszoroznak és megszilárdítanak az egymástól fallal elválasztott nemzetek. Az eljövendő evangélium, amelyből néhány zavaros jelet már sejteni lehet, és amelynek premisszái a maguk helyére visszaplántált nagy erkölcsi elvek és a végre illendő helyére visszaültetett sokaság, kényszeríteni fogja az ujságokat, hogy bevallják minden segédforrásukat. Egy fiatal, egyszerű és szerény, a többi felett álló nyelv által egyesíteni fogja az idegeneket, akik önmaguk foglyai. Szét fogja kaszálni a gyűlöletes bírói perrendtartást, minden személyi zsákmányával, sőt ügyvédjeivel is, akik az igazság egyszerű és világos kerekeibe beviszik a diplomáciát és az ékesszólás melodrámai eljárásait. Egész addig kell menni, hogy azt mondhassa az ember: kegyelemnek nincs helye az igazságban, az ítélet logikus méltósága, amely elítéli a bűnöst, hogy elriasszon más, esetleges gonosztevőket (és soha semmi más okból) — fölötte áll még magának a megbocsátásnak is. Be fogja zárni a kocsmákat, meg fogja tiltani a mérgek árusítását és lehetetlenné fogja tenni az árusokat, akik az emberekben és az ifjúságban meg akarják ölni a jövő szépségét és a szellem uralmát. És itt egy parancs, mely sziklába vésve feltűnik előttem: a makacs törvény, amelynek le kell sujtania minden nyilvános tolvajra; azokra — kicsinyre, nagyra, cinikusra

vagy képmutatóra egyaránt — akik tevékenykedésük vagy hivatásuk alkalmával kizsákmányolják a balsorsot vagy a szükségre spekulálnak. Egy új hierarchia van itt, hogy hibákat, vétkeket, bűnöket kövessen el.

Ne kételkedjünk a lehető szépségben! Ne kételkedjünk abban, amit az eltékozolt kincsek adni képesek, abban, amit a helyes útról letért emberi értelem újjászületése elhozhat, az az értelem, amelyet a gyalázatos szolgaság, a fegyveres kézzel való támadások és védekezések ragályos, aljas szükségességei és az érdemet lealázó előjogok összetörtek és megöltek; ne kételkedjünk abban, hogy képes lesz új napot és új eszményeket találni. A nép feltétlen uralma határtalan ragyogást fog kölcsönözni az irodalomnak és a művészetnek, amelyeknek szimfónikus alakja még alig vázolódott elénk. A nemzeti klikkek a szűk korlátokat és a tudatlanságot gyarapítják, elsorvasztják az eredetiséget, és a nemzeti akadémiák, melyeket a babona egy maradványa még mindig tiszteletben tart, csak pompás eszközök arra, hogy fenntartsák a romokat: az Intézetek dómjai, melyek közvetlen közelről nézve nagynak látszanak, nevetségesek, mint apró oltókupakok. Megállás nélkül, korlátozás nélkül ki kell szélesíteni, nemzetközivé kell tenni mindazt, ami az lehet. Le kell rombolni a társadalmi korlátokat, meg kell tölteni a társadalmat napfénnyel és felszabadítani türelemmel, hősiesen azt az utat, amely az egyéntől az emberiséghez vezet, és amelyet a nagy, görbe horizontokon eszmék hullái és kőszobrok torlaszoltak el. Hogy minden újrateremtessék, az egyszerűség szerint. Csak egy nép van, egyetlen egy nép!

*

Ha megteszed ezt, azt fogod mondani, hogy abban a pillanatban, mikor erődet koncentráltad és elhatározásra jutottál, megváltottad az emberi fajt, amennyire ez a földön lehetséges. Nem hozod el a boldogságot.

*

A felebaráti szeretet olyan előjog, amelynek el kell tűnnie. Különben, ahogyan nem lehet szeretni az ismeretleneket, éppúgy szánni se lehet őket. Az emberi szellem a végtelen számára teremtetett; a szív nem. Az az ember, aki valóban átszenvedi szíve mélyén, és nemcsak képzeletben vagy szavaiban, azoknak szenvedését, akiket nem lát és nem érint, az abnormis, idegbeteg, akinek példája nem általánosítható. Az észnek adott sakk, az abszurditás szégyenfoltja minden másnál termékenyebb módon gyötri az értelmiséget. Akármilyen egyszerű is, a társadalomtudomány: geometria. Ne fogadd el, hogy a humanitás szóhoz szentimentális értelmet fűzzenek és mondd, hogy a testvériség és a szeretet hirdetése hiábavalóság; e szavak elvesztik értelmüket a nagy számok között. Az érzelmek és eszmék szabálytalan zűrzavarában érzi az ember az utópia jelenlétét. A szolidaritás és a kölcsönösség intellektuális. Józan ész, logika, rendszeres szigorúság, rend a gyöngeségben; a világosság kikerülhetetlen, kérlelhetetlen megvalósítása!

Lángolásomban, szükségemben, örvényem fenekéről kiáltottam fel e szavakat a csöndből. Nagy álmodozásomba hangos szó vegyült, mint a kilencedik szimfónia.

*

Az ablakba könyököltem. Nézem az éjszakát,

amely mindenütt jelen van és megérint, engem, habár én csak én vagyok, és ő a végtelen éjszaka. És úgylátszik, nem tudok semmi másra gondolni. A dolgok összefüggenek; egymást szabadítják fel és elrendeződnek.

De újból megragad legélesebb aggodalmam: félek, hogy a tömeg megelégszik azokkal a tökéletlen kielégítésekkel, amiket most mindenhol meg fognak neki adni... Minden kapaszkodó és finom hatalmukat arra fogják fordítani, hogy megakadályozzák a népet a megértésben, aztán az akarásban. A győzelem napján el fogják borítani szemkápráztató részegséggel, csaknem emberfölötti kiáltásokat fognak szájába adni: „Megszabadítottuk az emberiséget, mi vagyunk a Jog Katonái!", anélkül hogy tudtára adnák, hogy mennyi komolyságot, végtelen felelősséget és alkotó zsenit hoz magával egy ilyen állítás, hogy mennyi tiszteletnek kell benne lennie a nagy népek iránt és mennyi elismerésnek azok iránt, akik megpróbálják önmagukat felszabadítani. Újra fogják kezdeni örök küldetésüket, hogy elállatiasítsák a nagy, öntudatos erőket, és hogy elfordítsák azokat igazi céljaiktól. Hivatkozni fognak az egyesülésre, a békére, a türelemre, a változások opportunizmusára, a túlságos gyors haladás veszélyére, vagy arra, hogy a szomszéd ügyeivel vannak elfoglalva — és minden efajta szofizmára. És meg fogják próbálni nevetségessé tenni és leverni mindazokat, akiket a zsoldjukban levő ujságok álmodozóknak, pártütőknek, árulóknak neveznek; még egyszer meg fogják lobogtatni minden vénhedt talizmánjukat. Kétségtelenül javasolni fogják, divatos kifejezések alatt, a nemzetközi igazságszolgáltatás hivatalos paródiáit, amelyek úgy össze fognak omlani egy napon, mint a színházi

díszletek; fel fognak ajánlani egy néhány gyerekes kikötéssel és borzalmas megalkuvásokkal megcsonkított népjogot, amely a zsiványbecsület törvénykönyvéhez lesz hasonló. Az elismert autokráciáktól elragadott baj másutt fog kikelni; az ál-köztársaságokban és a tessék-lássék szabadelvű országokban, amelyek eltakarják kártyáikat. A tett engedmények rehabilitálják és örökkévalóvá fogják emelni a régi autokráciát. Egyik imperializmus fog következni a másik után, és a jövő nemzedékeket tüzes vassal fogják megbélyegezni. Katona, bárhol élj is, meglásd, meg fogják próbálni, hogy kitörüljék emlékezetedet, vagy hogy tévútra vezetve, kizsákmányolják, és az igazságról való elfelejtkezés balsorsod első formája! Sem a vereség, sem a győzelem nem törhet ellened. Felette vagy az egyiknek is, a másiknak is, mert te vagy az egész nép.

Csillagok morzsái hintik be az eget; ez a harmónia, amely átöleli az észt és hozzáilleszti a lelket az összeség imádandó eszményéhez, reményt vagy kétséget öntsön belénk!?

A világ nagy estéjén élünk. Arról van szó, hogy megtudjuk: felébredünk-e holnap? Csak egy segedelmünk van: tudjuk, hogy miből áll az éj. De fogjuk-e tudni közvetíteni fénylő hitünket, amikor a figyelmeztetők mindenütt kisebbségben vannak, és amikor a legbeavatottabbak gyűlölik és utópiaként kezelik az egyetlen ideált, amely nem az! A közvélemény, amely bizonytalan és a szél kedvének alávetve úszkál a nép felszínén és amely futólagos meggyőződést és futólagos öntudatot kölcsönöz az emberek javarészének, rajtá!-t kiált feltalálóknak; szentségtörést kiált, mivel szétfolyó gondolataiban megmutatták neki azt, amit ő maga

nem tudott meglátni. Azt kiáltja, hogy kivetkőztetik alakjából, de nem azt, hogy megnagyobbítják.

Én nem félek, amint hogy sokan félnek és én is féltem hajdan, hogy kigúnyolnak és széttépnek. Ami engem illet, én nem ragaszkodom a tisztelethez és a hálához. De szeretném, hogy az emberek, ha eljutok hozzájuk, ne átkozzanak engem. Miért, hogyha ez nem rám vonatkozik? Ez csak azért van, mert biztos vagyok benne, hogy igazam van. Biztos vagyok az elvekben, melyeket mindennek forrásánál látok: a jogban, a logikában, az egyenlőségben, mindezekben az istentelen emberi igazságokban, amelyeknek a ma megvalósított igazsággal való ellentétessége olyan szívtépő — és szeretnék mindnyájatokra hivatkozni, és ezt a bizonyosságot, amely tragikus örömmel tölt meg, szeretném nektek adni, mint parancsot, és egyúttal mint imát. Nem lehet mindenen keresztül másképp odanyúlni és hozzákötni az életet az igazsághoz: Nincs, csak egyetlen út, az őszinteség. Újrakezdeni a Szabályt, a szellem fenséges ellenőrzése mellett. Én is egy ember vagyok, mint a többiek, olyan ember, mint ti. Ti, akik beszédemet fejcsóválva vagy vállvonogatva hallgatjátok, mi ketten, mi mindnyájan, miért vagyunk mi idegenek egymáshoz, mikor nem vagyunk azok?

Mindennek ellenére hiszek az igazság diadalában. Hiszek annak a néhány valóban testvéries embernek immár megérinthetetlen fontosságában, akik a világ minden országában, a fékevesztett nemzeti egoizmusok zűrzavarában, felemelkednek, megingathatatlanul, mint a jog és a kötelesség nagyszerű szobrai. Ezen az estén egész a bizonyosságig hiszek abban, hogy az új társadalom fel fog épülni ezen az emberi archipelágusón. Ha nekünk még be-

láthatatlanul szenvedni kell is, a gondolat egyre tovább lüktet és növekszik, mint a szív, és helyenként már feltámadt az akarat és többé nem lehet lerombolni.

Hirdetem az egyetemes Köztársaság végzetszerűen bizonyos diadalát. Sem a tűnő reakciók, sem a sötétség, sem a terror, sem a világ mindenütt egyszerre való felemelésének nehézsége nem fogja megakadályozni a nemzetközi igazság kifejlődését. De ha az árnyak nagy hatalmasságai makacsul ragaszkodnának helyükhöz, ha a világosan kiáltók pusztaságba kiáltanának—akkor a ti igazságotokra, a ti haragotokra hivatkozom, ó népek, fáradhatatlan legyőzöttjei a galád Történelemnek! A porondot bevérező kósza viták fölött, a hajótöröttek rablói, a roncsok és szirtek fölött már látom a dagály közeledését! Az igazság csak azért forradalmi, mert a tévelygésben nem volt rend. A forradalom maga a rend.

KORUNK TRAGÉDIÁI

SZEMELVÉNYEK
A „FAITS DIVERS" C. NOVELLÁSKÖTETBŐL

AKIKET NEM LEHETETT MEGFÉKEZNI

Milyen viharos és mozgalmas filmjelenetek kerülnek ki a jelenkor történelmi zűrzavarából, csak ki kell válogatni, egymás mellé kell rakni őket, hogy hőskölteményt legyen belőlük! Az egyik ilyen hőskölteményt a világháborúból sugárzik elő vörös ragyogással. Ez az öntudat és az akarat hőskölteménye. Néma és szemrehányó képe azóta gyötör, amióta néhány olyan emberrel barátkoztam össze, akik résztvettek benne, de nem haltak bele.

A világ képét jelentő vetítővásznon feltűnik előttem egy jelenet, amely valamennyit túlszárnyalja. Egyenruhás emberek nagygyűlése ez. *A halálraítéltek találkozója.* Reggel nyolc órakor kezdődött, tíz órakor lesz vége. Ezt az órát nem a szabályzat diktálta, hanem a sors. Tíz órakor vége lesz. A katonák tömege felett vörös zászlók lengenek. Miközben a gyűlés színhelyére vonulnak, a katonák kezében tartott zászlók, szinte mint vitorlák viszik előre a tömeget. A szónokok a szabad ég alatt beszélnek és minden beszédüknek egy a vége: „Vissza akarunk térni Oroszországba és csak ezt akarjuk". „Forradalomba akarunk menni." Valaki közbekiált: „Tizenegyezren vagyunk!" Egy mézes-mázos be-

szédű ember is közbeszól: „Jobb volna engedni és megadni magunkat". De mindnyájan, egyhangúan azt kiáltják vissza: „Nem!" És mindenki ezt mondja: „A vörös zászló alatt akarunk meghalni!" A Marseillaise-t és az Internacionálét éneklik. Tíz óra előtt öt perccel vége a gyűlésnek. A zene halotti indulót játszik, amikor egyszerre sivító zúgás hallatszik a láthatár felől, aztán vulkán tör ki a földön, az emberek között. Két zenész összerogy és meghal, de a többiek, akik közt a két megölt bajtárs menetelt, tovább lépkednek és a zene tovább játszik. A füstben emberi alakokat látni, amint elesnek és halálos vergődésükben hadonásznak. Az ég minden tájáról villámok és dörgések érkeznek.

A vérontásnak ez a mezeje Franciaországban van, Creuse megyében. Ezek az emberek orosz katonák. Ellenfeleik, legyőzőik pedig orosz és francia katonák.

És most gyerünk vissza, hátrafelé, miután elrepülünk a valóság felett, anélkül hogy szem elől tévesztenénk és kezdjük az elején. Messzire megyünk a végtelen Oroszországba. A moszkvai kormányzóság egyik fakalyibájába, Ukrajna egy kis sárga, alacsony parasztházába, amely szegletszerűen ölel körül egy kis udvart. Vagy gyerünk Örményország és Georgia valamelyik kis kunyhójába, amely olyan lapos, mint egy kőlap és a hegyoldalba vagy a köves fennsíkba van beágyazva. Vagy abba a piszkos kis oduba, amelyben egykor Baku olajmunkásai laktak. Parasztok, munkások, szegények valamennyien és csendesen beszélgetnek. A falakon a cár képmása függ. Az életről beszélnek, amely kemény és szomorú. Ezek az emberek valamennyien munkájukhoz láncolt dolgozók, alázatosak és összetörtek. Egyesek közülük az iszákosság

lidércnyomásával próbálnak vigasztalódni és menekülni a nyomortól. De hiába, mert íme, egyre roszszabbodik minden: az urak kihirdették a háborút. A nyomorúság és szenvedés tehát meg fog sokszorozódni és az alsó osztályok emberei, az örök legyőzöttek, munkások és parasztok, mindenütt, az ország egyik végétől a másikig, lehajtják fejüket.

*

És most gyerünk másfelé. Egy pillanat csak és máris nagy, kivilágított palotához érünk. Bemegyünk. Káprázatosan épített galériák, csillárok és tömör, arany cseppkődíszek csillagképei a termek falain. Az egyik terem közepén nagy, zöld posztóval leterített asztal. Diplomaták vitatkoznak körülötte. A francia így szól az oroszhoz: „Okvetlenül orosz katonákat kell küldeni Franciaországba. A háború húzódik. Nekünk új, fiatal katonákra van szükségünk. A négereket már besoroztuk, de ez nem elég. Oroszok is kellenek. Franciaország sok pénzt adott kölcsön Oroszországnak, de ingyen nincs kölcsön". Majdnem szószerint ezeket a szavakat intézte Paléologue Szaszonovhoz, a cári külügyminiszterhez. Az orosz urak beleegyeznek. Egy papírlapra felírják az emberszállítmány létszámát. Havonként negyvenezer orosz katonát fognak küldeni a francia frontra.

*

A kunyhókban, az odukban és mindenütt, ahol városi munkások laknak, reménység és lelkesedés szállja meg az embereket. Franciaország önkéntes katonákat kér! A fiunk, vagy apánk, aki katona, Franciaországba mehet! Franciaország! Franciaország a köztársaság. A szabad országoknak esz-

ményi típusa, ahol nincsenek főurak és ahol a nép az úr. Franciaország, amely megcsinálta a forradalmat. „Mi is megpróbáltuk ugyan 1905-ben, de nekünk nem sikerült és mindenütt egyformán végződött: a katonák ránktüzeltek és megtizedelték a tömegeket." A cári Oroszországból Franciaországba menni, micsoda álom. Felserkenti a mezők és a külvárosok ifjúságát. Fényt gyujt a hosszúköpenyes katonák szívében a kaszárnyákban, a fronton, ahol öt embernek jut egy puska.

*

Toborzás. Az önkéntesek nagy tömegekben jelentkeznek. A legjobbakat választják ki közülük, a legtermetesebbeket, a legerősebbeket és a legtanultabbakat, azokat tudniillik, akik legalább írni tudnak. De csak tizenöt százalékát veszik fel az ajánlkozóknak. A többiek, akiket elutasítanak, kiábrándultan és szomorúan szélednek szét, mint akik szép álomból ébredtek. A kiválasztottak lázasan készülnek az útra: ott nem pofoznak, korbácsolnak, mint az oroszországi hadseregben és mindenkinek lesz puskája. Az új és hihetetlen kilátások elkápráztatják az önkénteseket.

*

Az utazás. Egyszerre csak meglátják a fél világot. Rájönnek, hogy a föld gömbölyű. Oroszország hatalmas és Szibéria még nagyobb. Összeterelték, hajtották és hajóra rakták az egész, hangyabolyként nyüzsgő tömeget. Egyesek Szibérián és Vladivosztokon keresztül érték el Marseille-t, mások Arhangelszken át jutottak Bresztbe. A kikötőkben, ahol végignézzük a szállítmányok érkezését a francia paradicsomba, nagy pompával fogadják őket. Ünneplések, himnuszok. A Marseillaise-t éneklik tele

torokkal. A tömeg őrjöng. A katonáknak cigarettát és csokoládét osztogatnak, hazafias és izgatott nők megölelik a szebb legényeket.

*

Első csalódás. A háború húzódik. A parancsnokság elhatározza, hogy a fegyelmet meg kell erősíteni, mert csak a katonák hibája, ha nem lehet győzelmet győzelemre halmozni. A katonai tiszteletadás szabályait pontosan be kell tartani, pontosabban, mint békeidőben, mert ez változtatja át az embereket futószalagon gyártott automatákká. A testi fenyítéket, a pofozást és verést visszaállítják, mert „az orosz katona csak a verésből ért". És nemcsak velük bánnak így, hanem a szenegálokkal is, akiket fenyegetésekkel vagy csábító ígéretekkel tömegesen szakítottak ki exotikus otthonukból s most szintén bottal nevelik és fegyelmezik őket. Mérhetetlen azoknak a teremtményeknek a száma (és ezek teszik az élőlények többségét): ökrök, lovak, katonák, szenegálok és hasonlók, akikről azt állítják, hogy csak a verést értik meg. Szemük előtt ugyan ott lebeg az emberi jogok szövege és a fülükben ott csengenek a Marseillaise hangjai, de a zene csak a szellőnek szép formája, az emberi jogok pedig egy nagy falra vannak felírva, amely a tömegek és vezetőik között mered az égnek.

Valaki azt kérdezi: „Hol van hát a demokratikus Franciaország?" Csak azt felelhetjük: „Nem tudom, de úgylátszik, nem Franciaországban".

*

Az események egyre bonyolódnak. Az egyik újság, amelyet a francia fronton küzdő oroszok számára adnak ki, a „Nase Szlovo" (A mi szavunk)

nem engedelmeskedik az urak parancsának és szót emel a visszaélések ellen. Köztudomású, hogy a csapatok sorain belül valamiféle agitáció folyik és „rossz szellem" van kialakulóban. Ez zavarja és bosszantja a magasabb köröket. A parancsnokság tehát a hatóságokkal egyetértésben provokációkat szervez, amelyek majd indokolják erélyes fellépésüket. Az egyik ilyen provokációt bizonyos Villing nevű egyén, az orosz követség ügynöke szervezi és egy borzalmas és hatalmas drámának ez a jelentős és szörnyű epizódja avval végződik, hogy Krause ezredest néhány felizgatott vagy felbérelt ember egy este megkövezi. A kívánt célt elérték: megtorló intézkedéseket vezetnek be. A „Nase Szlovo"-t betiltják. Bizonyosszámú forradalmárt száműznek Franciaországból. Nyolc katonát főbelőnek. Mind a nyolc ártatlan, semmi köze sem volt Krause ezredes meggyilkolásához. És így történik, hogy ez a korszak már nem is a kiábrándulás korszaka, hanem a rémületé és a kegyetlen elnyomásé.

*

Az orosz hadsereg, amelyet a toborzó őrmesterek szóözöne a káprázat örvényébe taszított, eközben megtudja a valóságot. Hirtelen nagy esemény fénye sugárzik szét a világon: a februári forradalomé. A hírt természetesen nem jelentik hivatalosan az orosz katonáknak. Ellenkezőleg, mindent elkövetnek, hogy eltitkolják előttük. De lassanként mégis beszivárog az expedíciós különítmény soraiba. Valaki a sarokban valami üzenetet olvas, mialatt a többiek is elmerülnek a hazulról érkezett levelekbe, a sovány levelekbe, amelyeket már átszűrt a cenzúra. Az, aki a sarokban az üzenetet olvassa, hirtelen felkiált, meglobogtatja a papírlapot. Cso-

portosulás támad körülötte: „Forradalom Oroszországban" (a cenzúra szórakozottsága). Most váratlanul egy tiszt kerül elő. Kitépi a levelet a katona kezéből és összetapossa. Elsápad dühében és elrohan. De aztán mást gondol, hirtelen visszatér, lehajol, összeszedi az összegyürt levelet és zsebreteszi. Magyarázni próbálja a katonáknak, hogy az ujságok mende-mondája az egész. Ezek az ujságíró firkászok, akik mindennap repülő papírlapokra nyomtatják firkájukat, szemfényvesztők. Bolond, aki elhiszi, amit írnak... Es mivel a legtöbb esetben ez valóban így is van — a katonáknak már van ebben némi tapasztalatuk — egyesek meginganak. De az igazság, amely tartósabb és erősebb, mint a tévedés és a hazugság, áttör hozzájuk. És így végül mindenki megtudja, hogy Pétervárott vagy Moszkvában nincs többé cár. A szabadság mélységes vágya mindenki számára kinyílt. És az idegenbe vetett emberek szeme felragyog az igazság, a forradalom hallatára. Hát kinyílt az ég kapuja a szerencsétlenek előtt?

*

Most a tisztek — akik el akarják titkolni, vagy torzítani a cári földrész társadalmi és politikai átalakulását — és a katonák között, akik meg akarnak tudni mindent, nagy küzdelem kezdődik. A katonák döntenek. Egy összejövetelen, amelyet az 1. ezred 1. brigádja tanácskozás és a többi ezredek megbízottjaival való megbeszélés után egy üveggyár pincéjében tart, a katonák egyhangúan kikiáltják, hogy vissza akarnak térni Oroszországba. — Itt — mondják — nincs már semmi keresnivalónk. A kiáltás a francia front orosz katonáinak többségénél visszhangra talál. Most már mindenütt ez a kiáltás uralkodik, parancsol és ez mozgatja lehel-

letével a drámát. Most már ez az, ami harsog és dörög és ami elvonja a függönyt filmünk képeiről. A katonák tudatják döntésüket Necsvolodov ezredessel. Csakhogy ez az ezredes nincs hozzászokva ahhoz, hogy katonái efféle beszédeket tartsanak és ki merjék mondani, hogy valamit akarnak. Elájul, mikor ezredének küldöttsége közli vele, hogy az emberek haza akarnak menni Oroszországba. Az ezredes összerogy, úgy kell felemelni.

*

A jelszó: „Vissza akarunk térni Oroszországba" életrekelt, megnőtt, megizmosodott az orosz csapatok között. Ekkor a tisztek kieszelték, hogy valami katonai akcióba kell őket bevetni, ami mindenképpen hasznos szórakozás lesz számukra, mert amikor a katona verekszik s fegyverrel a kezében védekezni és ölni kénytelen, hogy meg ne öljék, nincs ideje, hogy másra gondoljon és akarva — nem akarva, lemond szabadember-utópiájáról. Sőt mi több, az ütközet eret vág és rést üt soraikban, amitől azonnal hervadni kezd egy harcoló egység rossz szelleme és megkönnyíti a rendőrség munkáját. Végül pedig a tiszteknek is érdekükben áll, hogy szaporítsák a lendületes támadásokat, mert ők csak kitüntetést és rangemelést nyerhetnek az ügyön, mégpedig annál kisebb kockázattal, minél magasabb rangúak. Rég elcsépelt aforizma már, amelyet mindenki ismer, hogy háború idején a katonák előretörésétől függ a tisztek előléptetése. Ez az oka annak, hogy az orosz hadtest 1. brigádját a Brimont erőd ostrománál vetették be. Az oroszok huszonhat szöges drótsövény vonalán hatoltak át és elfoglalták a falvakat egészen a Brimont erőd lábáig. De bevenni mégsem tudták, mert a franciák ígéretük

ellenére nem küldtek utánpótlást és erősítéseket. Végülis az oroszoknak vissza kellett vonulniok és semmi más eredményt nem értek el, mint, hogy emberállományuk hetven százalékát elvesztették. Hetven százalék kétharmad résznél többet jelent. Rakjanak egymás mellé egy halom koponyát és sérült fejet és egy csapat sértetlen fejet melléje, amelyek még a harmadrészét sem teszik ki a halálra dermedt és vérző koponyahalmaznak, és akkor megértik a veszteség arányát. Akik túlélték mindezt, azokat szétszórták a környező falvakban, nehogy a rossz szellemet tovább terjesszék.

*

Ettől kezdve a tisztek és katonák között valóságos küzdelem kezdődik. A katonák között, akik egyre többen és többen és egyre makacsabbul hangoztatták: „Nem akarunk itt maradni, vissza akarunk menni Oroszországba, ahol legalább valami igaz és emberi dologért, a kizsákmányoltak és elnyomottak jólétéért folyik a küzdelem". A tisztek evvel szemben minden eszközt, fenyegetést, könyörgést, zsarolást, zaklatást, durvaságot, bujtogatást és cselszövést felhasználtak, hogy a francia hatóságokkal összejátszva, e félelmetesen öntudatossá vált ezredeket visszatérítsék a kapitalizmus és imperializmus „rendjébe", a hóhérok és ingyenélők „rendje" vak kiszolgálóinak csapatába. A katonák szervezkedtek, megalakították tanácsaikat — szovjetjeiket — és iparkodtak kapcsolatot teremteni a többi harcoló orosz egységgel. A tisztek minden erővel dolgoztak ellene. Megpróbálták megakadályozni a mozgalmat, megváltoztatni jellegét és eltéríteni a tanácsok mozgalmának irányát. Összevegyült ebben a dologban a dráma meg a komédia.

A franciák is kijátszották ütőkártyájukat. A februári forradalom után elhatározták, hogy a Franciaországban harcoló orosz csapatokra ezentúl nem az orosz, hanem a francia törvények érvényesek. Már pedig a katona polgárjogai nem egyeznek a francia törvényekkel.

Minthogy semmi sem tudta megváltoztatni az orosz önkéntesek szilárd elhatározását, akik a politikai változás következtében hazaszállításukat követelték, az 1. és 2. brigádot Creuse megye La Courtine nevű falujába internálták. Az oroszok a tábor barakjai között gyűléseket tartottak, amelyeken egyre élesebben és egyre világosabban hangoztatták egyszerű és tiszta követelésüket. Ez úgy visszhangzott, mint valami elfojtott, hatalmas kiáltás, mint egy fenyegető imádság egyhangú motívuma, amely egyesítette és összetartotta őket. Nem engedtek semmiben. Mikor felszólították őket, hogy a „szovjet" szót a „bizottság" szóval helyettesítsék, visszautasították ezt. Június 20-án Lokhovcki tábornok a La Courtine-ben táborozó két brigád katonáinak kiadta a parancsot, hogy kezdjék el a gyakorlatokat. Megtagadták.

Megpróbálták ellenük utolsó és legnagyobb fegyverüket alkalmazni, vagyis hogy megosszák, két részre szakítsák őket. Testvérgyilkos szakadást készítettek elő az 1. brigád és az engedelmesebb és jobban megdolgozott 2. brigád között. Akik feltétel nélkül megadták magukat, azokat La Cournot és Fellentin táborokba vitték, ahol dőzsölnek, ami persze nem lehetséges verekedés és botrány nélkül. A hajlíthatatlanok, a rendületlenek La Courtineban maradnak. Ezek a lázadók. Tizenegyezer ember szilárd tömbje. Valóságos emberszikla. A legutolsó kiegyezési kísérletek is csak kis csoportot, hetven

embert tudtak elszakitani tőlük. A többiek becsületes és szigorú szabályzatot készítenek maguknak és semmiféle tévelygést vagy visszaélést nem tűrnek. Lemondanak az alkoholról. Megindító az ellentét a komoly és elszánt La Courtine-i felkelők és a rabszolgaságukat élvező La Cournoi-i lakájok között. La Courtine szovjetje még egyszer kéri az imperialisták paszomántos küldötteit: „Küldjenek vissza bennünket Oroszországba. Esküszünk, hogy a hazai földön teljesíteni fogjuk katonai kötelességünket". Pétervárról bizonyos Vorkov nevű ember érkezik, hogy engedelmességre oktassa őket. A válasz ugyanaz. Egy pópa jön és patétikus hangon inti őket: „Szálljatok magatokba és gyónjatok meg". Elkergetik. „Megölhetnek bennünket, de le nem győzhetnek."

És most tekintsük át gyorsan a statiszták nyüzsgő sokaságát: kémek, besúgók, ügynökök, akik mindegyike rángatja a maga drótjait és bonyolítja a maga cselszövéseit. La Courtine katonái azonban olyanok, mint egy sarokba szorított és ostromlott csapat a csatatéren, amely nem adja meg magát. Azt mondják nekik: „Eláruljátok a katonai becsületet". Ezt felelik rá: „De megőrizzük az emberi méltóságot". Azt mondják nekik: „Árulók vagytok. Megcsaltatok bennünket." Ezt felelik rá: „Minket csaltak meg. Egy hazugság bábjai vagyunk."

Értsék meg jól e passzív lázadásnak a szó teljes értelmében való erkölcsi magasságát és azt a mély lelkiismereti válságot, amelyet felidézett.

Az orosz katonák ingadoztak és vitatkoztak. Annak ellenére, hogy ez a szó „orosz forradalom" lelkesítette őket és megnyerte szívüket, nem voltak sem indulatosak, sem fanatikusak. És nem voltak erőszakosak sem. Passzívak voltak, tehetetlenséget

mutattak és hagyták megölni magukat — éppen úgy, mint néhány évvel később Gandhi hindúi, akik meztelen testtel álltak az angol gépfegyverek, bombák és szuronyok elé.

Alapelvük ez volt: a teljes átalakulás folytán, amelyet az otthoni forradalom hozott létre, jogunk van rendelkezni önmagunkkal. Szerződésünk többé nem köt bennünket, mert akik a szerződést kötötték velünk és gyalázatosan hazudtak — megbuktak. Régi urainkat földrengés táncoltatta meg és elrepültek a széllel. Sorsunk abban a pillanatban megváltozott, hogy kinyílt a szemünk. Nem adtuk el magunkat örökáron a mészárosnak, mint valami háziállatot, csak azért, mert II. Miklós cár megkívánta Konstantinápolyt és közben szüksége lett a francia pénzre, mert az angol imperializmus meg akarta őrizni s a német imperializmus meg akarta hódítani a tengerek uralmát és az Egyesült Államok pénzt akartak keresni, mint a bányatulajdonosok, a gyapottermelők és az emberiség többi mindenható panamistája. Nem tudjuk már megemészteni azt a példátlan képtelenséget, amely szerint II. Vilmos Németországa volt az egyetlen ragadozó a nagyhatalmak angyali együttesében. A mi feladatunk az, hogy megsemmisítsük az alkut, amelyet testünkre és lelkünkre kötöttek és visszavegyük magunkat.

A tisztek meg ezt a nótát fújták: ami a forradalmat illeti, le a kalappal! Éljen a szabadság! De a háborút folytatni kell, Anglia, Franciaország és Olaszország kormányai érdekében. Ha nem harcoltok, először is gyávák lesztek, aztán ledöfitek saját forradalmatokat, végül pedig a francia tüzérség majd gondoskodik róla, hogy visszabújjatok a lövészárokba.

Amint mondottam, az orosz katonák, mint minden józan és értelmes ember, aki fel akarja ismerni és teljesíteni igazi feladatát, egymás közt hosszasan vitatkoztak. Megállapítom hogy ezek a viták éppen a Brimont erőd ostromával kapcsolatban folytak, arról, hogy milyen magatartást tanusítsanak az ostrom kérdésében. Nem azért, mintha féltek volna, hanem azért, mert helyesen akartak eljárni. Bizonyítja ezt az, hogy határozatlanságukban és tájékozatlanságukban akkor nem hoztak döntést, hanem evvel zárták le a vitát: „Megyünk és azt fogjuk tenni, amit tisztjeink mondanak". És sorban és rendben elindultak a vágóhídra.

*

És most, e kitérés után, térjünk vissza azokhoz a palotákhoz, amelyeket már ismerünk. A francia hatóságok félnek ezektől a kitartó lázadóktól, akik tulajdonképpen a forradalom katonái. A példa ragadós; már a francia katonák között is tizenhét lázadás történt. A tömegek felismerik a kapitalista háború lényegét és nem kérnek többet belőle. Tenni kell valamit. A francia hatóságok tehát azt mondják az orosz hatóságoknak: „Vigyétek őket haza, vagy törjétek le őket, mi segítségtekre leszünk benne." De amott, Oroszországban, egy hasonló palotában, Kerenszkij még jobban fél az Eszme katonáitól, mint a franciák. A forradalomnak ez a vezére mindig félt a forradalomtól. Eszeágában sincs, hogy a forradalmárokat hazavigye. Szokása szerint, hátat fordít az egész dolognak és válasza mindössze abból áll, hogy megbizható erősítést küld a 2. brigádnak, amely az elsőnek ellensége.

*

Ha az ember most például repülőgépről áttekinti a La Courtine-i tábort, akkor láthatja a bekerítő hadműveletet, amelyet Beliajev tábornok vezet. Az első bekerítő gyűrű három zászlóaljból, három géppuskás századból és négy ütegből áll — mindez orosz katonákból és francia ágyúkból. A második gyűrűben: francia csapatok, a 19., 78., 82. és 105. gyalogezred, lovasság és tüzérség. Szeptember 14-én Beliajev tábornok utolsó ultimátumot küld a körülzárt oroszoknak. Az ultimátumot elutasítják. Erre a tábornok kiüríttetti La Courtine falut, amely felett tornyosul az előre megfontolt zivatar, a megszervezett összeomlás.

*

Ekkor tartották meg a halálraítéltek azt a gyűlést, amelyet a bevezetésben összefoglaltam és bemutattam. Gyorsan fussuk át e mozgalmas kép egyes szakaszait. A bombázás elkezdődik, két zenész összeesik, nyolc katona halott. Az ellenség futóárkokat ásott La Courtine körül. Rendszeresen támadja azt a tizenegyezer embert, akinek semmi lehetősége nincs a védelemre, aki lemondott életéről, de eszméjéről nem. A harc a háború minden borzalmával, az egyéni gyilkosságokat is beleértve, amelyeket a tisztek dűhből és szadizmusból követtek el és beleértve a fosztogatást is, öt napig tart. Az utolsó katonákat szuronnyal intézik el. Többszázat megölnek, sokkal többet megsebesítenek. Nyolcszáz katona eltűnik. Tizenegyezer emberből alig marad meg több, mint nyolcezer. A meggyilkoltak számát nem lehet pontosan megállapítani, mert éjszaka, titokban temetik el őket és eltüntetik a sírok nyomát. Ma sem tudja senki, mikor halad el e sírok felett.

A megmaradt alakulatokat, a hajó fenekén sötét, egészségtelen és bűzös kamrákba zárják, hogy Afrikába szállítsák őket.

*

Közben más orosz katonák Szalonikiben voltak. Ezek ugyanolyan hőskölteményt éltek át, mint honfitársaik a francia fronton, de ennek már az októberi, a második, az igazi forradalom volt az oka. Ez már nem az a forradalom volt, amely a régi világot felborította, hanem amely a romok felett megalkotta az új világot. Ezek a Szalonikiben levő orosz katonák szintén azt mondták: „Eleget engedelmeskedtünk a franciaországi cáristák, vagy az orosz neo-cáristák parancsainak. Nem piszkítjuk be a kezünket többé a rabszolgatartók és az aranyborjú imádóinak háborújával. A mi helyünk odahaza van, a felszabadítás végső háborújában." Átestek minden nyomorúságon és minden nélkülözésen. Megkínozták, megpróbálták, hogy szomjan veszejtsék el őket, egy részüket legyilkolták, de ők nem engedtek és akik közülük életben maradtak, Afrikában egyesültek megtörhetetlen testvéreikkel.

*

Afrika. Számuk egyre apadt. Táborról táborra, egyik pokolból a másikba vándoroltak és minden napjuk a forradalom számkivetettjei szenvedésének egy-egy megrendítő állomása volt. De bármint változtak is körülöttük a körülmények, egy dolog sosem változott: elhatározottságuk, hogy nem lesznek soha többé az imperialisták cinkosai és hogy az új Oroszországot fogják szolgálni.

A legfelső helyen számos jegyzék, számos elkeseredett vita után és azoknak a súlyos következ-

ményeknek megfontolásával, amelyekkel a szörnyű ügy járhat, végülis elhatározták, hogy hazaszállítják az orosz katonákat. De, ami eleinte úgy látszott, hogy végetvet kálváriájuknak, nem volt egyéb, mint egy új kálvária kezdete. Hazaküldték őket Oroszországba, de azért, hogy besorozzák Djenyikinnek, a fehér banditának hadseregébe, akit Franciaország és Anglia fizetett és fegyverzett fel, hogy leverje a munkások és parasztok államát. Ellenálltak; nem akarták. Megtizedelték őket. A legszörnyűbb és legvadabb jelenetek játszódtak le, amelyek valaha is jelezték az élő hősköltemények útját. Számuk szemmelláthatóan csökkent. És hányszor megismétlődött az a jelenet, amikor az elvonulás útját a sírások munkájának friss nyomai jelölték meg! Számuk csökkent, egyre csökkent... Mitsem számít: a csapat még mindig olyan, mintha egyetlen ember lenne.

*

A történelem fordulatai azonban beleszólnak ebbe a tragédiába és elégtételt szolgáltatnak. A forradalom legyőzi Djenyikint. A tulai munkások olyan elszánt ellenállást tanusítanak a fehér hordákkal szemben, hogy Djenyikinnek vissza kell vonulnia a Fekete tengerig, majd Párizsba kell menekülnie.

Ekkor végre az orosz katonák kis csapata győzedelmeskedik az eseményeken. Végre a forradalom igazi katonái lesznek. Befejezik a művet, amelyről álmodtak és megvalósítják a célt, amelyet maguk elé tűztek, amikor megtagadták az engedelmességet a népek hóhérainak. Megtörhetetlen ellenállásuk végülis győzedelmeskedett. Soha az emberiség történetében még nem tartottak meg esküt nagyszerűbben, mint ez a csoport, amely valóban nagy és emberi volt.

Ezek az egyszerű emberek, akik közül néhányat személyesen ismerek, az első pillanattól kezdve, tévedhetetlen józan eszükkel végeztek a nyugat áldemokráciájával, hipokrita polgári cárizmusával és papiros-szabadságával. A Marseillaise-t kezdettől fogva szemébe vágták a nagy nemzetközi rablóbanda támogatóinak és feleiőseinek. A régi világ poklán keresztülvezető véres útjukon, az Eszme felé irányuló rohanásukban minden akaratukkal, szívükkel és testükkel harcoltak a világ minden népéért. Minden erejükkel megkezdték a jövő beteljesítését, brutálisan hátat fordítva a civilizáció, a jog, az erkölcsi haladás és a köztársaság sarlatánjainak, akik a miniszteri emelvényeken és a genfi hangversenyteremben handa-bandáznak.

A TANÍTÓ

Meleg van. Légyrajok zúgnak, látjuk szivárványzó röptüket az izzó levegőben. A járókelők elővigyázatosan lépkednek a szürke házak keskeny árnyékában; Santander tartományban vagyunk, Cavada városka főterén. Cavada főtere olyan, mint bármelyik spanyol, vagy baszk kisvárosé. Még ma is elég festői, de amikor még nemzeti viseletben jártak a spanyolok, sokkal festőibb volt ez a városka is. Ma csak nagy napfényes szárazság sugározza be az éles szelek és szomorú emberek Spanyolországát.

A falak mögül ütemes, egyhangú, erős zsivaj keveredik a légyzúgásba. Az iskola zsivaja. Az iskola belseje olyan, mint a világ bármelyik iskolájáé. Komor, sivár falak — az iskola külseje is majd csak akkor lesz más, ha maga a társadalom is megváltozik — kis fekete táblák négyszögei, föléjük hajló, ugyancsak fekete fejecskék sora és középütt a tanító, mint valami óriás.

Mint a világ minden tanítója, csodálatos találékonysággal és türelemmel igyekszik a harminc kis fejecske figyelmét felkelteni és lekötni, hogy a mérhetetlen valóság képének egy-egy részét beléjük tudja csepegtetni.

A cavadai tanítót Baldomero Zorinak hívták. Nyugodt, egyszerű, szelíd ember volt, akiről mindenki azt tartotta, hogy maga a megtestesült lelkiismeretesség. Ha netán egyszer elkésett volna az iskolából, az emberek azt mondták volna: a toronyóra mutatja rosszul az időt.

Mivel gondolkodásában éppoly pontos és becsületes volt, mint életmódjában, eszméi — különösen azok, amelyek szolidarításra és együttműködésre vonatkoztak — egyeseknek nem tetszettek. Voltak akik azt mondták: ez az ember vörös. Még azok is, akik szegény rabszolga bensőjükben megdöbbentek azon, hogy valaki egyszerre becsületes és vörös is lehet, még azok is, akarva-akaratlan, kénytelenek voltak tisztelni őt.

Azonban Cavadának két jelentékeny egyénisége egészen másképpen vélekedett. E két sötét személy: a plébános és a káplán volt. Minthogy az emberiség jólétének és szabadságának ördögi elvein kívül semmi egyéb kivetni valót nem találtak a tanító viselkedésében, annál jobban gyűlölték.

Az iskola felügyelete a plébánosra és a káplánra tartozott, akik az iskolát afféle műhelynek tekintették, ahol a jövő nemzedéket tetszésük szerint formálhatják. Úgy gondolták, hogy jól kézben kell tartani a jelent, nehogy a jövendő kicsusszék karmaik közül.

Nemrégen egy Francisco Ferrer nevű tanító elhatározta, hogy a spanyol iskolákat felszabadítja a papság sötét befolyása alól. Ferrert főbelőtték. A golyók kioltották életét mielőtt világgá, tudta volna kiáltani életének legfőbb tartalmát: éljen a tanszabadság!

E győzelem után a spanyol papság a királyi házra támaszkodva — amelynek arcképsorozata

pompázó és förtelmes degeneráltak gyüjteménye — még féktelenebb haraggal vetette magát az iskolákra. Ugyanezt a támogatást megkapta a papság később a diktatúrától is. Ahol katonatisztek a királyok, ott valójában a papság uralkodik. Egy ország, amelynek ilyen vezetőrétege van, az inkvizíció sötét korszakába kezd visszasüllyedni. Az ilyen tényekkel szemben vajmi nehezen tudják fenntartani sötét és ostoba elméletüket azok az ékesszavú szónokok, akik el akarják hitetni a néppel, hogy a haladás elévülhetetlen törvénye folytán máris naprólnapra szabadabb és boldogabb.

A plébános és a káplán — aki főnökét mint árnyék követte — engesztelhetetlen gyűlöletet érzett a túlságosan komoly és függetlenül gondolkodó tanító iránt, akit annál veszélyesebbnek tartottak, mert a lakosság körében rokonszenves volt. Minthogy sem cselekedeteiben, sem szavaiban nem tudtak semmi olyant találni, ami valóban felforgatásra irányult volna, más módszerhez folyamodtak.

A mai szerencsétlen Spanyolországban a plébánosoknak szabad bejáratuk van az iskolákba, hogy ellenőrizzék az oktatás menetét.

Azon a napon, amelyikről beszélek, a tanítás javában folyt, amikor az ajtónyílás világos négyszögében megjelent két sötét ember. Az ajtó közelében maradtak és figyeltek.

Zori minden izgalom nélkül folytatta a tanítást. A kis Juanítót feleltette éppen, aki talán nem figyelt a kérdésre és akadozva válaszolt:

— Az igazság... az... az egyenlőség...

A plébános két hatalmas ugrással a fiúcska előtt termett.

— Mit mondottál? — kérdezte dühösen.

Míg Juanítónak zavarában és ijedtében nyitva

maradt a szája, az osztály legjobb tanulója, a tizennégyesztendős Ruíz meg akarta mutatni, hogy figyelt és megértette amit hallott, felkelt a padból és azt mondta:

— Plébános úr, az emberek egyenlők.

— Nem igaz! — tört ki az ordítás a feketecsuhás emberből és odarontott a jó tanuló padja elé és öklét rázta annak orra előtt.

— Nem igaz! Ez ellentétben van az egyház tanításával. Isten sohasem mondta, hogy az emberek egyenlők és Szent Pál kijelentette isten nevében, hogy az emberek nem egyenlők!

Úgy ordított, hogy az erek kidagadtak a halántékán, ajkai pedig kétfelé húzódtak, mint egy vicsorgó állaté — mialatt a káplán beérte taglejtésekkel és karjait az ég felé emelte.

A tanító előrelépett és nyugodtan, határozottan megszólalt:

— Engedelmet kérek, plébános úr — mondotta.

— Még engedelmet is adjak! — üvöltött a pap. — Hogy hazugságokat beszéljen és a gyermekeket is megtanítsa azokra? Ha azt állítja, hogy az emberek egyenlők, akkor szembeszáll az isteni akarattal, amely hazugságnak mondja ezt az állítást. Megértette?

— Gyerekek! Figyeljetek rám: hazudik a tanítótok!

— Hallgasson! — kiáltott a tanító. Elsápadt, tekintete megmerevedett és keze reszketni kezdett.

De a pap még jobban kezdett ordítani.

— Hazudik! Hazugságra tanítja a gyermekeket! Gyalázza az egyházat! Miféle igazságról merészel beszélni maga? Keresztényeknek nem beszélhetünk az igazságról, ez nem őrájuk tartozik,

mert az igazság istennél van. Nekik csak a hitről és a szeretetről szabad beszélni!

Olyan durva gyűlölettel ejtette ki még a szeretet szót is, hogy a gyermekek megrémülve, izgatottan felálltak, a tanító szinte visszahőkölt és még sápadtabb lett, szemei tágranyiltak. Önuralmát elveszítve dadogta:

— Nyomorult.

Alighogy kiejtette ezt a szót, a káplán rávetette magát a tanítóra, lefogta karjait. Mégis eldördült két lövés. A plébános úgy roskadt össze, mint egy zsák, a káplán felbukott és a földön fetrengett.

A tanító, amikor felocsudott, megrémült és a harmadik golyót önmagába repítette. Lezuhant melléjük.

Így halt meg 1926-ban egy nagy ország egyik tanítója, aki az igazságról mert beszélni a gyerekeknek.

Ez a történet néhány bátor újságban megjelent. A nagy világlapok persze egy szót sem közöltek erről, hiszen ismerjük céljukat: elrejteni azt, ami a világban történik.

A KÍSÉRTET, MELY NEM TÉR VISSZA

Az északamerikaiak nagy figyelmet szentelnek Mexikónak. Gondot fordítanak rá, mert ez a Mexikó jó ország, a petróleum bőven öntözi és mert raktárai tömve vannak természeti kincsekkel. A raktárak tulajdonosai jenkik, akiknek valahol a Wall Streeten van egy nagy felhőkarcoló pénzszekrényük. Ez a pénzszekrény a világegyetem legnagyobb pénzszekrénye és az a természete, hogy mindig erőszakkal töltik meg. Az északamerikaiak arra is nagyon ügyelnek, hogy amennyire lehet, a szép mexikói tájakról ne csak a függetlenség, hanem a forradalom szellemét is kiirtsák, amely még rosszabb, mint a függetlenségi vágy, mert a szabadságnak az értelmi alapjait is megteremti.

Mégis az északamerikaiaknak kemény ellenféllel van dolguk. A mexikói munkások nem tűrik, hogy országukat gyarmatosítsák. Nagyon szeretik is a tömegek azokat a férfiakat, akik hangot adnak a nép akaratának, hogy lerázzák az angolul beszélő civilizáció igáját. Az amerikaiak sokat bebörtönöztek közülük és folytatják is az üldözést, mert a mexikói nép, mint tudjuk, nem egyszer megmutatta már erejét és azt, hogy a saját kezébe akarja venni sorsa irányítását.

1913-ban — ennek most tizenhárom éve — így ítéltek el egy ismert mexikói forradalmárt, akit José Rangelnek hívtak és egy másikat, akit nevezzünk José Realnak. A nagy demokratikus köztársaság gondoskodása folytán az előbbit kilencvenkilenc, a másikat ugyanezért a bűnért közel hetvenötévi börtönre ítélték. Ilyenformán mind a kettő életfogytig elítélve úgy vonult be a börtönbe, mintha a temetőbe ment volna.

Az effajta politikai foglyok számára nincs kegyelem. Előfordul azonban néha olyasmi, amit, ha akarunk, a büntetés enyhítésének, ha akarunk, a szenvedések körmönfont fokozásának foghatunk fel. Megtörténhetik ugyanis és nagyritkán meg is történik, hogy a fogoly egyetlenegyszer hazamehet, ha becsületszavát adja, hogy a kiszabott órában visszatér a börtönbe. Értsük meg, ez olyan kegy, amely jól kezdődik, de borzalmasan végződik, mert nem ismétlődhetik meg soha többé.

Ez történt José Rangellel és José Reallal is. Az utóbbit, amint mondtam, 1913-ban ítélték el. Akkor negyvenéves volt, Clémence, a felesége szintén, a leánya, Saravia, nyolc, Vince fia pedig tizenkettő. Azóta a két gyerek felnőtt, megházasodott és mindegyiknek gyermeke is volt már. Mindnyájan együtt laktak abban a san-sebastianoi házban, amelyben José élt, amikor még ember volt. Egy napon így szóltak hozzá: No most egy napra hazamehetsz, este elindulsz, de becsületszavadra, másnap visszajössz. Mérhetetlen öröm töltötte el szívét. Viszontlátja tehát feleségét, a szelíd és nyugodt Clémence-t, aki húsz éven át jóban-rosszban olyan boldogan osztotta meg vele az életet, látni fogja azt a kislányt, akiből azóta fiatalasszony lett és azt a kamaszt, aki azóta fiatal férfivá serdült. És mindeze-

ken kívül látni fog két bébit is, akiknek ő a nagyapja és még két embert, akiknek ő az apósa. Igen, mindnyájukat látni fogja, megérintheti őket a kezével és meggyőződhetik mindenről, amit néhány levélben megpróbáltak leírni neki, mindig rosszul, ügyetlenül és csak üres szavakkal. „Született egy gyermekünk, Arturónak hívják és egy másik is, akinek Michel a neve... nőnek... szépek" — írták, mint ahogy az írás értesít bennünket mindenről, anélkül hogy tudatna is velünk valamit, főleg, ha olyan derék emberek írják, akiknek ujjai nem tudnak fecsegni.

És most mindezt át fogja élni és ennek az egyetlen napnak végtelen gazdagsága ki fogja tölteni egész életét.

Az öröm, amely szívenütötte, annál nagyobb volt, mert már hosszú hónapok óta szó volt erről a hazatérésről, már régóta húzódott és a rabság magányában rágódva, már régóta álmodozott róla, felőrölve magát a reménykedésben és a kétségbeesésben.

Amikor végre megállapították azt a napot, amelyen hazamehet, már nem is volt ugyanaz az ember. Átváltozott és megdicsőült. Azon tépelődött, értesítse-e övéit jöveteléről, vagy csak úgy váratlanul állítson-e be estére e szavakkal: „Itt vagyok, szívesen ennék valamit". Igen, úgy, azon a hangon, ahogy annakidején szokta, mikor hazajött a hajógyárból.

Aztán meggondolta. Túlságosan veszélyes volna, ha a meglepetéssel kockára tenne mindent, mert hátha övéi véletlenül nem lennének otthon, vagy Isten tudja, valami egyéb történnék. Nem, értesíteni kell őket, hogy jön. És értesítette őket.

Egy napon aztán, délután három órakor el-

hagyta a börtönt, ahova másnap napszálltakor kellett visszatérnie. Szép hosszú nap volt ez a nap, és egy pillanatig sem gondolt arra, hogy ennek a napnak is vége lesz egyszer és evvel vége lesz mindennek.

Furcsa volt így szabadon járni az utcán. Tizenhárom év alatt elszokott tőle. Furcsa volt, hogy a karját jobbra-balra mozgathatta, anélkül hogy a kezét a falba ütötte volna és furcsa volt, hogy egyenesen belenézhetett a napba.

Lábai meginogtak, a tárgyak táncoltak a szeme előtt és az emberek, akik elhaladtak mellette, így szóltak: „Szegény lábadozó beteg." És nem tévedtek.

Kiszámította, hogy a vonattól hazáig, a gyalogutat beleszámítva, nyolc óra lesz, mire hazaér. A nap éppen akkor szállt le. Esteledik, de még lámpagyujtás előtt, nappali világosságban fogja látni az összegyült kedves alakokat.

A vasúton mintha szédülés és kimondhatatlan fáradtság lepte volna meg. A sebesség morajlott alatta és be kellett húnynia szemeit, melyekre pedig olyan nagy szüksége volt, hogy lássanak, hogy megrögzítsék a környezetet és hogy feljegyezzenek minden részletet, nehogy elveszítsen belőlük valamit. Nem is látott mást, mint az utast, aki vele egyszerre szállt be a kocsiba, és időnkint egy-egy pillantást vetett rá. Látta már valahol ezt az arcot, de most, hogy a nagyvilág ennyire felzaklatta, nem ismerte meg a detektívet, akit avval bíztak meg, hogy vigyázzon rá és figyelmeztesse, ha netán elfeledné esküjét. A börtönök és kormányzóságok hivatalnokai nemigen bíznak az emberek szótartásában és tisztességében — talan, mert ők maguk sem tudják, hogy mi az. De ez a felügyelő rendes

ember volt. Nagy igyekezettel tettette magát, mintha másra gondolna.

José végre megérkezett és leszállt a vonatról. Még vagy kétórai utat kellett megtennie haláig. Közönséges embernek kétórai út semmi, de egy fogolynak, akit most engedtek ki a börtön poklából és aki tizenhárom év óta mindössze csak pár lépést tett egy szűk kis udvaron, nagy távolság. És e roppant térségen, amelyen, mint a vonalzó, vonult az út, legyőzhetetlen álmosság vett rajta erőt. Túlságosan sok volt, amit e félnap alatt átélt.

Elgyötört, magával tehetetlen teste a föld felé vonzotta. Lehúnyta szemét. Sehogysem tudott ellenállni önmagának. Elnyúlt tehát egy deszkakunyhó alatt, amely az úton állt; még azt sem tudta átgondolni, hogy kocsit kellett volna küldetnie magáért, amivel megtakarította volna a drága időt. Túlságosan álmos volt ahhoz, hogy valamire is gondoljon. Ha most könny szökött a szemébe, azt csak az ásítás csalta elő. Ásítás közben a szája nyitva maradt és így, tátott szájjal, mély álomba zuhant.

Mikor felébredt, már sütött a nap. Éhség marta gyomrát. Talpra ugrott. Vidámsága visszatért, de — Sangre de la Madona! — a nap egyrészét már elveszítette. Hirtelen futásnak eredt a külváros irányába, a lakása felé. De nem sokáig bírta ezt az iramot és most már be kellett érnie avval is, hogy csak sietett. San Sebastiano az út hosszában elnyúló helység. Munkásházak, bekerített kis telkekkel övezett kunyhók mellett haladt el, majd házcsoportok következtek és mikor elérte az egyiket, arra gondolt, hogy haláig még vagy három-négy kilométert kell megtennie. Az egyik ház küszöbén most hirtelen egy alak tűnt szemébe, aki, mikor kö-

zeledni látta, égnek emelte karjait és így kiáltott rá:

— José!

Santander volt, nyomorának és küzdelmeinek egykori régi osztályosa.

— José! — kiáltotta újra. — Megismertelek. Hát csakugyan te vagy?

És José egyszerűen, mintha a lába gyökeret eresztett volna, megállt és a futástól elfulladt hangon, de valami szorongó érzéssel szívében, így felelt:

— Én vagyok.

— Megismertelek — kiáltotta Santander — mert nem sokat változtál és Clémence-tól, a feleségedtől is hallottam, hogy hazajössz. Az este itt is volt, mert azt hitte, hogy már megérkeztél. Késő éjszaka ment haza, amikor látta, hogy nem jön senki.

Valóban, csak egy-két perccel kellett volna az este továbbmennie, hogy Clémence karjaiba érjen, mert az a hely, ahol most Santanderrel találkozott, alig volt néhány lépésnyire attól, ahol tegnap este álomba zuhant.

Miközben beszélgettek, több régi barátja és bajtársa is kijött a környező házakból. Ők is égnek emelték kezüket és kórusban kiáltozva siettek feléje. Szemük tágrameredt és napbarnította arcukon még könnyek is peregtek. Szinte megrohanták, megölelték, odavonták erős és testvéri keblükre. És jöttek az asszonyok is. Körülöttük a gyermekek abbahagyták játékukat és bámulták a furcsa jelenetet. Ott volt Léonte, a plébános is, akivel pedig annakidején José nem volt jóban. A plébános elhízott, meggömbölyödött. Vastag ajka úgy fénylett, mintha friss szalonnával kente volna be. Mosoly-

gott és megrázta José kezét, de pillantása alattomosságot takart.

— José — mondta — José, gyere be! Egy pohár borra!

Egy pohár bort ilyenkor nehéz visszautasítani és talán egy kis erőt is lehet meríteni belőle.

— Köszönöm. Igen, elfogadom, de le sem ülök és csak addig maradok, amíg megiszom és rögtön megyek.

— Természetesen. Várnak otthon.

Barátai unszolására mégiscsak leült, mert már a megtett kis út is elfárasztotta és testének jólesett a pihenés míg a gazdasszony borért sietett.

— No, még egy pohárkával, öreg fiú! — biztatták. — Gyerünk!

Aztán poharak, kérdések, felkiáltások kavarogtak a kis szobában.

— Na, most már megyek.

De José nem ment. Nem tudott felkelni helyéről. A világ forogni kezdett vele a három pohár italtól, amelyet megivott s aztán hirtelen, szinte esztelenül, hogy lábra és bátorságra kapjon, egy negyedik poharat töltött tele és egyhajtásra kiitta. Most úgy érezte, mintha tarkón vágták volna és homályosan bár, de megértette, hogy nagy bűnt követett el. A többiek meredten nézték és azt kérdezték magukban: „Mi történt vele?" Nem értették, amint hogy nem is érthették, mit jelent évekig bezárva lenni egy kalitkában, nem enni egyebet áztatott babnál, szomorú leveseknél és nem inni mást, csak vizet. A négy pohár bor, amelyet megivott, neki annyi volt, mint más járókelőnek négy teli korsó. Agya mintha megolvadt volna, és bár ült, ki kellett nyujtania a kezét, hogy el ne essék. Barátainak arca megsokszorozódott a szeme előtt, szájuk,

amelyen az üdvözlés mosolya ült, mintha a láthatárig nyult volna, a falak elferdültek, a jövő-menő emberek, mintha girbe-görbe vonalakban mozogtak volna, hol felbukkantak, majd ismét elmosódtak.

És a legszörnyűbb az volt, hogy valahol a felszinen maradt benne annyi józanság, hogy megértse, milyen örvénybe zuhant.

Düh fogta el és most üvölteni kezdett. De az ordítás elfullasztotta és visszahanyatlott ülőhelyére Mégegyszer feltápászkodott és az elkárhozottak tekintetével fordult az ajtó és az út felé. Barátai ott buzgólkodtak körülötte, támogatták, fájt nekik José látása, szégyelték magukat, bár ártatlanok voltak és mindez nem az ő hibájukból történt. Nem gondolták, hogy így fog végződni mindez és ime, most itt volt a nagy baj.

José, miközben Pablo támogatta, az ajtóba kapaszkodott.

— A levegő jót fog tenni neki.

De a levegő, a levegő is rossz volt hozzá. Ahelyett hogy túlságosan leromlott szervezetéből kiűzte volna a mámort, még csak szította belső őrületét.

Az út tulsó oldalán egy asszony álldogált háza ajtajában.

— Clémence? — kiáltotta feléje. — Clémence!

Nem Clémence volt az asszony, de José mindenáron hozzá akart menni. Barátai segítették.

Az asszony elsápadt, reszketett az ijedtségtől és menekülni akart, de nem mert.

José beszélt hozzá. Könyörgött neki:

— Hát nem ismersz meg? Hol vannak a kicsinyeim és hol vannak a picikék? Hová bujtak? Mutasd őket!

Barátai csitították, megpróbálták magához térí-teni. Szidták, a fülébe kiabáltak, némelyik meg-rázta, mások könyörögtek neki. Nem tudták, melyik módszer vezet célhoz. Fülsiketítő zsivaj támadt.

Hátul, félrevonulva, a plébános halvány, ördögi mosollyal figyelte a jelenetet.

Most egy fiatalasszony közeledett feléjük San Sebastiano felől. Mosolygott. A csoportosulást látva, arca még jobban felderült és azt mondta magában: „Itt van."

Mikor aztán meglátta ezt a szegény, vergődő, réveteg tekintetű, roskadozó lábú embert, hirtelen felsikoltott.

És ez a hang átjárta José Realt. Sokat beszél-nek a vér szaváról és talán igaz is, amit róla beszél-nek, mert José hirtelen megnyugodott és az asszony felé fordította tekintetét.

De a fiatalasszony, miközben könnyek csorog-tak szeméből, kezével eltakarta arcát, úgy, hogy az apa nem láthatta, mi maradt meg ezen az arcon a kis Saravia gyermeki vonásaiból. Elfordította róla a szemét és azt sem látta, hogy volt ott egy gyerek, aki az édesanyja kék szoknyájába kapaszkodott és mert félt, elbujt a háta mögött.

José pedig, mintha érzéki csalódás fogta volna el és rossz álomba merült volna, azt képzelte, hogy nem akarnak előtte kinyitni egy ajtót, amelyen be akar jutni valahová. Összekulcsolta a kezét és így kiáltott:

— Nyisd ki. Nyisd ki, galambom, én vagyok!

Aztán rádőlt egy korlátra. Emberek sürögtek-forogtak körülötte. Tanácstalanok voltak és nem tudták, mit tegyenek vele. Támogatták, hogy el ne essék és meg ne üsse magát. Hiábavaló volt. Már sokan elmentek, mert munkába kellett sietniök,

azoknak pedig, akik körülötte maradtak, órákig sem sikerült felébreszteni Josét kábultságából.

Most letelt az idő.A rendőrfelügyelő, aki messziről követte, odalépett Joséhoz és megszólalt. Itt az ideje, vonatra kell szállni és vissza kell menni. Kocsin kellett kivinni az állomásra, ahonnan a vonat vitte tovább a börtönig, amelyből többé soha nem jöhet ki, hacsak nem „vízszintesen", ahogy mondani szokták.

José a kocsi sarkába roskadt és elaludt. Alvás közben arca átszellemült. Talán, ami nem teljesedett az életben, azt most, álmában megvalósította.

És többé már nem volt mód arra, hogy José Real, aki saját nyomorúságának és sorstársai ügyefogyott barátságának volt áldozata, valaha is másként lehessen boldog az életben, mint csak így, álmában.

CIVILIZÁCIÓ

Ezúttal, barátaim, messzire elkanyarodunk azoktól a tájaktól, amerre ti éltek és itt is, ott is, hallgatjátok szavaimat. Ott, a messzeségben, találtam egy igaz történetet, amely odaillik eddigi elbeszéléseim mellé.

Az atlaszon Nyugat-Afrika olyannak tűnik, mint egy hatalmas, még kissé üres parcellázási tervrajz, amely a földgömb jelentős részét osztaná mértani ábrákra. A házhelyeket nem vásárolták, mert túlságosan sokba kerültek volna, ha pénzt kellett volna adni értük. A térkép szép, mértani szabályossággal felosztott részei olyan területeket jeleznek, amelyekre a nagyhatalmak rátelepedtek, amíg aztán egy szép napon kiderítették, hogy ők e területek törvényes tulajdonosai.

Ha az ember jobban behatol erre a földrészre, hamarosan a bozótok világába jut, amely végeláthatatlan, alacsony, ligetes erdőség, ahol a fákat annyira megpörkölte és megkopasztotta a nap, hogy az év kilenc hónapjában a mi téli fáinkhoz hasonlítanak. Nem zöldelnek, csak az esős évszak özönvizei idején.

E határtalan bozót közt, egymástól távol, új

városok nőttek, kormányzók és bankházak palotáival, sivár és szomorú bennszülött-negyedekkel, amelyek koncentrációs táborokhoz, vagy ha jobban tetszik, baromfiudvarokhoz hasonlítanak. Ide terelik a derék négereket.

A többi néger a bozótvilág falvaiban lakik. Itt van az a falu is, amely Bamako városától pár kilométerre fekszik és olyan, mint egy vadonatúj falu, a gyarmati kiállításon. Ez a falu a bozót egyik tisztásán terül el és mindössze vagy húsz hegyestetejű, szalmafedeles kunyhóból áll, amelyek olyanok, mintha eltemetett haranglábak csúcsai volnának.

A községet Dialakounak hívják. Hajdan itt bambarak, uoloffok és egyéb feketék között az élet kissé tespedt, de egészséges és nyugodt volt.

Az emberek dolgoztak és nevettek. Életük úgy folyt le, mint ahogy talán az emberiség őskorában, az egész földtekén folyhatott.

Az öreg Ahmadou és az öreg Dsété családja boldogan élt itt. A két fiú, Tiké és Kokobé a bárányokat, kecskéket és marhákat legeltette, amelyek a családhoz tartoztak. Olykor felmásztak a pálmafákra és a fa tetején, a fa késsel felhasított kérge alól szürcsölték a pálmabort, máskor friss tejet kortyoltak a lopótökből, olykor pedig nagy, felfedező útra indultak vadászni vagy kissé körülnézni a vidéken. A négerek tudniillik éppoly kíváncsiak, mint amilyen jókedvűek. Az öreg Ahmadou fiai, Bala nővérükkel együtt, résztvettek a tam-tam-ban, tapsikolva táncoltak az örömtűz körül és énekeltek. Este aztán, mint ahogy jó muzulmánokhoz illik, tisztálkodtak és imádkoztak.

Ahmadou kunyhójában még két parányi kis néger gyermek volt, akik folyton arra vártak, hogy felnőjenek és a juhászok sorába juthassanak, ami

nagy megtiszteltetés. Az örömtűz körül a tam-tam ütemeinél, a tisztáson szórakoztak és az volt a legnagyobb mulatságuk, ha bosszanthatták a kutyafejű majmok hordáit, amelyek félig kutyák, félig majmok, szóval félig-meddig hasonlóak az emberhez.

Az Ahmadou családot mindenki tisztelte. Egyszerű és igazságos lelkű honfitársaik körében nagy tekintélynek örvendtek. A falu vezére, aki időnként lándzsájával, tekintélyének e jelével felszerelve, ellenőrizni jött a falut, sohasem talált semmi kifogásolnivalót az Ahmadou családban.

Node eljött Franciaország, hogy ezt a falut is gyarmatosítsa. Tisztviselőivel és katonáival már az egész területre kiterjesztette hatalmát, miután az erősebb jogát úgy értelmezte, hogy joga van Szudánban berendezkedni. Franciaország tehát behatóan kezdett foglalkozni Dialakou községgel is.

Most önök azt fogják mondani — és én osztozom is véleményükben — hogy nagyon helyes, ha egy tanultabb és kultúráltabb nép átadja tudását és kultúráját, hogy a másik kevésbbé fejlett nép jólétét fokozza, szellemét kitágítsa, gazdagítsa és sorsát megkönnyítse. De a gyarmatosítás csak banketteken tartott szónoklatokban és választási plakátokon fest így. Ilyen természetű behatolás és a bennszülött népekkel való együttérzés csak akkor valósul meg, ha a kizsákmányoltak egyetemes proletariátusa maga veszi kezébe ügyeinek intézését. Addig a gyarmatosítás egyáltalán nem tekinti a bennszülöttek érdekét, sőt inkább azt jelenti, hogy a gyarmatosítók tervszerűen irtják a bennszülötteket. Bizonyíték akad erre abban a faluban is, amelyet az imént említettem. A feketék száma úgy apad, mintha varázslat lenne rajtuk; egykori létezésük nemsokára puszta legendává válik. Pusztítják

őket, mint valami betegséget, azon a címen, hogy racionalizálják az országot, s csak annyit hagynak meg belőlük, amennyire, mint teherhordó állatra szükségük van.

A faluba vezető ösvényen, a feketék hosszú sora cipeli a csomagokat és hordozza gyaloghintóban a fehéreket.

A fehérek nagy kunyhókat építettek maguknak. Egyikük Kokobét, Ahmadou fiát szolgálatába fogadta. Rosszul bánt vele és agyonhajszolta. A fiú el akart menni, de gazdája és a falu vezére nem engedték. Erre Kokobé megszökött. Üldözőbevették, a bozótban rálőttek s a golyó eltörte a karját. A fődolog az volt, hogy a fehérek tekintélye csorbítatlan maradjon. (Mégis, a látszat kedvéért, hogy a népek szabadságát tiszteletben tartják — azt állították, baleset történt.) A lőtt seb egyre jobban elmérgesedett, de orvos sehol sem volt. Minden utazó tanusíthatja, hogy ezen a vidéken az egészségügyi szolgálat sehol sincs megszervezve — és így történt, hogy a magatehetetlen Kokobét egy nap be kellett szállítani a legközelebbi kórházba, amely vagy egy heti járásnyira volt a falutól. Eleinte még csak jött olykor egy-egy hír felőle, de aztán az is elmaradt.

Nem jöttek már hírek sem Kokobéról, sem Baláról, aki hajlékony és karcsú volt. mint egy finom, bronzból készült szobrocska. Egy gyarmati altisztnek, aki úgy rendezkedett be Dialakouban, mint egy herceg, megtetszett és a kis bambara úgy eltűnt, mint egy szelid és futó árnyék. Senki sem tudta, hova hurcolták.

Ebben az időben földmunka folyt a faluban egy tervezett ipartelep előkészítésére. A földmunkák nyomán miazmák és szunyogok raja lepte el a fa-

lut. A szunyogok — amelyeknek szörnyű tudományos nevük volt — járványt idéztek elő. A fehér betegeket rögtön elszállították, de a feketék közül a legtöbb meghalt, mert a környéken még most sem volt sehol orvos és az egészségügyi szolgálat, amelynek meg kellett volna érkeznie, sohasem érkezett meg. Nem volt sürgős. Az áldozatok közt volt Ahmadou egyik fekete csecsemője is.

A faluban új személy tűnt fel: bőbeszédű, toborzó ügynök. Ez a városi néger olyan hangos és olyan díszes volt, mint egy kakas: két fejdísz volt rajta, egyik a másikon, fonott saru a lábán, vörösbársony sapka a fején és napernyő a kezében. Nehéz lett volna ellenállni egy köztisztviselő ékesszólásának, aki ugyan néger volt, de ilyen hatásos külsővel jelentkezett. Addig beszélt, amíg rábírta Tikét, Ahmadou idősebb fiát, hogy álljon be katonának a Franciaországban folyó háborúba. És Franciaország kegyeskedett is elfogadni Tikét katonának és ellátta pompázó, új egyenruhával és fegyverrel. Franciaország elfogadta Tiké háláját, amelyet avval mutatott meg, hogy kész volt fegyverrel szolgálni és ha kell, meghalni érte. Tiké megszédült attól, hogy így szinte franciának tekintették, aláírta a szerződést és elment.

Az öreg Ahmadou és az öreg Dsété így maradt tehát magára a kicsi gyermekkel. A két öreg egymásra nézett és az ajkuk megrándult.

A falu többi családja is hasonló sorsra jutott s ezért bizonyos ellenséges érzés támadt bennük a fehér urak iránt. De ugyan mit tehetett volna az amúgyis szelíd természetű maroknyi néger az európai civilizáció közelgő hullámai ellen?

Múltak az évek és Dialakou lassanként fontos ipari központtá fejlődött. A nagy műhelyek és keres-

kedelmi irodák körül, amelyek elszaporodtak benne, a falu megritkított lakói korgó gyomorral és lesoványodott arccal bolyongtak, mint a száműzöttek. Orvos még mindig nem volt a faluban — hiszen a fehéreknek volt autójuk. De volt egy rádió és akármilyen szomorú is volt az élet számukra, lenyűgözte őket az a muzsika, az a sok beszéd, ami a tölcsérből feléjük áradt.

Egy napon Ahmadou és Dsété egyetlen kis megmaradt gyermeke súlyosan megbetegedett. Ugyanaz a betegség támadta meg, amelybe a bátyja belehalt. A két öreg szinte üvöltött kétségbeesésében, mert a gyermeket kórházba kellett volna szállítani, amihez pénz kellett volna, de ebben a kunyhóban, amelyből egymásután repültek el a gyermekek, nem volt egyetlen fillér sem. Nem volt már pásztor és állat sem — nem volt már semmi. Ez a kicsiny, beteg gyermek volt az egyetlen szál, ami a két öreget a boldogsághoz, sőt az élethez kötötte.

Egy este, amint szótlanul töprengtek végzetükön, kunyhójuk ajtajában egy nagydarab idegen néger jelent meg. Tiké volt. De nem ismerték meg, mert Tiké, a tüzér, aki öt év multán visszatért Franciaországból, alaposan megváltozott. Nem ölték meg, mint legtöbb társát: Bassourout, Diarat, Khalidout, Diallot és a többieket (ki tudná őket mind felsorolni!). Nem ölték meg, hiszen megjött. Egy gránát kicsapódó tűzcsóvája a bőrt lenyúzta arcáról és meztelenné tette állkapcsának és arcának csontjait. Senki sem ismerhette meg.

Tiké egyébként is megváltozott. A csiszolatlan bambara pásztor öt évig verekedett Franciaországban és ha el is vesztette illúzióit, olyan szellemi élénkségre tett szert, aminőt hajdan, amikor még egyszerű és romlatlan volt, mint egy barlanglakó

elképzelni sem lehetett volna. Ezért is támadt fel benne ez a gondolat, hogy hazatérve, szüleinek nem mondja meg azonnal: „Én vagyok, Tiké", hanem egy darabig tartogatja számukra ezt a meglepetést. Kellemes meglepetés lesz-e? Semmi kétség, mert bár arca el is volt torzítva, ami elvégre is csak egy kis szerencsétlenség, de Tiké gazdag volt. Igen, nagyon gazdag, mert nagy vagyont, háromszáz frankot hozott magával francia bankjegyekben. Jó áron adott el ugyanis néhány értékes tárgyat, amelyet véletlenül talált a falvakban (már európai leleményességre tett szert és egy szép, aranyfogú német állkapcsot, amelyet addig cipelt a tarisznyájában, amíg kifényesedett és olyan lett, mint az új.

Az igazat megvallva, erősen vert a szíve ennek az Artois és Champagne csatatereiről visszatérő kísértetnek, mikor meghallotta a kutyafejű majmok ugatását és felfigyelt a pálmalevelek különleges, fémes zsongására, melyek elszáradva összezsugorodnak és úgy ütődnek egymáshoz, mint holmi bádoglemezek. Hát még mikor meglátta a hatalmas bombaxfákat, amelyek boltozatos koronájukkal borítják be a teret. Mégis, elmés ötletére büszkén, leküzdötte izgalmát és tovább játszotta szerepét, csak megmaradt félszemével hunyorgatott.

Az öreg Ahmadou és felesége illendően fogadták a betoppant vendéget. De mivel megtörtek és hallgatagok voltak, úgy végezték a vendégszeretet szertartásait, mint az alvajárók. A vendég hiába igyekezett szólásra bírni őket, míg végre, hogy felkeltse érdeklődésüket és mert nem tudott ellenállni a vágynak, hogy milliomos-voltát fitogtassa, megmutatta nekik a francia bankjegyeket, amelyeket zsebkendőbe göngyölve, tarisznyája mélyén rejtegetett.

A két kis öreg felébredt kábultságából és mindketten ugyanazt gondolták:

— Ha ebből a pénzből egy kevés a miénk lenne, a kicsinyünk, aki a másik kunyhóban haldoklik, meggyógyulna.

Tiké az előző napon egész nap és egész éjjel gyalogolt, hogy hazaérjen, álmos volt, nagyot ásított és tarisznyáját maga mellé helyezve ültőhelyében elaludt. A két öreg megint egyszerre, egyet gondolt: mi lenne, ha amíg alszik, elvennék a pénzét?

Az anyóka vette el a pénzt és miközben óvatosan kiszedte a tarisznyából, az öreg Ahmadou csak nézte, nézte, majd mindketten kimentek a szobából és lassan betették az ajtót.

Odakint Dsété hirtelen megszólalt:

— Ha felébred, elveszi tőlünk a pénzt és a kisgyermek meghal.

A szegény öregek agyában csak ez az egyetlen rögeszme élt, semmi más. Megborzongtak arra a gondolatra, hogy a gyermek, akinek a sorsa az ő kezükben van, nem fog meggyógyulni.

Az aggastyán csendesen halmozta egymásra a száraz faágakat a kunyhó elé, amely szintén száraz ágakból épült és amelyben a vendég most csendesen aludt. Aztán meggyujtotta a rőzsét és mindketten elmenekültek.

Reggel felé, amikor a hajnal már kezdte elűzni az éjszakát, kíváncsiak lettek, hogy mi történt. A kunyhó helyén már csak elégett fahalmazt találtak, amelyből lassan szállt fel a füst és a fekete máglya tetején elszenesedett holttest feküdt.

Az elhamvadt holttesten volt valami, ami szinte vonzotta a két öreg tekintetét. Igen... ott, a melle

táján kis lánc lógott le a nyakából. Tiké amulettje volt.

Tiké! Tiké! Az ő fiúk.

A két öreg szívszaggató jajgatással zuhant a földre. Most már eszükbe jutott, hogy az idegen hangja Tiké hangja volt.

Órák hosszat ültek a földön, az elszenesedett holttest mellett és várták, hogy most mindennek vége lesz. De a mély és várakozó csendet hirtelen éles, erős, mennydörgésszerű hang hasította át. A rádió hangja volt. És amit ez a hang mondott ebben a pillanatban az egész emberlakta világnak, ennek a két összeroskadt, a romokban, a pusztulás és bánat tengerében úszó embernek, az a francia gyarmatügyi miniszter beszédének egy mondata volt:

„Mindenhova, ahova Franciaország behatol, nemcsak civilizációjának jótéteményeit viszi el, de szeretetét és testvéri gondoskodását is."

Bill Pew aljas fickó.

Utálom ezt az embert — először is önmagáért, azután azért, mert meglehetősen elterjedt embertípus — éppen olyan kozönséges, mint ocsmány ... ott nyüzsög mindenütt, megfertőzi nemcsak az irodalmat, de az életet is.

Ez a fajta a földgömb mindkét felén tenyészik, mint a nagy betegségek, amelyek ma nemzetköziek. Főleg az Egyesült Államokban található, ahova bőséges csalétek vonzza. Bill Pew mindenes kiszolgálója a gazdagoknak (ma már ő maga is milliomos), minden gazságra képes, amit be is bizonyított nem egyszer. Volt már kém, hóhér és orgyilkos, nagy üzletemberek ügynöke és bűntársa, mert örökké ugrásra kész rugó rejlik benne: a mohó haszonvágy. Egyébként éppoly leleményes, mint gátlásmentes.

Volt már cowboy, csavargó, kocsmáros, fogoly és felhajtó. Olyan gyakran gazdagodott meg és ment tönkre, aztán újra meggazdagodott, hogy valósággal olyan, mint a kétarcú ember. Ha találkozunk vele, sose tudjuk, hogy a milliomost látjuk-e benne vagy a koldust.

Gyakran látom a kikötőre nyíló, élénk zöldre

festett sarki kocsmában. Hosszú órákat tölt a vén Angliának e festői zugában, mert megrögzött iszákos is.

Miért megyek ebbe a kocsmába? Talán, hogy társalogjak vele? — kérdezik önök. Nem azért, hogy nézzem és nem is azért, hogy igyam. Bill Pew csúnya, az alkoholt pedig utálom. De ő, aki általában hallgatag, ha iszik, beszédes lesz és éppen az ilyen emberek révén tekinthetünk be jobban a jelenkor szörnyű valóságába, amely úgy el van zárva az avatatlanok előtt, akár valami páncélszekrény.

Én pedig gyüjtöm az ilyenfajta tényeket.

Ezen a napon a különböző koktélok egész sorozatát fogyasztotta el — az egész szivárványt poharakba sűrítve. Egy magas székre felkapaszkodva és a kocsmapultra könyökölve, szemben ült a bejárattal. Duzzadt, nagy, vörös arcában ülő szemei kissé könnyeztek. Véres bifsztekhez hasonló nyaka sokkal szélesebb volt, mint homloka, amelyen kis ellenzős sapkát viselt. Boxolásra termett ökleivel (a minap szállt ringbe) feltámasztotta arcát, amely szegletes és kiálló csontozatával a kubista festők vásznaira emlékeztet.

Az újságban, amelyet kezemben tartottam, egy amerikai hírt mutattam neki, amelyben rézbőrűekre vonatkozó gyilkossági ügyről volt szó. Az ügy az Oklahoma állambeli tulsai törvényszék elé került. Okom volt arra a gyanúra, hogy ennek az embernek valami köze volt a dologhoz.

Ez az én Billem tehát az alkohol belső varázslatának hatása alatt, a bizalmas közlés hangját ütötte meg, ami effajta embereknél a beismerést jelenti.

Mikor megmutattam ennek a vadállatnak az ujságot, arca felragyogott. Szája a füléig szaladt, s

hatalmas állkapcsából elővillant arany négyszögek mozaikjával díszített elefántcsontsárga fogsora.

— Tiszta munka volt — mondta.

— És kik bonyolították le?

— Kik? Hát azok, akik a nagy ügyeket vezetik.

Nagy öklével a mennyezetre mutatott, hogy jelezze azokat, akik ott fent vannak, a titokzatos hatalmasokat.

— Tehát — mondom — most ezek a vádlottak padjára kerülnek.

— Dehogyis. Ezeknek az uraságoknak ilyen veszélytől nem kell félniök.

Elfintorította arcát és ez a fintor tele volt irántuk való tisztelettel és irántam való lenézéssel.

— Nem, bennünket nem érhet veszély! — tette hozzá.

Így kezdett bele a történet elbeszélésébe, ebben az angol kocsmában, anélkül hogy ügyet vetett volna arra a kínaira, négerre és a két matrózra, akik a helyiségben súlyos mámorba zuhanva támolyogtak.

— Petróleumról és rézbőrűekről van szó.

— Petróleumról?

— Arról. Oklahoma szép szabályos állam és pontosan az Unió közepén fekszik. Lent a mélyben nagymennyiségű petróleumot rejteget, éppen Tulsa környékén — folytatta Bill Pew, miközben hatalmas kezét ujságomra helyezte.

— És a rézbőrűek?

— Biztosan tudja maga is, hogy maradt még belőlük néhány, akik rézbőrűeknek nevezik magukat, de csak olyanok, mint a csokoládé. A jó területekről lassanként már kikergették őket. Kiseperték őket és száműzték azokba a szellős karámokba, amelyeket rezervációknak neveznek. Az amerikai

civilizáció kiszorította őket és kezdtek kiveszni, mint ahogy — azt mondják — a bálnák és az elefántok is kivesznek. Végül már azt mondhatták: „Nemsokára egy se lesz belőlük, megszabadulunk tőlük". Így hát, ahogy mondtam, egyre inkább kiveszett a kétlábú állatok e fajtája, amíg nemzeti érzésüket, nemes művészi hajlamaikat és gőgjüket meg akarták őrizni. De mihelyt ők is elkezdtek civilizálódni, angolul beszélni, kalapot hordani, misére járni és pénzt keresni, fajtájuk visszafejlődése azonnal megszűnt és új erőre kaptak — habár persze ez az erő már nem volt ugyanaz, mint a hőskorban, amikor az algonkinek, az irokézek és a sziúk uralkodtak a prérin és teljes biztonságban skalpolták az Unióból jövő kalandorokat.

E félig civilizált, de félig tisztességes vadaknak volt egy rezervációjuk Oklahomában. Palánkjaik mögött bőséges vadászterületek voltak, ahol kedvük szerint hancúrozhattak, annyi tollat tűzhettek a fejükbe, amennyit akartak, mint nagy őseik, körültáncolhatták bőrsátraikat, kunyhóikat, varázslóikat és kövér, olajosbőrű anyókáikat, akik úgy hordozták a gyereket, mint a csomagot. Voltak köztük — szavamra mondom — igen előkelőek is, akiknek megjelenését a sápadtarcúak is megirígyelhették volna. Ezzel a szóval, hogy sápadtarcú, jelölik meg a jenkiket és általában az európaiakat, habár van olyan is közöttük, mint például én, aki inkább rézbőrű — tette hozzá Bill éppen abban a pillanatban, amikor nyershúsra emlékeztető kezére pillantva, magam is ugyanezt gondoltam.

Valaki — folytatta — megzavarta életüket. Ez a valaki én voltam. Éppen akkor szabadultam meg attól a kényszer-pihenőtől, amelyre Ohio bírái kényszerítettek, elég hosszú nyilvános tárgyalás után.

Az ujságok is sokat írtak erről. Újra szabad polgár lettem hát, új foglalkozás után kellett néznem. Az olajkutatás mellett döntöttem, mert e téren komoly képességeim voltak. Az öreg Willy Sharp vezetett be a mesterség titkaiba, mielőtt meghalt. (Azt rebesgették, hogy én öltem meg, de ezt sose tudták bebizonyítani.)

Kutatói szimatom a Canadian River mentén Tulsa vidékére vezetett, ahol petróleumnyomokat találtunk. Találtunk, mondom, mert sajnos, többen voltunk, mindegyikünk erősen felfegyverkezve és egymásra gyanakodva; ahogy mondani szokás, még a hátunkon is volt szemünk.

Az olajmező mélyen bent, az indiánok rezervációjában feküdt. Mit csűrjük, csavarjuk a dolgot, az olajmező az amerikai törvények szerint, amelyek sajnos, írásba vannak foglalva, az ő tulajdonuk volt.

Ez 1907-ben történt. Zsebemben a tervekkel elutaztam, majd Tom Pew bátyám kíséretében mentem vissza, akivel ez alkalommal összevesztem. Mondják, hogy megloptam őt, de ez üres vád, amelylyel nem törődöm, mert ez az ügy már elévült és így el van temetve.

Utamon néhány „nagyfejű" is elkísért, olyanok, akik két talizmánt hordanak a zsebükben: töltőtollat és csekkfüzetet, s ezzel a két dologgal mindent el tudnak intézni. Vállalkozók voltak. Bill Pew hitére mondom, hogy ezekkel az emberekkel szemben nem vettem elő azt a ravaszságot, amelyet a rendőrfelügyelőkkel, a vizsgálóbírókkal és a közönséggel szemben szoktam kijátszani.

Jöttek, körülnéztek, aztán egyhangúan és egyforma mozdulattal nyúltak csekkfüzetjük után. Hiába, az indiánokkal meg kellett egyezni. Az olajmező hiteles és elvitathatatlan tulajdonosai voltak.

Csakhogy ezeknek az indiánoknak már kinyílt a szemük, a modern „haladás" már megtanította őket arra, hogy nem az a jó üzlet, ha az ember a jogait egyszersmindenkorra átengedi olyan összegért, amely természetesen jóval kisebb, mint az átengedett áru értéke, mégha ez az áru egyelőre láthatatlanul a föld mélyében van is és csupán szimat után lehet felbecsülni. Ismerték ők már a civilizált emberek alapelvét, hogy a jó üzlet a haszonban való részesedés. Pedig szegény fickók, ha tudták volna, hogy ellenkezőleg, éppen ez a rossz számítás... De mit csinálok? Előbb mesélem el a dolog végét, mint az elejét!...

A rézbőrűek éppoly makacsok és éppoly kevéssé változtatják meg nézeteiket, mint azok a fejszével faragott, zöldre és vörösre festett különböző alakok, amelyek wigwamjaik bejáratát díszítik. Nyugodtan és mintha nem is hallották volna a sok ékes beszédet, amellyel arról akartuk meggyőzni őket (én is), hogy hagyják csak szépen becsapni magukat a jenkiktől, egyre csak azt hajtogatták: „osszuk meg a hasznot, osszuk meg a hasznot!"

El kellett hát ezt fogadni, és mialatt mi átkozódtunk, ők pedig csak egyre mosolyogtak, végre megszerkesztettük és aláírtuk az olajkiaknázási szerződést a Társaság és a föld tulajdonosai között és a szerződésbe belevettük, hogy a hasznot fel kell osztani. A szerződésben névszerint felsoroltuk a huszonhat tulajdonost. Mulatságos volt, hogy a pénzvilág és a nagyipar fejedelmeinek ismert és tisztelt aláírásai mellett egy csomó olyan név is szerepelt, mint például George, a Nagysziv, vagy Willy, a Sólyomszem.

Most aztán tüstént nekiláttunk a munkának. A palánkon belüli területet, ahova az indiánok be vol-

tak zárva, megbízható fickóink egész hadserege szállta meg: mérnökök, üzletemberek, kereskedelmi ügynökök, örök, szakmunkások és kőművesek, ácsok, más építőmunkások és az effajta táborok elmaradhatatlan kiegészítői, akik a tábor élelmezésével és szomjának oltásával vannak megbízva. A mezőn, ahol még kevéssel előbb a bivalyok olyan szabadon jártak, mint most ön, olyan gyorsan nőtt ki a földből valami városféle, mint a gomba. Mindenfelé irodák voltak, ügynökségek, műhelyek, karavánszerájok első- másod- és harmadosztályú hálótermekkel, mint a gőzhajókon, pénzváltófülkék, amelyeket ugyanolyan tagbaszakadt fickók vezettek, mint a rendőrőrszobát vagy a kocsmákat, (igen, mert akkor még voltak kocsmák az Egyesült Államokban s árultak is bennük mindent).

Persze, voltak verekedések is. Egy fiatal, gyenge indiánleányt elraboltak, amiből nagy csődület támadt, de ezt a rendőrség egy-két rohammal azonnal szétverte. Azután volt négerlincselés is, éppúgy mint a nagy, fehér országokban. Előfordult az is, hogy az indiánok átvették a fehérek egyes szokásait, különösen a szerelem terén, viszont egyes fehérek se riadtak vissza attól, hogy egyben-másban átengedjék magukat a vademberek szokásainak — az indiánokat ugyanis vadembereknek tekintették. Ezt nevezik kölcsönös „behatolásnak". De hagyjuk a magas filozófiát.

A petróleum-kitermelés úgy ment, mint a karikacsapás. Az olajmezőből csak úgy dőlt az olaj, mintha sose akarna elapadni. A síkság kútjai olyanok voltak, mint egy épülő város állványai. A csővezetékek szivattyúi szüntelenül zúgtak és úgy látszott, hogy mégsem tudják soha kimeríteni a petróleumot.

A dollárok éveken át folytak a huszonhat rézbőrű kezébe. Még mindíg huszonhatan voltak. Egy napon azonban, messze New Yorkban, valahol a szentélyek szentélyében, vagyis az egyik irodában, ahol íróasztal volt és rajta telefon, egy úriember (a nevét nem fogom megmondani), vizsgálgatta a kiadásokat és bevételeket, a táviratokat és mérleget, míg végre így szólt: Tizenöt év alatt 161 millió hordó nyersolaj. Ebből 13 millió a bennszülött tulajdonosoknak. Ez sok. Ezek az emberek túlsokan vannak.

A titkár, aki éppoly mozdulatlanul és fegyelmezetten állt előtte, mint a telefonkészülék az asztalon, így felelt:

— All right, uram.

A parancsra értette, amelyet ettől az embertől kapott, aki egyike volt a modern világ császárainak, habár régi demokratikus szokás szerint, csak úrnak szólították.

Nemsokára aztán, még ugyanebben az 1923-as évben, egy napon, amikor a törzsfőnökök legszebb viseletükben várták haza a vadászatról egyik társukat, a Nagyszív nevezetűt, Nagyszív késett. Az ilyesmi sehogysem fér össze a rézbőrűek szokásos pontosságával. Végülis hiába várták, mert Nagyszív egyáltalán nem jött. Indiánsorban mentek el hozzá. Borzalmasan elkínzott vonásokkal, haldokolva találták fekhelyén, sikoltozó asszonyok és kétségbeesett varázslók között. Kevéssel utóbb Nagyszív vaskos teste, amely így kiterítve még nagyobbnak látszott, utolsót vonaglott.

Mindenki tudta, hogy megmérgezték, de, hogy kinek a keze öntötte a mérget a poharába és hogy ezt a kezet ki irányította, azt nem mondták meg azok, akik tudták. Nagyszív az olajmezők egyik tu-

lajdonosa volt és így most már nem maradt belőlük, csak huszonöt.

Rögtön ezután huszonnégy tulajdonosnak kellett volna maradni, ha a vadászszerencsétlenség sikerül. A vadászaton tudniillik a rézbőrűek és a fehérek együtt vetették magukat az üldözött vad után. Az egyik fehér vadász, aki elmaradt mögöttük, elsütötte fegyverét és golyója az előtte vágtázó indián combját érte, ahelyett hogy... Röviden, átkozott roszszul célzott...

Hol vannak azok a régi jó idők, amikor az urak olyan egyszerűen meg tudtak szabadulni az útjukban álló emberektől! A mi korunkban ilyesmi már nincs és csak háború idején lehetséges. Sajnos azonban, most nincs háború. Béke van.

Egyik társam, akinek feje mindig tele volt remek mentőötletekkel, így szólt: — Mit szólnátok egy összeesküvéshez? Mi lenne például, ha belevinnénk őket egy összeesküvésbe az állam és az egyetemes civilizáció ellen? „Ön tudja, ugye, hogy az összeesküvések vádjának milyen biztos és alapos hatása van a gyakorlatban és hogy az ilyen vád milyen gyakori a világ minden országában? Egyszerűen lelepleznek egy összeesküvést minden borzalmas részletével együtt, amitől aztán a nemkívánatos elemek tüstént visszabújnak a föld alá, a derék közönség pedig így szól: „Úgy kellett nekik" és: „milyen jó kormányunk van".

Egy ilyen összeesküvéshez, tudja, nem kell egyéb, mint néhány művész, mondhatnám, írásszakértő, aki megállapítja az okmányok valódiságát, azután néhány ékesszóló szónok, aki megindítja a nemzeti függetlenségi vagy anarchista mozgalmat. Egyik is, másik is, természetesen a rendelkezésünkre állt. Néhány meggyőző szavú ügynök azonnal el-

keveredett a petróleumbirtokos néptörzs közé és kétségbevonhatatlanul bebizonyította az indiánoknak, hogy nagy érdekük volna lerázni magukról az amerikai elnyomók igáját és például bombával lerombolhatnák a környék néhány emlékművét. Ehhez megfelelő utasítással is készséggel szolgáltak. De nem sokat értek el a közönyös rézbőrűeknél, mert ezek a vadállatok, akiktől még azt sem kérték, hogy ők hajtsák végre a dolgot, hanem csak azt, hogy egy kicsit foglalkozzanak a gondolattal, némán néztek maguk elé és hallgattak. És nem foglalkoztak a dologgal. Amiből így aztán semmi se lett. Az indiánok nem értettek a jó szóból és szörnyen vigyáztak magukra.

Olyasmi is megesett, hogy legjártasabb bujtogatónknak a forradalmi elvek kiabálásában annyira kiszáradt a torka, hogy megbolondult és forradalmár lett, akarom mondani annyira megbolondult, hogy ő, akivel a gazdagok mindig tisztességesen bántak, most a fegyencek zubbonyát öltötte magára, ugyanis erősebben hangoztatta a felforgató eszméket, mint ahogy illett volna. És így még mindig huszonöt haszonra éhes tulajdonosa volt a petróleummezőnek.

Ön bizonyosan hallott már a Ku-Klux-Klanról. Ezek igazi úriemberek. Sok családi kötelék és sportélmény fűzi össze ezeket a fiatalembereket, akik Délen először arra szövetkeztek, hogy megbuktatják a katolikusokat és meglincselik a négereket. Később szellemi programjuk azzal bővült ki, hogy letiporják a csőcseléket, amely arra mer jogot formálni, hogy a tőkével, mint egyenrangú féllel tárgyaljon. Ezek a protestáns hazafiak, mint a fasizmus urainak egyik jenki csoportja, néhány olyan cselekedettel tüntették ki magukat, amelyet, ha

akarjuk bűnnek is nevezhetünk. Ráadásul festői körmeneteket is tartottak, amelyeken fekete kámzsába öltözve vonultak fel. Ilyen körmenetet tartottak egyszer abban az immár tekintélyes városban is, amely a tornyok vázaihoz hasonló olajkutak hosszú vonala mentén terül el. Az indiánok csendesen nézték ezt a körmenetet, amely nagyobb és még feketébb volt, mint az ő ősi szertartásaik. A felvonulás végén aztán, soha fel nem derített okból, hirtelen zajos csődület támadt. A coltok maguktól sültek el. Golyók fütyültek a kámzsák és a rendőrök sisakja körül és amikor vége volt a zenebonának, három polgár holtan feküdt a kövezeten. Három indián volt, a petróleummező három tulajdonosa. És így most már csak huszonkettő maradt belőlük.

Az eset persze szorongást, sőt nyugtalanságot keltett. Hogy a nyugtalanságot eloszlassák és helyes irányba tereljék az emberek gondolkozását, a Társaság, amely mindig gondoskodott alkalmazottainak szórakozásáról és jólétéről (és amely talán a reklám jogszerű eszközét is látta benne), elhatározta, hogy ezen a vidéken egy filmet fog forgattatni. Úgy tervezték, hogy a film indiánok, munkások, alkalmazottak és az összes lakók közreműködésével készül majd, az eseményeket két filmszínész köré csoportosítják — egy nagyszerű férfiszínész és egy ragyogó női csillag köré.

És ekkor — folytatta Bill Pew és hangja egy fokkal büszkébben emelkedett — ekkor léptem én a színre.

Az egész ügyet az én kezembe tették le. Meg kell jegyeznem, hogy akkor — három évvel ezelőtti időkről beszélek — filmvállalkozó voltam már.

Szereztem egy jó szcenáriumot. Minthogy nem zsugoriskodtak a pénzzel, a legjobb filmszerzőhöz

fordultam. A neve... a neve... most nem jut eszembe. Nem tudom, hogy hívják, de ön biztosan ismeri. Csodálatos kis izét csinált nekem. Már a címe is szenzációs és eredeti volt: „A tulsai szűz". Tudja, hogy az amerikaiaknak milyen nagy tehetségük van a filmhez. Nekik voltak a legnagyszerűbb és legeredetibb ötleteik, de az a híresség, akihez én fordultam, felülmúlta valamennyit és önmagát. — Olyan szcenáriumot adott a kezembe, amelyhez kifejező erőben és eredetiségben egyetlen más film sem volt hasonlítható. Bírálja meg maga: az indiánok elrabolnak egy fiatal fehér leányt, mert haragusznak a csinos miss milliárdos apjára, aki kizsákmányolta őket (és aki egyidejűleg emberbarát is volt). A fehérek lóháton vágtatnak a rabló indiánok üldözésére, akiket mindenáron előbb kell elérni, mielőtt még leskalpolják zsákmányuk szőke fürtjeit. Ennek a magasrendű filmnek egész érdekessége és egész eredetisége ebben a minden akadályon keresztültörő üldözésben rejlett: árvízen, tűzvészen, mezőkön és hegyeken keresztül, még a robogó vonat tetején is üldözték az indiánokat. Végülis abban a percben kerítik be őket, amikor a fővarázsló éppen felemeli skalpoló kését az angyali áldozatra. A fehérek lelövik őket. A szőke gyermeket apja és vőlegénye megmenti.

A szerepeket kiosztották és beállították a szereplőket. A rézbőrűek kedvet kaptak a játékhoz. A zárójelenetet többször meg kellett ismételni. Amikor minden rendben volt, leforgatták a jelenetet. A fényképező kövér és szemüveges Ralph vitatkozott, lekapta a színész erőmutatványait és a színésznő báját és mivel mindketten lóháton voltak, lekapta a vágtató kis csapat lavinaszerű rohanását, aztán lár-

mázott, kiabált, átkozódott, lelkesített és izzadt, mint egy síró kisgyerek.

A végjelenet tomboló viharában ez a Ralph, aki lelkes szolgája volt foglalkozásának, szinte maga is tombolt és miközben folytatta a forgatást, így kiáltott fel:

— Kárbaveszett a filmszalag. Ezek a rézbőrűek nem tudnak színpadon mozogni. Kontárok. Nem tudnak elesni ezek az átkozott indiánok. Az ember nem így esik el. Bután esnek el. Hiába, hivatásosokkal kell őket helyettesíteni, by Jove!

Tény, hogy a rézbőrűek, akik a színpadon áldozatot mutattak be, furcsán, esetlenül és természetellenesen mozogtak és egyszerűen összerogytak a milliárdos és a vőlegény kis csapatának bosszúálló csapásai alatt.

Végül a jelenet jól, rosszul befejeződött, mert íme, akik a földön feküdtek, nem mozdultak többé. Vér folyt körülöttük. Rosszul estek el, de jól haltak meg. Tizenketten voltak. Mindenki azonnal sejtette a borzalmas valóságot, a gyászos szerencsétlenséget. Az üldözők szerepét alakító színészek közül egyik sem tudta — és senki más sem tudta, hogy a fegyverek élesre voltak töltve.

S képzelje el kétségbeesésemet, amit ezen az újfajta csatatéren tanusítottam. A hajamat téptem, a mellemet vertem, vádoltam magam, hogy miért nem ellenőriztem a töltényeket, de ki gondolta volna, hogy ezek a lefojtott töltények golyóra vannak töltve. Nagyokat nyögtem és hangosan panaszoltam, hogy elvesztettem a becsületemet. Aztán, mikor végre-támolyogva távoztam, hangosan fogadkoztam, hogy a bíróság kezére adom magamat, sőt, be fogom ismerni, hogy én vagyok felelős a lesujtó

szerencsétlenségért, ami tizenkét petróleumtulajdonos életébe kerult.

Kis házamban, ahol egy barátom meglátogatott, szinte eszeveszetten rohantam fel és alá, mint az oroszlán ketrecében. Egyre azt kiabáltam, hogy öngyilkos leszek. Mikor aztán mások is felkerestek, még hangosabban vádoltam magamat. Barátaim ártatlanságomat bizonygatták, mindaddig, míg végül egy kissé megnyugodtam.

A vizsgálat megindult. Az élesre töltött és az üres tölténycsomagok hasonlósága és azok a körülmények, amelyek a tévedést hihetővé tették, meggyőzték a sheriffet jóhiszeműségemről, amelyet hősiesen hangoztattam. Ennek köszönhettem, hogy beszüntették ellenem az eljárást.

Mindenesetre jónak láttam elhagyni a környéket és New Yorkban egy nagy üzletházban helyezkedtem el, mint főnök, nagyon jó fizetéssel.

Itt tudtam meg, hogy az indián törzset valóságos dühroham fogta el a történtek után és hogy a megmaradt tíz tulajdonos szörnyű izgalomban nézett jövője elé. A nagy izgalmat és forrongást, amit az eset előidézett, még jobban fokozta az egyik indián, névszerint Henry Roan viselkedése, aki egyenesen megvádolta a Társaságot, hogy azért pusztítja el az indiánokat, hogy ne kelljen őket a haszonban részesíteni.

Ez a Henry Roan kevéssel utóbb nyomtalanul eltűnt. Nem látták többé. Csak tizenegy nappal később találták meg revolvergolyókkal átlyuggatott testét az út mentén, egy elhagyott autóban.

Ugye, maga most kiszámította, hogy az indián tulajdonosok közül csak kilencen maradtak? Nem. Hibás a számítása, egyetlenegy sem maradt, mert mihelyt megtalálták Roan testét, úgy, ahogy elmond-

tam, az egész törzset olyan rémület fogta el, hogy gyorsan felszedték sátraikat, összeszedték lovaikat, összeszedték csomagjaikat és asszonyaikat és a hegyekbe menekültek. Kiürítették a területet és az egészet hátrahagyták a fehéreknek, az üzem egyedüli urainak.

Most, hogy Angliában telepedtem le és véglegesen elhagytam az Egyesült Államokat, azt az országot, ahol az összes szabadságok legszentebbikét, azt tudniillik, hogy az ember szomjára ihasson, megszentségtelenítették, most, amikor már azon a ponton vagyok — bevallom — hogy újra hithű és vallásos legyek, most tudom meg az ujságokból, hogy az ügy, három év multával, mégis a tulsai törvényszék elé kerül. Ám áldja meg az Isten a bírákat és a tanúkat, de ugyan miért érdekelne engem még mindíg ez a régi história?

Bill szeretett volna még valamit mondani, aztán elfogta a gőg és kimondta, amit akart:

— Ha valaha is leleplezik azokat, akik ezeket az indiánokat megmérgezték és lepuskázták, hát... *nem azért fogják őket leleplezni.*

Higgye el, kiváló barátom — tette hozzá Bill, mint aki levonja a végső következtetést és búcsúzik — a nagy fantázia a mi világunkban csak az íróknak való és csak ők születtek arra, hogy egy cselszövésnek egészen a mélyére hatoljanak.

SZTÁLIN

RÉSZLETEK A „SZTÁLIN" C. MŰBŐL

A Vörös Tér Moszkva és a hatalmas Szovjetunió központja. A Mauzoleum a Vörös Tér központja, mélyén Lenin alszik, mintha feltámadt volna és éine; tetején öt-hat ember áll egysorban — néhány lépésnyi távolságból alig lehet őket megkülönböztetni egymástól.

Köröskörül nyüzsgő és szimmetrikus embertömeg sodródik egybe és bomlik újra szét: mintha a földből lépnének elő és oda térnének vissza. Kaleidoszkópszerűen váltakozó szertartás zajlik le széltében-hosszában a tér egyik végétől a másikig; végeláthatatlan felvonulás, betűkkel és jelszavakkal teleírt, lengő-lobogó vörös selymek s ugyanolyan vörös vásznak, harsonázó kelmék keretében... a világ leghatalmasabb seregének, a Vörös Hadsereg népének négyszögekbe szabott özönlése ez.

Időnként egészen közelről látjuk a menetelő, tarka áradat egy-egy töredékét: elvonuló bajoneterdő sziporkázó villogását, fiatal férfiakat és nőket, vagy csak büszke, boldog arcukat egymás mellett. Szemük nevet és fényt sugároz.

Ez az órákig fodrozódó értelmes embersokaság, a lelkesedés, mely állandóan visszaverődik a tö-

megből, itt a Kreml csipkézett fala mentén felállított emelvények négyszögében — ez az örvénylő zúgás és kiáltozás mind egy központra irányul. A kiáltozás emberi formát ölt: „Sztálin!" „Éljen Sztálin elvtárs!" Azok között, akik Lenin síremléke fölött állnak, az egyik férfi sapkája ellenzőjéhez emeli kezét, majd derékszögbe hajlítja karját és nyitott tenyérrel tapsol. Hosszú katonaköpenyt visel, de ez nem különbözteti meg a többiektől, akik mellette állnak.

Ő a központja, ő a szíve mindannak, ami a világ térképére Moszkva felől kisugárzik.

Arcképe — szobor, rajz vagy fénykép formájában — mindenütt ott van a szovjet világrészen, éppen úgy, mint Lenine és mindig Lenin képe mellett. Nincs olyan üzem, laktanya, iroda vagy kirakat, ahol vörös alapon ne jelenne meg ez az arc; egyik felén a szocialista építés adatainak festői táblázata, a másikon a kalapáccsal összefonódó sarló... alig van olyan munkás, paraszt vagy értelmiségi, akinek a lakásában ne lenne ott Sztálin arcképe.

Annak a népnek a vezetője ő, amely a föld egyhatodát lakja, az új népnek, amelyet az ember vagy szeret vagy gyűlöl.

— — — — — — — — — — — — —

Néhány órával később itt az ebédidő. (Oroszországban ez az időpont meglehetősen változó: a felelősök nagyszámú élcsapatánál a munkabeosztástól függ.) Ma, mondjuk, két órakor van az ebéd.

A Kreml várfallal övezett, elevenszínű erődítmény, egész ragyogó kis város, amely egy tömbben emelkedik ki Moszkva közepéből. A zöldre és pirosra festett barbár tornyok, széles várfalak között valóságos város terül el, aranyozott kupolájú, ódon

templomokkal, régi palotákkal (van köztük egy fényűző szállodára emlékeztető új palota is, amelyet a XIX. században építtetett a Romanov-család egyik gazdag tagja).

Itt a Kremlben, amely úgy fest, mint egy egész kiállítás templomokból és palotákból, az egyik palota lábánál kis, háromemeletes ház áll. Ez a jelentéktelen épület, amelyet észre sem vennél, ha nem hívnák fel rá a figyelmet, egykor a palota melléképületeihez tartozott. A cár egyik inasa lakhatott benne.

Felmegyünk az emeletre, a fehér lenfüggönyös szobákba. Ez a három ablak nyílik Sztálin lakásából. A pici kis előszobában nagy katonaköpenybe ütközünk, amely fogasra akasztott sapka alatt lóg. A lakás három szobából és az ebédlőből áll. A szobák egyszerűek, mint egy rendes, másodrendű szálloda szobái. Az ebédlő ovális alakú; az ebéd olyan, mintha vendéglőből hoznák vagy mindenes szakácsnő készítené. A tőkés országokban egy szerény fizetésű hivatalnok kicsit felhúzná az orrát, ha ezeket a szobákat látná és elégedetlen lenne az ebéddel. A lakásban kisfiú játszadozik. Jaseka, az idősebbik fiú éjjel az ebédlőben alszik, egy ággyá átalakítható kereveten, a fiatalabbik pedig egy alkóvszerű kis sarokban, amely a szobából nyílik.

Ebéd után a házigazda odaül az ablak mellé az egyik egyszerű karosszékbe és pipára gyújt. Mindig egyformán öltözködik. Egyenruhában van? Aligha nevezhetjük annak. Inkább valami egyenruhára emlékeztető öltözet ez. Az egyszerű katona ruhája, de mégjobban leegyszerűsítve: csizma, terepszínű, csukott zubbony és lovaglónadrág. Az ember keresgél az emlékezetében. Nem, még sohasem láttam másképp, csak nyáron, mikor fehér vászonruhát hord.

Havonként párszáz rubelt keres, azt a maximális szerény fizetést, amit a Kommunista Párt alkalmazottai kapnak.

Vajjon a szem-e az — ez az exotikus, kissé ázsiai szempár — ami ennek a pipázó embernek, ennek a keményvonású munkásarcnak irónikus arckifejezést kölcsönöz? Van valami a tekintetében és a vonásaiban, ami azt az érzést kelti, mintha állandóan mosolyogna. Vagy még inkább, mintha éppen nevetni készülne. Ilyennek tűnt azelőtt a Másik is — Lenin. Nem is annyira szilaj tekintetére gondolok, mint inkább örökösen hunyorgó szemére; nem annyira az oroszlánarc redőire (bár ebből is van benne valami), hanem inkább a fortélyos, kissé kötekedő mosolyra. Valóban: könnyen, őszintén, szívből tud nevetni és mosolyogni. Keveset beszél. Ő, aki bármely kérdésről, amit véletlenül felvetnek előtte, akár három óra hosszat is tud beszélni és ragyogóan megvilágítja minden oldalát, sokkal jobban szeret nevetni, még kacagni is, mint beszélni.

Ő a mi legjelentékenyebb kortársunk. Huszonegymillió négyzetkilométeren száthetvenmillió ember vezére...* Nagyszerű fenségében egyszerre emelkedik Európa és Ázsia, a jelen és a jövő fölé. Ő a világ legláthatóbb embere — s ugyanakkor egyike a legkevésbbé ismerteknek.

— — — — — — — — — — — — —

Sztálin életrajza, mondja Kalinin, igen fontos fejezete az orosz forradalmi munkásmozgalomnak...

Ünnepélyes feladat, felidézni ennek az embernek az alakját, aki ebben a pillanatban új világrészt

---

* Barbusse ezt a könyvét 1934-ben írta. Az adatok arra az időre vonatkoznak.

épít, e harcos politikusét, akinek személye világokat és korszakokat tükröz. Ha életútját követjük, a történelembe lépünk, szűz őserdőkbe vágott, új ösvényeken taposunk, az emberiség nagy könyvének még kiadatlan fejezeteiben lapozunk. Az adatok tömegesen tódulnak felénk, egybetorlódnak; temérdek sok van belőlük, hiszen ezek a megújult horizontok annyi mindent átölelnek. Új és új csapásokkal kell utat törni ebben a még meleg, hangosan kiáltó, élettel teli adathalomban.

És ez elvezet bennünket annak a kérdésnek a lényegéhez, amely nemcsak a mostani pillanat, hanem minden idők legnagyobb kérdése: Mi a jövője az emberi nemnek, amelyet eddig annyira meggyötört a történelem, mi a földi jólét és a földi igazságosság mértéke, mi után törekedhetünk? Mi lehet a világmindenségben kétmilliárd ember reménysége?...

— — — — — — — — — — — — —

Térjünk vissza mégegyszer annak az embernek az alakjához, aki ott él a között, amit tett és amit még tennie kell. (Rendszerint azt szokta mondani, ha az ember a munkája iránt érdeklődik: „Az, amit megvalósítottunk, mindig semmi ahhoz képest, amit meg kell valósítanunk").

Ő ellenségeink céltáblája és az ő szempontjukból igazuk van, mondja Knorin. Ő a mi Pártunk híre-neve, mondja Bubnov. Ő a régi vasbrigád legjobbika, mondja Manuilszkij. A régi bolsevikokat, mondja Mikojan, nem azért tiszteljük, mert öregek, hanem azért, mert nem öregszenek.

Élettörténete a sikerek sorozata a legképtelenebb nehézségek sora fölött. 1917 óta nincsen olyan esztendő a pályafutásában, amelynek eredményei ne

tennének bárkit is híressé. Igazi vasember. A neve kifejezi jellemét; Sztálin — acél. Rugalmas és hajthatatlan, akár az acél. Hatalmának titka: félelmetes józansága, kiterjedt tudása, elképesztő belső rendszeressége, a világosság szenvedélyes szeretete, könyörtelen logikája, gyors, biztos, heves elhatározókészsége, csalhatatlan ösztöne a megfelelő emberek kiválasztásában.

A halottak csak a földön élnek tovább. Lenin mindenütt ott van, ahol forradalmárok vannak. De kétségtelenül Sztálinban jelenik meg újra, jobban mint bárkiben Lenin gondolata és tanítása. Ő a ma Leninje. Vajjon melyik a legfontosabb hajtóerő lángeszében? ... Tud nem sietni. Ért a pillanat mérlegeléséhez. Különleges jellemvonása, az, ami mindennél egyénibb benne: várni a kellő alkalomra, ellenállni az igéző kísértésnek, valóban félelmes türelemmel ...

Sokat mérlegel és tűnődik, mielőtt egy-egy rendszabályt előterjeszt („sokat" nem azt jelenti, hogy „sokáig"). A végtelenségig elővigyázatos és nem könnyen ajándékoz meg valakit bizalmával. Egy közeli munkatársának, aki egy harmadikra gyanakodott, ezt mondta: „Az egészséges gyanakvás jó alap a közös munkához". Óvatos, akár egy oroszlán.

— — — — — — — — — — — — —

Ez a tiszta és ragyogó ember (amint ezt elég alkalmunk volt látni) nagyon egyszerűen él. Csak azért nem könnyű vele találkozni, mert folyton dolgozik. Ha az ember meglátogatja a Kreml egyik termében, összevissza három-négy emberrel találkozik a lépcső alján és az előszobákban ... rendszeresen hajnali négy órakor fekszik le ... egyetlen titkára

van, Proszkrjobüsev elvtárs. Nem azt írja alá, amit mások fogalmaznak: azok csak az anyagot szolgáltatják, mindent ő maga végez. Minden az ő kezén megy keresztül. De ez nem akadályozza meg abban, hogy ne válaszoljon vagy válaszoltasson minden egyes levélre. Az érintkezesben közvetlen és barátságos. Szerafima Gopnyer „nyílt közvetlenségéről" beszél, Barbara Dzsaparidze, aki Georgiában együtt harcolt vele, „jóságáról" és „lelki finomságáról", Orahelasvili „vidámságát" emeli ki. Úgy nevet, mint egy kis gyermek.

Mikor a Gorkij-jubileum záróünnepélyét tartották a moszkvai nagyoperában, a felvonásközben összegyűlt néhány vezető személyiség, az egyik volt cári vagy nagyhercegi páholy mögött; hatalmas zenebonát csaptak, mindnyájan torkuk szakadtából nevettek. Sztálin volt ott, meg Ordzsonikidze, Bubnov, Molotov, Vorosilov, Kaganovics. Történeteket meséltek a polgárháború idejéből, mulatságos jelenetekre emlékeztek vissza: „Emlékszel-e még, amikor leestél a lóról..." „Hogyne emlékezném a csúf jószágra, nem tudom, mi ütött belé..." Homéroszi kacaj, túláradó jókedv reszkettette meg a kis termek cári faburkolatát — az újjáépítés nagy munkásainak rövid, felfrissítő kikapcsolódása.

Lenin maga is egész szívéből tudott nevetni.

„Soha életemben nem találkoztam senkivel — mondta Gorkij — akinek a nevetése olyan ellenállhatatlan lett volna, mint Vlagyimir Iljicsé. Egészen különös, hogy ez a szigorú realista, aki olyan jól látta és olyan biztosan érezte a nagy társadalmi tragédiák közeledését — egy ember, aki olyan szenvedélyesen gyűlölte a tőkés világot, így tudott nevetni, egészen könnycsordulásig, fulladásig." És Gorkij hozzáteszi: „Csak olyan ember tud így ne-

vetni, akinek erkölcsi ereje hatalmas és megrendíthetetlen."

Aki úgy nevet, mint egy gyerek, az szereti a gyerekeket. Sztálinnak három gyermeke van, egy nagy, Jaseka, és két kicsi: a 14 éves Vaszilij és a nyolcéves Szvjetlána. Felesége, Nagyezsda Alilujeva, múlt évben halt meg; fiatal emléke már csak egy szép, nemesen népies arc s egy fehérmárvány kar, amely a novogyevicsi temető sírlapjáról nyúlik elő. Féligmeddig örökbefogadta Artyom Szergejevet, akinek apja baleset következtében halt meg 1921-ben. Atyai gondját viseli Dzsaparidze két lányának, akit az angolok lőttek agyon Bakuban. És hány más ilyen gyerek van! Még mindig magam előtt látom Arnold Kaplan és Borisz Goldstein, a két kis zongora- és hegedűművész elragadtatott arcát, mikor elmesélték nekem, hogyan fogadta őket Sztálin a Conservatoire-ban aratott diadaluk után. Még háromezer rubelt is adott nekik és ezt mondta egyiküknek: „Vajjon most, hogy tőkés lettél, fogsz-e nekem köszönni az utcán?"

Lenin és Sztálin vidámságához hozzátartozik, szinte azonos jelenség azzal, iróniájuk. A gúny fegyverével bőségesen, minden adandó alkalommal élnek. Sztálin igen szívesen ad mulatságos vagy torzító kifejezést gondolatának.

Gyemján Bednüj mond el erről egy jellemző történetet: „Az 1917-es júliusi napok előestéjén Sztálin és én együtt voltunk a Právda szerkesztőségében. Szól a telefon; a kronstadti tengerészek érdeklődnek Sztálinnál: »Puskával vagy puska nélkül menjünk ki a tüntetésre?« Mit fog vajjon válaszolni, gondoltam magamban feszült figyelemmel. »Puskával? Ez a ti dolgotok, elvtársak. Mi írók, mindig magunkkal hordjuk a ceruzánkat.«" „Természetes, írja

Bednüj, hogy erre a tengerészek is mind »ceruzájukkal« vonultak fel."

De tud hangfogót is használni. Mikor egyik válaszára Emil Ludwig így kiált fel: „Nem is sejti, mennyire igaza van!", Sztálin kedvesen csak ennyit válaszol: „Ki tudja, talán mégis sejtem egy kissé." Mikor viszont ugyanaz az író felteszi neki a kérdést: „Gondolja, hogy Önt össze lehet hasonlítani Nagy Péterrel?" Sztálin a gúny minden árnyalata nélkül így felel: „A történelmi összehasonlítások mindig sántítanak, ez azonban egyenesen képtelenség." Nem használ fel minden kínálkozó alkalmat, hogy az emberek ostobaságán nevessen.

Az eredmény mindig ugyanaz: sohasem igyekszik tündökölni, egyéniségét előtérbe helyezni.

Sztálin sok fontos könyvet írt, amelyek a marxista irodalom klasszikus értékei közé tartoznak. De ha megkérdezik tőle, minek tartja magát, ezt válaszolja: „Csak Lenin egyik tanítványa vagyok; egyetlen becsvágyam az, hogy hűséges tanítványa legyek". Érdekes megfigyelni, hogy amikor Sztálin beszámolót tart az irányítása alatt végzett munkáról, milyen következetesen Lenin érdemének tulajdonít minden elért eredményt, ámbár saját magának oroszlánrésze volt a munkában — nem is valósíthatja meg a leninizmust az, aki maga is nem alkotó. Náluk ez a szó: tanítvány, felmagasztaló — mindamellett a szovjetemberek ezzel a szóval háttérbe szorítják a maguk egyéni szerepét, hogy beleolvadjanak a közösségbe. Ez nem megalázkodás, hanem testvériesség. Seneca szép, tömör mondása jut eszünkbe: „deo non pareo sed assentior" — „istennek nem engedelmeskedem, hanem egyetértek vele".

Ha még időbe telik, amíg megértjük a szovjet-

embereket, ez nem bonyolultságuk, hanem éppen egyszerűségük miatt van. Hisz nyilvánvaló, hogy nem az egyéni hiúság hajtja őket előre, mindig csak előre és ad nekik erőt ahhoz, hogy megállják helyüket az arcvonal legveszélyesebb részein, még csak nem is a dicsvágy teszi ezt, amely a hiúság nemesebb tartalma — hanem a hit. Ebben a nagy országban, ahol a tudósok élőket mentenek meg a holtak vérével, sőt már-már arra törekednek, hogy feltámasszák a halottakat, ahol a gonosztevőket nem büntetik, hanem kigyógyítják erkölcsi betegségükből, ahol a ködös vallásokat és mérgező babonákat a világűrbe szórja szét a szél — ebben az országban a földből nő ki a hit, akár az erdő vagy a termés. A logika belső igazságába vetett hit. A tudásba vetett hit, amelyet Lenin olyan mélyértelműen fejezett ki, mikor szóba került az a gyáva, aljas merénylet, amit ellene elkövettek: „Ön csodálkozik? Hisz mindenki tudása szerint cselekszik". A szovjetember hite a szocialista rendszernek szól s a tömegnek, mely e rendben megtestesül; a munkának; a termelőerők viharos növekedésének. „A munka — mondja Sztálin — becsület, dicsőség, érdem és hősiesség dolga." Hit a munka evangéliumában, a kommunista törvényben, a végletekigmenő becsületességben. „Hiszünk a Pártban" — mondta Lenin. „Benne látjuk a mi korunk szellemét, becsületét és bizalmát". „Nem mindenkinek adatott meg, hogy egy ilyen párt tagja lehessen — mondja Sztálin. — Nem mindenkinek adatott meg, hogy kiállja azokat a megpróbáltatásokat és viharokat, amelyek egy ilyen párt tagságával együttjárnak."

Ha Sztálin hisz a tömegben, ennek a fordítottja is igaz. Az új Oroszországban lépten-nyomon ünneplik Sztálint, de ez az ünneplés bizalomból ered és

a néptömegek mélyéből fakad. Ez az ember, akinek arca Marx és Lenin közé ékelődve emelkedik ki a vörös plakátokról, minden és mindenki iránt érdeklődik: ez az ember alkotott mindent, ami van és meg fogja teremteni, ami lesz. Mint megmentő jött és a jövőben is ez a szerepe.

Tudjuk jól, hogy Sztálin saját szavai szerint „az a legenda már összeomlott, hogy a nagy emberek a történelem legfőbb teremtő erői". De ha tagadjuk is azt, hogy a hős kizárólagos szerepet játszik a történelem eseményeiben, amint ezt Carlyle állítja, mégsem vonhatjuk kétségbe viszonylagos fontosságát. Itt is úgy kell érteni a dolgot, hogy az az ember engedelmeskedik leginkább a történelemnek, aki azonosítja magát vele. Az a nagy ember, aki, előrelátva az események menetét, nem követi, hanem megelőzi azokat s aki már egy fejlemény bekövetkezése előtt harcol érte vagy ellene. A hős nem talál fel ismeretlen földet, hanem felfedezi azt. Nagy tömegmozgalmakat tud életrekelteni — s azok mégis önként támadnak — csak azért, mert jól ismeri okaikat. A jól alkalmazott dialektika ki tudja hámozni az eseményből, éppúgy mint az emberből, azt, ami benne rejlik. Minden nagy helyzetben nagy emberre is szükség van, aki irányítja az eseményeket. Lenin és Sztálin nem teremtették, hanem alakították a történelmet. Közelebb hozták a jövendőt.

Azért vagyunk a világon, hogy itt a földön a lehető legtökéletesebb fejlődést biztosítsuk az ember számára... Akkor vagyunk hívek önmagunkhoz a mi földi utunkon, ha nem vállalkozunk lehetetlen feladatokra, de ugyanakkor olyan messzire megyünk, amennyire csak erőnk engedi, a gyakorlati megvalósítás terén. Nem szabad az emberekkel elhitetni azt, hogy meg lehet akadályozni a halált:

arra kell törekedni, hogy teljes és emberhez méltó életet éljenek. Nem szabad egész lényünkkel a gyógyíthatatlan bajok ellen vetnünk magunkat, amelyek az emberi természetből fakadnak: az orvosolható bajok ellen kell harcolnunk, amelyek társadalmi természetűek. Csak földi eszközökkel lehet a föld fölé emelkedni.

Mikor az ember éjszaka végighalad a Vörös Téren, szinte úgy érzi, hogy egy óriási színpadot lát, amely két részből áll: egyik oldala a jelent jelképezi, ahol a földkerekség egyik legnagyobb népe a világ jövőjét építi, míg a másik oldal az 1917-es évet megelőző eseményekre utal — szinte a vízözönelőtti multra. És az embert olyan érzés fogja el, hogy az, aki az éjféli, puszta tér közepén sírjában kiterítve fekszik, egyedül van ébren az egész világon s ő őrködik minden fölött, ami körülötte ragyog, ami a városokból és falvakból felé sugárzik. Ő az igazi vezető — akiről a munkások boldogan nevetve állapították meg, hogy egyszemélyben uruk és bajtársuk: ő az atyai testvér, aki valóban mindenki fölé hajolt. Ti nem ismeritek őt, de ő már előre ismer benneteket és valamennyitekkel törődik. Bárki légy is, szükséged van a világnak erre a jótevőjére. És bárki légy, szükséged van arra a másik emberre is — sorsod legjobb része annak a másik embernek a kezében nyugszik, aki szintén mindenki felett őrködik és mindenkiért dolgozik. Az egész világé ez az ember, akinek feje a tudósra, arca a munkásra, ruhája az egyszerű katonára emlékeztet.

BARBUSSE
ÉS A SZOCIALISTA REALIZMUS

NATURALIZMUS ÉS REALIZMUS

Vörös szőnyeges nagy szalon, melyben a csillárok fényei alatt százarcú tömeg nyüzsög és bámészkodik jobbra-balra.

Zöld bársony kanapén ül egy ember.

A látogatók minden oldalról jól megnézik, még le is hajolnak, hogy közelebbről lássák, talán meg is tapogatnák, ha ez tilos nem volna. Az idegenek belepillantanak a katalógusba és onnan olvassák ki a nevét, újra szemügyre véve: Emile Zola.

Ő az: viaszból öntve, de saját ruhájában, a jelenkori híresség szalonjának központi figurája. Körülötte a kis fülkékben a reflektorok függőleges fénysugaraiban láthatók: III. Sándor cár szakállas vaskos alakja tábornoki uniformisában, akit a közönség szolgai ostobasága „a jámbor óriás"-nak nevez. A pápa hosszú fehér ruhájában sokszínű egyenruhás testőrei körében az alábárdok csillogó rácsa mögött. Páris grófja (a francia trónkövetelő), akiről Thiers azt mondotta, hogy messziről olyan, mint egy porosz tiszt, közelről olyan, mint egy hülye. Mellette az ifjú Fülöp herceg, aki a publikum kedvéért verseskönyvet tart a kezében. Azután sok más hasonló figura sorakozik még fel a nagyvilág színházának apró kulisszái között.

Az általános figyelem azonban főleg annak a férfinak magas, szinte toronyszerű homloka és csillogó szemüvege felé irányul, aki hátát a kanapé támlájának veti és keresztbe rakja a lábát. Ez az ember épp ezekben a napokban nagy ideológiai és irodalmi csata középpontja volt.

Ez az ember, akit Balzac és Flaubert kiemelkedő nagy árnyai, a mult útjának közepén a Goncourt testvérek, legelől pedig Guy de Maupassant (akinek szeme mielőtt az őrületbe és a halálba meredt volna, mindig félresiklott valamerre) kísértek, hosszú harcokat állott és nagy győzelmeket vívott ki.

Most azonban mindez a siker kérdésessé válik, valóságos vihar tombol körülötte.

Mik is az okai ennek az általános ellentámadásnak, mely a XIX. század utolsó tizedében a naturalizmus ellen megindult?

Mindenekelőtt nevezzük meg ennek közvetlen okát. Ami annyi súlyos vereség után lehetővé tette a tradicionisták ünnepélyes visszatérését a színtérre, az főleg az volt, hogy a közönség kezdte únni azt az irodalmi pirulát, melyet húsz éven át engedelmesen lenyelt és amiből az utóbbi tizenöt évben egyre fokozottabb adagokat kapott. Zola nem volt hajlandó a maga formuláját módosítani. Maupassant ezt tette, amikor áttetsző és őszinte realizmusát lassankint az úri társaság szellemében feloldotta, elnőiesítette.

Ez a kérlelhetetlen törvény: egy írói módszer elkopik pusztán abban is, hogy túl sokáig uralkodott. A dolgok ritmusa bizonyos idő multán felidézi a megújulásnak természetes és telhetetlen szükségletét.

Ez a jóformán gépies változás nem kötelezi el a jövőt, azt mondhatnánk, ez a jelen pillanat kér-

dése. Inkább divatról beszélhetnénk, mint valami végleges ítéletről. Később még adódhatnak új fordulatok. Pillanatnyilag a piac annyira telítve van, hogy az a hatalmas tehetség, aki olyan erős pozíciót épített magának, most jórészt elveszítette vonzóerejét, jóllehet művei még tömegük és minőségük révén tartják magukat. Sőt e művek tömegének áramlása még bizonyos sikert is biztosít számára.

Itt a pillanat, amikor meg lehet támadni.

Az ellenfelek mindenféle fajtája rohamoz, mintha a földből nőnének ki. Az alvók egyszerre felébrednek, néha még a halottak is. A visszahatás periodusai, melyek szükségszerűen követik a közönség szellemében a siker periodusait, jórészt azért robbannak ki, mert egy szellemi irányzat ellenfelei mindig több oldalról gyülekeznek és változatosabb jelszavakkal jelentkeznek, mint annak hívei. Ez a jelenség megkönnyíti a forradalmak kifejlődését vagy fellobbanását, de igen gyakran ez gátolja meg azt is, hogy végleges győzelmet arassanak. Néha döbbenetes egységfrontok alakulnak ki ilyenkor.

A naturalizmus ellen csapkodó hullámok messze túlhaladtak az irodalom határain. Ezt nem szükséges többször mondanom, mert hiszen itt vannak a tények, melyek maguk mesélik majd el, hogy a naturalizmus, nemcsak az irodalom keretein belül élt és uralkodott. A pozitív megfigyelés és keresés egyik alkalmazási módja volt. Egyes pontokon túlfejlődött végrehajtó közegeinek szándékain és akaratán.

A kereszteshadjárat éppen a tudományos kutatás szelleme ellen indult. Ebben a hadjáratban mindenekelőtt az ősi konzervatív hagyományok erői szövetkeztek, melyek ma még élnek és működ-

nek és ezúttal az irodalom, filozófia, vallás és politika négyszeres támaszpontjain vetették meg a lábukat.

A háború célja az volt, hogy leverjék és megtörjék a szabad gondolatot, a tudományt és a köztársaságot a spiritualizmus, a katolicizmus és a társadalmi reakció erőivel. Egy utolsó, kétségbeesett kísérlet, hogy Istent visszahelyezzék a dolgok fölé.

Ezek azok a periodusok, melyekben az állásfoglalások tisztázódnak a széles és mélyreható vita tüzében. Mert a társadalmi kérdések az idő múlásával a dolgok folytonos összeütközéseinek forrásában nyerik igazi jelentőségüket. Ezekben a csatákban nőnek meg és terebélyesednek ki következményeik gazdag pompájában. És így lassan elhagyják maguk mögött azokat, akik annakidején (akkor nem minden bátorság nélkül) megkockáztatták ezeknek a problémáknak kifejezésre juttatását. Így történt, hogy egyes liberálisok, az új ideák körültekintő barátai, liberalizmusuk óvatos játékával és a szavak rugalmasságával zsonglőrködve úgy tűntek fel, mint holmi forradalmárok. Taine, Renan, Saint-Beuve, Villemain, Montégut, Vinet, sőt maga Cousin is, a maguk idejében többé kevésbbé bátor újítók voltak. De minthogy ellenzékiségük hordereje nem haladta meg a harci akarat bizonyos határait és miután felébredt bennük az osztályöntudat is, egyszer csak ellentétbe kerültek pillanatnyi kezdeményezéseik logikus következményeivel. Még Courbet is, amikor lecsillapult, nem volt már többé Courbet. Már nem hatott többé az ifjúságra. Márpedig *aki ifjú akar maradni, annak mindig előre kell mennie.*

Ezek a részleges félforradalmárok és lényegében konzervatív elemek, kénytelenek voltak fel-

ismerni annak az irányzatnak erkölcsi kihatásait, mely akciójuk kezdetén rájuk mosolygott (miután az erkölcsi tény lényegében mindíg materialista, csak a konkrét tényekhez kapcsolódik), be kellett látniok, hogy akciójuk társadalmi és főleg politikai eredményei végső kihatásukban gyakorlatilag is befolyásolják a dolgok menetét és végeredményben történelmi tényekké fejlődnek. Ezek most megkapaszkodtak mindenben, hogy hátra maradhassanak és egész súlyukkal küzdöttek azért, hogy az „arany középút" pállott rendszerében megállhassanak. Ez az az ismert *lehűlési* vagy „kijózanodási" processzus.

A régi rendhez való visszatérés nagy és ragályos egységesítési folyamatot hoz magával és a tömegek szellemiségét túlságosan egyszerűnek látszó, de mégis pontos meghatározással a reakció és a forradalom táborába osztja. Ez a két nagy emberi tábor, ebbe olvadnak fel a többi kisebb pártok előbb vagy utóbb. Mindkettőnek megvannak a maga fegyverei és jellemvonásai. A maradiság irányzata rendszerint a közkeletű fogalmak mögé sáncolja el magát, abba a „belső világba", ahol a vitathatónak elég tere marad, ahol a szofizmus és a szószátyárság könnyebben ellenáll a nyilvánvaló valóságnak, vagyis elzárkózik az absztrakt, a pszichológiai eszmék falai mögé. Goethe egyszer azt mondotta, hogy „a forradalmi korszakok általában szubjektív jellegűek". Rossi, Engels műveihez írott ragyogó magyarázataiban viszont azt mondotta, hogy „minden társadalmi és politikai forradalmat a természethez való visszatérés szokott megelőzni". 1890-ben a naturalizmus nem minden ok nélkül, úgy lépett fel, mint 1860-ban a realizmus, vagyis mint „a szocializmus hydrájának az egyik feje".

A naturalizmus támadói nemcsak a mult múmia-

szerű főpapjai közül kerültek ki, nemcsak a történelem poros képei közül, akik túlélik magát a palotát, akik sokszor újjáépítik a falakat maguk alatt.

A klasszikus kritika megkövesedett figuráin kívül, akiket még Corneille is megdöbbentett, akik Ponsard szárnyai alá menekültek és akik Pontmartin és Aubé urakban éltek tovább, abban az Aubé úrban, aki katolikus tanár volt, annyira tanár és annyira katolikus, hogy cikkeitől a parlamenti többség egységét féltették. Ott szerepelt a támadók között Perret úr, a *Moniteur* szerkesztője, holmi paraszti regények vizenyős históriáinak szerzője, azután Vallois úr, alapjábanvéve derék ember, de aki sose bírta elviselni az eredetiséget, továbbá Claretie úr, akinek újságírói virtuozitása akkora volt, hogy hat újságban sem fért el egyszerre és már a cirkuszi mutatványok határait súrolta. De felsorakozott a romantika régi gárdáján kívül Paul de Saint-Victor is, a romantika birodalmi hercege és kiváló flótás, továbbá Barbey d'Aurevilly, a harcias fővezér, aki lándzsát szegez az ellen a „Michelangelo ellen, aki trágyából gyúrja a szobrait"... A támadók most modern jelmezt öltöttek magukra és elszedték ellenfelük fegyvereinek egy részét. Ifjaknak álcázva magukat, az új spiritualizmus, az új racionalizmus nevében lépnek fel, jóllehet csak az új reakciót jelentik.

Abban a nagy riportban, melyet Huret úr, a szorgalmas és gyorskezű újságíró, a vélemények ügyes kivonatolója írt 1891-ben az *Echo de Paris* című újságban a „Jelenkori irodalom fejlődésé"-ről, (mely nagy feltűnést keltett akkoriban), a naturalizmusnak egy olyan mérlege alakult ki, mely nagyon hasonlított a csődhöz és amely már-már a multba űzte ezt az irodalmi irányzatot.

Magában a naturalisták táborában a fáradtság

jelei mutatkoztak. Huysmans is kifejezést adott ennek a hangulatnak, azt mondván, hogy fél fejjel nekimenni a falnak. Edmond de Goncourt és Anatole France kifogásolták, hogy a kísérleti regényekben csupa jelentéktelen személyiség szerepel. Hajlottak arra, hogy azt a valóban súlyos nézetet védelmezzék, hogy a nép csunya és az úri társaság szép. Ezzel mintha kaput akartak volna nyitni a regényben a raffinált értelmiségieknek és a nagyvilági uraknak és hölgyeknek. Ezt művelte Maupassant is és Paul Bourget is ennek az iránynak szentelte élete művét. A *Kegyetlen rejtély* című regénye ennek a rendszernek és technikának az alkotása, mely Huysmans szerint egy „teáskanna pszichológiáját" fejezte ki. Két évvel később írott regénye, *A tanítvány*, a következő drámát mesélte: egy nagyvilági ember egy revolverlövéssel megöli Taine pszichológiáját.

A naturalizmus némely ellenfele, azok, akik a költők nyelvén harcoltak az álmok, a legendák, az ideális szépségek világáért és akik jogaikat vitatták „a materiális valóság ú. n. diktatúrájával és a tények tisztázásának rabigájával" szemben és akik politikai és vallási kérdésekben voltakép nem is állottak szemben Zolával, ezek a maguk ellenzékiségében sok tapintatot és figyelmességet érvényesítettek. Mert, tegyük hozzá, csak a társadalmi ellentétek mérgesítik el igazában az irodalmi vitákat.

Catulle Mendès ezért írta egyszer Zolának: „Ön bizonnyal győzni fog, de végül mégis az én ügyem diadalmaskodik. Szívből egészen az Öné vagyok, és értelmem is félig Ön mellé áll."

A *Temps* irodalmi kritikusa, Gaston Deschamps, eléggé ismert, habár eléggé sötét professzor azt csinálta, hogy egy aljas üzletemberhez méltóan előszedte, csak úgy találomra egymásmellé rakta Zola

műveinek legkeményebb, leggorombább mondatait Ráadásul még plágiummal is megvádolta az írót. Maurice Barrès egy levelében maga is elítélte ezt az eljárást és azt írta, hogy ez „komiszság és ostobaság, mely csak a krónikaíró urat jellemzi és elárulja, hogy teljesen értetlenül áll szemben minden művészi invencióval".

A klasszikus kritika nagy segítséget kapott Anatole France-ban, aki néhány dícsérő szó mellett kemény dofeséket adott, és még nagyobb támogatót Jules Lemaître személyében, aki kevesebb kíméletességgel mint Anatole France, álszenteskedő, de egyben felületes ítéletet hirdetett, és ez az ítélet csak olyankor volt barátságos vagy szeretetreméltó, amikor ezzel még ártalmasabb lehetett.

Az imént szóltam már a nagyvilági és a pszichológiai írótípusról, Maupassant-ról, aki a boulevard írója lett és Bourget-ről, aki mint Mirbeau mondotta: „csak a százezer frankot érő lelkeket volt hajlandó figyelembe venni"... Ilyen csodálatos kisiklásai voltak az úgynevezett lélektani regényeknek...

Az elvont lélektani tényeknek csak leltári értékük van, mint mindennek, ami absztrakt. A lélektan csak akkor ér valamit, ha a realitás megfelelő biztosítékát tudja nyujtani. A lélektani analízis algebrai mutatvány és az algebrai módszer csak akkor pozitív, ha tapintható, érzékelhető alapjai vannak. Stendhal az emberi lelket szintén algebrai metódusokkal elemzi, de az ő algebrája gyakorlati, a valóság elemeit zárja magába és mint Zola mondotta, a következetes okoskodás segítségével eljut az igazsághoz.

Mindazonáltal ez az elvont pszihológiai okoskodás már formája miatt is és a légkör miatt, amiben mozog, könnyen kijátssza az ellenőrzést, és ebben

rejlik az árulás kísértése és csapdája. Mihelyt az író absztrakt dolgokkal kalkulál, belekeverheti munkájába az elvont bizonyítékok elemeit, mint pl. a misztikus filozófiai hiedelmeket és vallásos babonákat. Nincs olyan ostoba gondolatláncolat, mely az absztrakt művészetben elméletileg ne lenne lehetséges vagy elfogadható. Az absztrakció utat nyit a formulák üres játékának, az iskolás verbalizmusnak, minden tudományellenes miszticizmusnak, minden reakciós politikai elképzelésnek. Az absztrakció zűrzavaros vizében az igazságok és tévedések csudálatos keveréke uszkál. Itt elég Bourget-nek azt a jellemző mondatát idéznünk, mely szerint „az új kereszténység a pozitív lélektan tanulmányára épül".

A materializmus nem tagadja a pszichológiai tényeket, hanem a konkrét valóságokhoz kapcsolja. A valóság élő képébe keveri mind a kettőt, mondván, hogy egyiket a másiktól csak boncolás útján lehet elválasztani. Bourget spiritualista iskolájának úgynevezett pozitivizmusa nem más, mint egy bizonyos fajta materializmus, melyet csontjaitól megfosztottak. A materializmus magábanvéve teljes egész, viszont a spiritualizmus lényegében felemás valami, mely csak optikai illúziók segítségével áll meg a talpán. Pápákhoz vagy útszéli varázslókhoz illő filozófia.

Brunetière a *Revue des Deux Mondes* egy cikkében, melyet „a naturalizmus csődjének" keresztelt, már 1887-ben azt hirdette, hogy egy szentimentális naturalizmus korszaka következik, melyben a feltámadott Szép és a Jó foglalja el a főhelyet, miután visszanyerték örök szűziességüket. És a megújhodott régi hősöket hívta újra porondra.

Végül a szimbolista költészet, mely közmondásosan antirealista volt, fellépett a parnasszusi köl-

tészet oldalán, mint ennek konkurrenciája. Ennek az irányzatnak, ami lényegében nem volt egyéb, mint fullasztó levegőjű kúszó-mászó növények sűrűje, mely a levegőbe eresztette gyökereit, egy zseniális ember volt a zászlóvivője: Stéphane Mallarmé. A szimbolikus idealizmus kettős alapú dogmája végeredményében a vallásos költészethez vezetett. Még napjainkban is gyakran találkozunk azzal a sajátságos és jellegzetes megkülönböztetéssel, mely a prózai észszerűséget szembeállítja a költészet őrületével, vagyis a prózai embert a költő-istennel. Ez a Szentlélek, mely az irodalom egyik részében uralkodik és csak a poétának nyitja meg a mennyek országa kapuit.

Mindazonáltal meg kell állapítanunk, hogy a naturalistákat ostorozó vádirat nem támaszkodott pusztán irodalmi jellegű tárgyi alapokra. Az irodalom vonalán csupán olyan tendenciák mutatkoztak, melyek a témák megnemesítését kívánták. Itt olyan eszmei általánosságok léptek fel, melyek belső ellentmondásai elárulták az egész hadjárat valóságos céljait. Tehetségtelen fickók vagy poéták, akik írott mannát lestek az égből — vagy regényírók, akik lázasan kutattak jobbra-balra valami eredeti ötlet után, a homályból irányították a „bálvány" elleni offenzívát, a tudomány megszentségtelenítését.

Ezt az offenzívát Brunetière egy 1895-ben a *Revue des Deux Mondes*-ban megjelent cikkében indította el, melynek ezt a címet adta: „Látogatás a Vatikánban". Ebben a programszerű cikkében ez a vén pedagógus (aki irodalmunkra az ünnepélyes közepesség szomorú fényét vetette és akit láttunk a Sorbonne katedráján, amint szánalmasan összeaszott figurájával ott trónolt és nehézkes, keser-

nyés nyelvén Baudelaire zsenijét ostorozta), a tudomány csődjét hirdeti és szép sorba rendezi mindazokat a szofizmákat, melyek azzal vádolják a tudományt, hogy nem váltotta be (különben sohasem tett) ígéreteit.

— „Tanúi vagyunk annak — mondotta Berthelot — hogy a miszticizmus új rohamra indul a tudomány ellen." Berthelot könnyűszerrel verte vissza ezt a támadást, de ez a nagyszerű tudós nem tudta eléggé kiaknázni a maga igazságainak súlyát és ezért védelmében nem volt elég kemény bátorság és könyörtelenség.

Herbert Spencer szintén segítségére sietett a tudományellenes fétisimádóknak a felfoghatatlanságról szóló teóriájával. E névtelen és jámbor istenség, mondhatni lefejezett istenség jóvoltából a nagytekintélyű filozófus kényelmes pozíciót biztosított a spiritualistáknak, akik el akarták kerülni a nevetségességet, a szkeptikusoknak, sőt a félénkebb szabadgondolkodóknak is, lehetővé téve e művelt uraknak és hölgyeknek, hogy istenhívők maradhassanak anélkül, hogy hinniök kelljen Istenben.

Bergson úr pedig az ő szalonkantizmusával (amit akkoriban előttem úgy jellemzett, hogy ez egy „mérsékelt kantizmus") elegáns fegyvert hozott a csatába a tudományos szellemiség (és Kant) ellen, mely különben csak akkor ért valamit, amikor ellenfeleitől kölcsönzött puskaport hozzá.

Ami pedig Taine-t illeti, ő már régen visszafordult a maga útjáról. A kommün úgy megfélemlítette, mint másokat a purgatórium tüze. Irtózott a tömegektől. Ő, az egykori antimoralista, most már csak a jó erkölcsű művészetnek hódol és ifjúkori materializmusát becserélte valami kényelmes és veszélytelen panteizmusért.

A naturalizmus viszonya a tudományhoz azonban nem volt olyan egyszerű, mint gondolnánk. Látszólag a kölcsönhatás teljes volt. A valóságban a naturalizmus csak alapelvei szerint volt tudományos. A megfigyelés által gyüjtött való tények kizárólagos alkalmazása és a megfigyelés széleskörű kiterjesztése, hogy szembeszállhasson egyes tévelygésekkel, melyeket a tudomány eloszlat.

Zola maga is — a munkáihoz írt első jegyzeteiben — világosan leszegezte, hogy könyveinek kiindulópontját (kivéve talán az öröklött tulajdonságokról szóló elméletét, melyet sosem fejtett ki egészen) nem lehet egy abszolút rend megerősítésének tekinteni. Azt sem lehet állítani, hogy regényírói hivatása kimerült abban, hogy „abszolút" igazságokat vagy matematikai következtetéseket vonjon le saját elméleteiből. Különben a tények, cselekedetek, vagy jellemvonások szigorúan meghatározott matematikai levezetését nem lehet egyébnek tekinteni, mint jámbor óhajtásnak, mely legfeljebb megközelítő kísérletekre alkalmas.

Ezek a dolgok természetéből folyó kikötések elhárítják egyúttal azokat a vitákat is, melyeket némelyek — nagyító alá véve Zolát, mint a tudomány emberét — egyes részletkérdésekben épolyan részrehajlóan, mint ostobán, Zola ellen vezettek.

Kétségtelen, hogy az impregnációról (az emberi szervezet átitatottsága a bűnös visszaélések maradványaival) vagy a bűnbánat fiziológiai tulajdonságairól szóló elmélet alapossága vagy alaptalansága semmikép sem érinti se Zola műveinek irodalmi értékét, sem a *Madeleine Férat*, vagy a *Thérèse Raquin* tudományos becsét.

Martineau doktor ismert könyvében *(Emile Zola tudományos regényei)*, miután olyképpen próbálja

megdönteni Zola műveinek pozitív értékeit, hogy lefűrészeli a Rougon—Macquart-család családfáját, szemrehányásokat tesz Chantau Lazare-nak, mert (az Életöröm c. regényben) Pauline esetében egy garatmögötti-gyulladást állapít meg, holott a valóságban „a beteg inkább egy mandulagyulladás szimptomáit mutatja". Pascal doktor halálának leírásánál hibáztatja, hogy a doktor bőre olyan színű volt, mint a hervadt levél, holott szerinte barna vagy szürkéssárga színűnek kellett volna lennie.

Ezek a bölcs árnyalati megkülönböztetések elég mulatságosak, még akkor is, ha elfogadjuk, hogy az orvos állításai a valóságnak megfelelőek. Akkor is, főleg az tűnik ki belőlük, hogy a doktor műtőkése kitűnően alkalmas a hajszálhasogatásra.

Ám a valóságban itt nem apró-cseprő csatározásokról van szó. Le kellett számolni azzal a ténnyel, hogy a naturalizmust, a kísérleti metódus csalhatatlanságát kemény csapások érték.

Nos, mindebben a döntő szerepet a politika játszotta. Harc folyt a köztársasági államforma ellen, melyet sokan összetévesztettek a művészi materializmus politikai arculatával és ezért acsarkodtak Zolára olyan eszeveszetten. Pierre Martino, a naturalizmusról írott igen részletes tanulmányában kitűnően kifejtette és napvilágra hozta ezt a tényt.

Ha Zola eddig nem adott számot magának ezekről az összefüggésekről, ebben a pillanatban saját bőrén kellett éreznie, amikor látta, honnan erednek azok az ütések, amik minden oldalról érik.

Történelmi szempontból nézve, a mi eléggé öreg köztársasági rendünk aligha vádolható haladó irányzattal, de lehet, hogy egyes demokratikus jellegű események komolyan nyugtalanították a régi rendszer híveit. Pierre Martino a következőkben foglalja

össze ezeket a nyugtalanító jelenségeket: 1882: az iskola semlegessége, 1884: a válási törvény, 1885: a szenátorok életfogytiglani kinevezésének megszüntetése, 1889: Boulanger tábornok puccskísérletének bukása és a világkiállítás sikere. Ezek az eredmények azért keltettek az ellenzék soraiban komoly ijedelmet, mert túlértékelték e tények demokratikus jellegét. Csak szavak értékeléséről van szó, de végül feltűnt a látóhatáron az egyház és állam elválasztásának lehetősége, majd az általános jövedelmi adó rémképe is!

Ezek a demokratikus etikettek egy új pártalakulást takartak, a kölcsönös engedmények közvetítő pártjának föllépését, mely lényegében reakciósabb volt, mint a nyilt reakció, de mindezek ellenére már eleve elavult és tehetetlen. Sok diplomáciai tapintattal, a vallásszabadság és a sovinizmus jelszavain lovagolt ez a tökéletesített konzervatív propaganda. A klerikalizmus és a sovinizmus mindig egy gyékényen árult. Láttuk és ma is látjuk a katolikus papot, amint harciasan silbakol a haza bálványa, az emberáldozatok oltára előtt. A vallás megvásárolja az emberektől szabadságukat és függetlenségüket és cserébe a kuruzslók gyógyszereit kínálja gyógyíthatatlan betegségeik ellen. A republikánus politikusok félrendszabályai is ilyen kuruzsló gyógyszerek, melyek egy betegséget sem gyógyítanak meg. Főleg nem nyúlnak a nyomorúság és az emberi szenvedés gyógyítható bajaihoz.

Szóval a naturalizmus ostrom alatt állott, mint egy bástya, melyet egy külső megjelenésében eléggé tarka, de céljai közösségében egységes had támadott azzal a céllal, hogy gátolja a társadalmi fejlődést.

Tehát éppen itten, a politika „piszkos relativitásának" terepén mutatkozott meg a naturalizmus tragikus tökéletlensége. Minthogy egészséges materialista szemléletét elszakította a politikától, miután túlságosan rövidre fogott meghatározását adta a tényeknek és ezeket a társadalmi tényeket az egyének fiziológiai hajlamaival magyarázta és nem mással, ezért nem fejthette ki a maga szerepét teljes nagyságában és jelentőségében.

Hiába állott oda, mint a babonák és lélektelen hagyományok ellenfele, hiába leplezte le szenzációs festői hatású leírásaiban a jelenkort és hiába mutatott néhol irányt a logikus társadalmi átalakulás felé, ő maga megállott ezen az úton. Nem adott komoly táplálékot az egyén erkölcsi és vallási ösztöneinek, nem adott választ az emberek közös vágyainak, sem gyakorlati irányítást a nép nagy kívánságainak.

Ebből a szempontból tényleges csalódottság mutatkozott az olvasóközönség tömegeiben. A tömegösztön, akármilyen közömbösnek lássék, kapcsolja a dolgokat és azt kérdezi: „mi hát az a naturalizmus, mit hozott nekünk az ő igazsága?"

A naturalizmus abban bűnhődött, amiben vétkezett. Ha következetesen a „század szellemével" szemben (melyet különben erőteljesen magábaszívott és amivel voltakép saját kiinduló elveinek engedelmeskedett), felölelte volna magában a világtársadalom elháríthatatlan fejlődését azzal a gyakorlati racionalizmussal, mely minden előítéletet kizár magából (az egyéni esetek éppúgy beletartoznak a kor panorámájába, mint a nagy összefüggések és az írástudónak ezt éppúgy kell tudnia, mint másnak), azokon a személyeken keresztül, melyeknek életet adott, egyben az egésznek értelmet adhatott volna.

Újabb létjogosultságot nyert volna és ezzel könnyebben túlhaladhatott volna azon az átmeneti sikertelenségen, mely az elhasznált irodalmi formula osztályrésze lett. Ilyképpen az életteliségnek és a megújulásnak kimeríthetetlen forrásaiból meríthetett volna abban a küzdelemben, mely a régi világ sötét erői és a dolgok és eszmék fejlődése között megindult.

Akkor nem kellett volna a csata forgatagának kellős közepén üres és konfúzus illetéktelenséggel magyarázkodnia, ugyanakkor, amikor egy Paul Bourget és Jules Lemaître sokkal következetesebben készült rá, hogy a royalista reakció egyik oszlopaként kiálljon.

Akkor Zolának nem kellett volna Huret, a riporter előtt — aki fölkereste, hogy a naturalizmus egészségi állapotáról tudakozódjék — arra hivatkoznia, hogy a haladás lassú folyamat és a megvalósulás hosszú határidőt igényel. Ez annak következménye volt, hogy a haladás vívmányait nem tette egészen magáévá, legföljebb platonikus óhajokat fejtett ki az élethez intézett ódákban és abban a reménységben, melyet a *Germinal* címe olyan szépen kifejez. Mindez a jelenkor életének az a része, mely a naturalista világban még mintegy vesztegzár alatt van. Már a Zola által fölhozott mentségek szelleme is (mentségek, melyeket ő nyomban a társadalmi problémák terepére helyez) megmutatja és elítéli a naturalizmusnak ezt a hiányosságát, mert hiszen a nagy szocialista átalakulás pozitív valóságokat hoz és ehhez nem okvetlenül szükséges, hogy az átalakulás azonnali legyen.

A szocializmus kiemelhette volna Zola iskoláját negatív álláspontjának kátyújából, melybe szűkös keretei szorították.

Zola e pillanatban élharcosa volt egy hatalmas elvi tábornak, melynek céljaitól és kötelezettségeitől akkor még sajátságos makacssággal elzárkózott. Közvetítőhelyzete viszont kiszolgáltatta az ellenfél ütéseinek, egyben megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy az ütéseket visszaadhassa. Nem volt eléggé felfegyverkezve hozzá. Ezért nem tudta ügyét a maga egészében megvédeni.

AZ EMBEREK

Zola szocialista irányváltozása megelőzte a Dreyfus-afférт és már észrevehetően megmutatkozott a *Három Város* regényciklusában, a *Lourdes, Róma, Páris* című regényeiben. A modern társadalom új szerkezete itt már feltűnik a jövő távlatában és megjelenik az új társadalom apostola.

1896-ban még a *Páris* megírása előtt Bernard Lazare bizonyos cikkekre célozva, ezt írta Zolának: „Ön egyszer azt mondotta, hogy talán valamikor szocialista lesz. Ön már az is". És kifejezte azt a reménységét, hogy a *Páris*-ban életrekelnek azok a magvak, amelyeket a *Germinal*-ban elvetett.

Művészi szempontból nézve a tömegek gigantikus mozgása és annak a kollektív hallucinációnak lefestése, melyet a *Lourdes*-ban olvashatunk, a különböző korabeli Rómák pompás architekturája, amely a *Róma* című könyvéből bontakozik ki, végül a dolgok és eszmék hatalmas arányú kifejtése, melyen a sorozat harmadik könyve épül, mindez Zola tekintélyét ismét régi magasságába emelte. Egyesek siettek bejelenteni, hogy a trilógia új irodalmi irányzat első alkalmazását hirdeti.

Max Nordau ezt írta Zolának: „ami ennek a nemes alkotásnak egész különlegesen nagyszerű szub-

jektív, emberi jelentőségét adja, az a körülmény, hogy a középponti figurák nem bizonyos modellek realista vagy naturalista másolatai, hanem a »belső szemlélet« régi jó metódusa segítségével kelnek életre".

A nagy nemzetközi kritikusnak ez a sok tekintetben igazságos értékelése szintén azt akarja velünk elhitetni, hogy valami gyökeres változásról van szó. Márpedig a három könyv, de főleg az első kettő anyagának fölsorakoztatása pontosan ugyanazzal a módszerrel történik, melyet Zola korábbi regényeiben alkalmazott. Viszont ez a mesteri riportázs a Rougon-Macquart sorozattal szemben szélesebb ecsetelésű, nagyobb arányú freskókat mutat, a tónusok színesebb szimfóniáját, a képek gazdagabb kompozícióját adja. Amikor arcképet fest, most már kevésbbé bújik el a modelljei mögé, mint azelőtt. Az események menete sokkal általánosabb jellegű és a jelenkor képének megfestésében nagyobb szerep jut a jövendőnek.

Aztán következett a három Evangélium. A Dreyfus-ügy dolgainak kemény leckéje, ha nem is határozta meg véglegesen egy írói fejlődés vonalát, a naturalizmus elleni hadjárat élessége mindenesetre megmutatta Zolának, miért szükséges arra az útra fordulnia, amin azután elindult és amely különben is megfelelt a mű és alkotója belső és egyre mélyebb meggyőződésének. Kétségtelen, hogy ezek a fejlemények siettették pozíciójának pontosabb meghatározását. A Dreyfus-ügy azt jelentette Zolának, amit Maurice Barrès így fejezett ki egy 1896-ban Zolának írott levelében: „Azt hiszem, hogy szinte kiszámíthatatlan hasznát veszem a politikai szereplésnek. A közélet megtanított arra, hogyan kell értelmezni a történelmet, a valóságokat, a sikereket". Zolának

is megmutatta a forradalmi eszközök kérlelhetetlen szükségességét. Híres vádiratát (J'accuse) így fejezte be: „Ez a cselekedet, melyet most végrehajtok, csupán forradalmi módszere annak, hogy az igazság és az igazságszolgáltatás kirobbanó elégtételét siettessem".

A művész figyelmét most teljesen, kizárólag a modern élet társadalmi és erkölcsi oldala vonja magára, az emberiség együttműködése a történelmi események során.

Minden a társadalmi feladat tudományos problémái felé irányít bennünket. És a társadalomtudomány bármily pozitív legyen, súlyos kötelességgel párosul. A meglévő valóság mellett megmutatkozik és előtérbe nyomul az is, aminek egyszer szükségszerűen lennie kell. Megköveteli minden tudatos ember részvételét a közös sors megjavításában.

Ezen az úton és nem a fiziológia útjain jut el a társadalmi kérdésekhez az az író, aki tudományosan készül munkájára. Nem lehet eléggé ismételni, hogy a társadalmi együttélés tudományán keresztül, az egymás iránt való kötelezettségek tudatán keresztül lehet csak valóban megteremteni a tudomány és a művészet csereviszonyát. Az irodalom többféle módon hasznosíthatja a tudomány eredményeit, de ezt csak a társadalmi propaganda értelmében tudja lényegében mindenkihez eljuttatni.

A társadalmi élet tényeit nem lehet elválasztani a politikától „abban a közös nagy műben, melyen valamennyien erőnk és képességeink szerint munkálkodunk" — írta Jaurès Zolának. Egy társadalmi tény felismerése társadalmi kérdés, de működésbe hozása már politika. A közgazdaság a maga konkrét anyagával nem egyéb, mint egy kozmogónikus ösz-

tönzés a politikai cselekvés felé. A társadalmi Jelen gyakran politikai, a társadalmi Jövő mindenesetre az.

A társadalmilag aktív irodalmat a mi időnkben és a mi köreinkben az jellemzi, hogy nagyrészében már a jövőben él. „A valóság tartós lerögzítése — írja a megújhodott Zola — mindig a holnapba torkollik".

A feladat: a jövő fölismerése. Így válik a naturalizmus a jövő realizmusává. És ugyanakkor, amikor a térben kiteljesedik, egyre mélyebbre is ássa be magát. Dreyfus kapitány megmentésének a módszere is ez volt: a dolgok jelentőségének elmélyítése, amit ezúttal már nem egy egyén, hanem a társadalmi közösség, nem egy ember, hanem az emberi szolgálatába állítottak. Itt nem egyetlen igazságtalanságról volt szó, hanem magáról az igazságtalan rendszerről, mely végül elviselhetetlenné válik. És most már nemcsak az igazság, hanem maga a realitás indult el útjára.

Zola most nem az egyén, hanem mindenki életének értelmét keresi. Egy „más erkölcsiséget" keres, hogy belevigye az életbe, egy új morált, mely a babonák, a jezsuitizmus, a demokratikus elvontságok és a mennyei akrobatamutatványok polgári moráljának érvényes ellentéte lehessen.

Amikor visszatér az erkölcsi iránymutatás elvéhez, melyet az irodalmár azért hagyott el, mert a részletdolgokat összetévesztette az egésszel, akkor visszatér — és itt külön ki kell emelnem jellemének ezt a hűséges vonását — az emberi haladás iránti kötelességtudáshoz, az újító szerepének eszméjéhez, melyet ifjúkori lelkesedése napjaiban a költő feladatának hirdetett.

Keres, kutat azok között a tények között, me-

lyeket a tudomány — mondhatnánk azt is, hogy az ő személye — ellen intézett támadások során, majd a *Lourdes* és *Róma* hatalmas dokumentációjának összegyüjtése alkalmával ismert föl. Új választ és megoldást keres az emberi nyomorúságra, nem a vallás válaszát.

Amikor 1898-ban Londonban élt, ahol a *Termékenység*-et, az *Evangélium* első kötetét készíti elő, Fourier műveit olvassa és „elkáprázik tőlük".

Ezzel az utópista szocializmust szívja magába a romantikus szocializmussal keverve, mely kissé gyáva és megalkuvó kompromisszum, voltaképpen a szocializmus és humanitárizmus közötti álláspontot jelzi. Zola összeköttetésben állott Jaurès-zel, akinek tanításaiból ha nem is humanitárius, de humanista formulákat vett át. (Itt meg kell jegyezni, hogy Jaurès sokkal átfogóbb szellemiség volt ahhoz, hogy az ő szemléletét egyetlen ilyen szóval jellemezni lehessen.) Mindenesetre Jaurès még nem tudta új tanítványa érdeklődését szigorúan tudományos irányba terelni. Zola akkor még túlságosan idillikus formáit keresi a szocializmusnak ahhoz, hogy gyakorlatilag beilleszkedhessék a jelenkori dolgok rendjébe.

Egyelőre még több szerepet juttat az emberi jóságnak és a szerelemnek, mint faktoroknak a társadalmi tevékenységben, mint amennyi az emberi nem fejlődésének akkori állapotában, a válságok szinte mechanikus kegyetlenségében, az érdekek tüskés szövevényeiben megilletnék. Zola, a pozitív tudomány embere kerülő utakon az elhagyott hátsó telkeken át hatolt a szocialista szemléletbe. Túlságos könnyen megelégszik a látszatokkal. Hiszen egyszer azt írta, hogy „az angol munkások élete úgy tűnik, mintha a megvalósult falansztert látná,

mintha kommunistáink álma már átment volna a gyakorlatba . . ."

Akik az ő rendületlen emelkedését figyelemmel kísérték, azok előtt nem kétséges, hogy Zola könnyen csatlakozott volna egy világosabb felfogáshoz is, figyelembevéve — amit a naturalizmus alapelveiben is kimondott — a társadalmi értékek elosztásának aránytalanságát, melynek az emberiség többsége ma áldozatul esik és figyelembe véve a gyűlölet harci erejét, az ártatlanok igazságos és termékeny gyűlöletét, a gyűlöletet, melyet maga is okosan felhasznált, amikor saját helyzetének tisztázásáról volt szó, várva és remélve azt az eljövendő napot, melyen a jóság és szeretet az emberi fejlődés hatékonyabb rúgója lesz. A polgári harmóniák és szimmetriák szépsége, az egyenlőség rendjének cirógatásai, a kollektív paradicsom tömjénfüstje — mindezek a szentimentális és esztétikai elemek a jövő dolgai és nem lehetnek okok és célok ma, az élő közösség újjászervezésének közvetlen problémái. A barbár világ stádiumában, amelyben ma élünk, ezek a fohászok az úrnapi könyörgésekhez hasonlók. Ha meg akarjuk tenni az első lépéseket előre, akkor nem tehetünk mást, mint megkönnyíteni azoknak az erőknek az előretörését, melyek a dolgok mai rendjét egyedül képesek megváltoztatni, tehát a munkásosztályét és kerülni kell, mint a pestist, minden egyezkedést, minden kompromisszumot, középutat, melyek a mai rend védelmének álcázott argumentumai és eszközei.

Zola most egész határozottan megindult ezen az úton. Csodálatos valóságérzéke már megmutatta neki a társadalmi problémák lényeges pontjait. A művész rendkívül pontos képet alkotott magának

arról a szerepről, melyet a burzsoázia a politika és a pénzügyek színterén játszik.

„A polgárság — írta Zola munkajegyzetei között — elárulta régi forradalmi multját, hogy megőrizze kapitalista privilégiumait és uralkodó osztály maradhasson. Miután meghódította a hatalmat, meg is akarja tartani és nem adja, nem akarja átadni a népnek. Ebben az akaratában megkövesedik, szövetkezik a reakcióval, a klerikalizmussal, a militarizmussal. Ki kell emelnem azt a fontos, mondhatnám döntő megállapítást, hogy a burzsoázia történelmi szerepét befejezte — átment a reakció oldalára, hogy hatalmát és vagyonát megóvja — és hogy a holnap energiájának minden reménysége a népben van."

Jó messzire vagyunk már attól a Zolától, a *Pálinka* (Assommoir) írójától, aki, ha nem is közvetlenül, de közvetve a polgári törvényhozásra bízta a nép bajainak orvoslását. Napról-napra újabb és újabb felfedezésekkel, újabb szintézisekkel gazdagodik. Rájön a burzsoá társadalmi morál és ennek egyéni katekizmusa közötti egységre; a köztársaság fejedelmeinek demokratikus demagógiája szintén nem egyéb, mint egy spanyolfal, ami mögött mindent megengedhetnek maguknak. Amikor Zola a *Három Város* terveit feljegyezte, ezt írta a noteszébe: „Három nagy sebünk: az egyház, a kaszárnya, a nagybirtok... ezeket kell szétrombolni, különben a köztársaság nem méltó a nevéhez. Ezeken a dolgokon csak a nép tud segíteni... a közeli forradalom, de ez lehetőleg ne legyen véres forradalom".

Kétségtelen, az a köztársaság, melyről Zola beszél, már régen megtagadta azokat a jelszavakat, melyek nagy betűkkel vannak felírva középületeinek falára, távol volt azoktól az eszméktől, amik-

nek kissé zavaros képzeteit sokáig őrizte szívében, megszokásból is, anélkül, hogy közelebbről megvizsgálta volna őket, a jó polgár bizalmával. De ugyanakkor két szükségszerűség heves harcot vív benne, egyik a tények, másik az érzelmek követelése: szétrombolni — nem vért ontani. Node ez a probléma más lapra tartozik. A történelmi leszámolások rendszerint a maguk törvényei szerint folynak le és nem veszik figyelembe a nemes lelkek szentimentalizmusát. Ha a forradalom vérontást követel, ezért a burzsoázia viseli a felelősséget, mert a forradalom csak akkor és olyan mértékben nyúl fegyverhez, amikor és amilyen mértékben a burzsoázia erőszakot alkalmaz, hogy jogtalan privilégiumait megvédje. A forradalom mindig sokkal kevesebb vért követel, ha győz, mintha legyőzik, mert a burzsoázia a nép vérét nem kíméli.

Zola jegyzetei még világosabban kimondják: „egyik oldalon a mult emberei, a konzervatívok. Másik oldalon a jövő emberei, a forradalmárok".

Ezzel a megállapításával elsöpri végleg útjából egyes politikusok és egyes pártok hipokrita egyezkedését, melyek egyensúlyban akarják tartani a helyzetet a reakció és a forradalom között, mert hiszen elkerülhetetlen, hogy ezek az akrobaták egy szép napon a reakció karjaiba omoljanak.

Akárhogy nevezzük magunkat, mihelyt a közélet dolgaival foglalkozunk, szükségszerűen be kell sorakoznunk valahová, vagy a forradalmárok közé, vagy a konzervatívok közé.

A realista író, aki valóban méltó lett erre a fenséges névre, újra rátapintott a valóságra, mégpedig nem azért, mert egy állásfoglalás jelszavának engedelmeskedett, hanem mert a józan ész rávezette.

Auguste Comte mondotta egyszer: „A józan

ész az a pont, melyen a dolgok és az eszmék kapcsolata a legszorosabb".

Általában sokan hajlanak arra, hogy kijelentsék: Zola a *Három Város* és főleg az *Evangélium* köteteiben „hátat fordított" a naturalizmusnak. Ezt mondja többek között Pierre Martino, az a kritikus, aki a legalaposabban tanulmányozta Zola műveit. (Itt meg kell jegyezni, hogy kritikájában sok részrehajló konformizmus is mutatkozik.) Szerintem ez az értékelés, mely magában hordja, ha teljessé akarjuk tenni az értelmét — az elvek feladását, a köpenyegforgatást, nem nagyon áll meg a talpán. Zola megfontolt elhatározással hagyta el alakjainak és tárgykörének azt a világát, ahová — jóllehet gyakran rendezett kisebb-nagyobb kirándulásokat a Rougon-Macquart-család ciklusából másfelé is — a közhiedelem csökönyösen betelepítette. De ezzel tulajdonképpen nem követett el árulást a naturalizmussal szemben, mert hiszen ez azt hirdette, hogy minden témát és minden emberi alakot, még a legvisszataszítóbbakat is meg lehet írni és nemcsak ez utóbbiakat.

Pierre Martino azt állítja: „Zolának már nem is volt szüksége dokumentációra". Ha az ember elolvassa Zola legutóbbi műveit, egyáltalán nem hajlandó igazat adni ennek a kritikának. Nem látjuk be, miért kellene a naturalizmusnak elhagyni alapjait pusztán azért, hogy kiterjeszkedjék. Ez az alap mindíg a kísérleti realitás volt és továbbfejlődése pozitív elveinek törvényeit követte. Legfeljebb annyit lehetne mondani, hogy következtetései a hipotézisek világába is behatolnak, ami morális kötelesség, tudományos jog is, ámbár ezeken a területeken a következtetések amúgyis vitathatók.

Zola személyiségének ez a legutóbbi és legfen-

ségesebb kifejezési formája, az addig ingadozó gondolatok megszilárdulása, szigorúbb elrendezése inkább arra mutat, hogy levetkezte magáról a parazita világ behatásait. De senki sem állíthatná, hogy 1867 óta életének akármely időpontjában, két könyve megjelenése közötti időben, Zola bármikor megváltoztatta volna irányvonalát. Nagyon csalódik, aki az ő művének rendkívüli következetességét vitatja. Most se történik más, minthogy egyenesen végigmegy azon az úton, melyen a valóság bizonyítékait keresi.

És itt új erőkkel találkozik: az optimizmussal és az új generáció aktív támogatásával.

Ezt írja feljegyzéseiben: „a dolgok átnyúlnak a holnapba. Ragyogó optimizmus. Megnyitom az új századot".

Az optimizmus, ez a társadalmi lelkiismeret egészsége. Elhagyni az egyénit, mely a halál foglya, hogy átlépjünk a kollektívumba, mely örökkévaló. Ez annyi, mint áthaladni a jelenből a jövőbe, a pesszimizmusból az optimizmusba. — Mert nincs valóságos és tartós öröm sem az egyéni sors falai között, sem a mai közösségi élet realitásának falai között. A társadalom bajait meg lehet gyógyítani, de csak úgy, ha közvetlen közelből vizsgáljuk.

Zola szelleme lényegében mindíg optimista volt. Pascal doktor ezt nyiltan megvallja. A pesszimizmus nála nem volt egyéb, mint optimizmusának dühkitörése olyankor, amikor a pillanatnyi realitás felbőszítette, amikor a magábafojtott optimizmusnak kénytelen volt korlátokat állítani. Zola oldalán most felsorakoznak az emberiség újjászülető erői, „az ifjúságnak az a legtisztábbik része, melynek nagyobb szüksége van az igazságra, mint tekintélytiszteletre". Műve egyre jobban és jobban harmoni-

zál ennek a növekvő hadseregnek ritmikus előretörésével, mely megrengeti a régi világ talaját. A mindíg megújuló tömeg fegyelmezett és mégis földrengésszerű menete viszi magával előre.

„Valamennyien szinte megborzongtunk az örömtől — írta neki 1900-ban Élie Faure, egy haladó ifjúsági csoport nevében — amikor láttuk, hogy korunk egyik legnagyobb szellemisége, legkiválóbb jelleme nyiltan és határozottan magáévá teszi a szocialista elveket".*

Amikor 1901-ben a *Munka* megjelent, Zola elnökölt egy népgyűlésen, ahol Jaurès ismertette ezt a művét. Erről a gyűlésről üdvözletet küldtek az orosz munkásságnak és forradalmi értelmiségnek, melynek mozgalma már akkor az elkövetkező 1905-ös harcok viharait jelezte.

Jaurès ezt írta Zolának a gyűlés után: „... ezen az estén boldogan láttam, hogy gondolatai milyen mélyen hatoltak a tömeg szívébe és tudatába".

Körülbelül ezekben az időkben ismerkedtem meg Zolával. Amikor először megláttam rue de Bruxelles-beli lakásán, ahová felvittem egy verseskötetemet, egészen meg voltam lepődve attól, menynyire más benyomásokat keltett bennem, mint az a kép, amit a körülötte nyüzsgő legendák és karikatúrák fabrikáltak róla. Semmi nyoma nem volt annak az elhízott, behemót Zolának, amilyen talán valamikor lehetett. Magas alakja is meglepett (mint ahogy annakidején Victor Hugo tekintélyes termete is meghökkentett, amikor gyermekkoromban megcsókoltam őt, és később Maxim Gorkij is hasonlóan

* Charles Péguy, aki egész más szellemiségű író volt, ezt mondotta: „Ha egy forradalmár, mint Zola, nem szocialista, akkor az emberiségnek semmi haszna sincs belőle."

hatott rám). Megfigyeltem elkínzott arcának finomságát, mély és szomorú vonásait, világosan csengő hangját, melyen „a becsületes nagy irók családjáról" beszélt, akikről szívesen beszélt, mert hiszen senkinek sem volt több joga hozzá, hogy róluk ítélkezzen.

Az *Igazság*, a Dreyfus-ügy történetének egy változata, 1902-ben jelent meg.

A negyedik Evangélium, az *Igazságszolgáltatás* már nem jelent meg, mert 1902 szeptember 29-én egy baleset megölte azt az embert, az emberi gondolatnak azt az óriását, aki Victor Hugo mellett a XIX. század szellemiségét legmélyebben megbolygatta.

„Cézanne éppen műtermében dolgozgatott, Aix-i házában, festékes palettáján pepecselt, amikor belépett hozzá Paulin, az egykori birkózóbajnok, aki modellje és háziszolgája volt egyszemélyben.

— «Monsieur Paul, Monsieur Paul! Zola meghalt!»

Cézanne erre sírvafakadt és zokogva arra kérte Paulint, hagyja magára. Bezárkózott. Paulin időről-időre odalépett a műterem ajtajához, de nem mert bekopogni, mert késő estig hallotta a művész sóhajait és sírását." (A. Vollard: Paul Cézanne.)

TARTALOM

Előszó 5

Barbusse és a háború

Részletek „A tűz" c. regényből 25
Részletek a „Világosság" c. regényből 69

Korunk tragédiái

Szemelvények a „Faits divers" c. novellás-kötetből

Akiket nem lehetett megfékezni 95
A tanító 112
A kísértet, mely nem tér vissza 117
Civilizáció 127
A véres olajmező 136

Sztálin

Részletek a „Sztálin" c. műből 153

Barbusse és a szocialista realizmus

Részletek a „Zola" c. műből 167

Felelős szerkesztő: Simó Jenő — Műszaki vezető: Gortvai Tivadar
Címlapot rajzolta: Csillag Vera

(187) — 2321. Franklin-nyomda N. V. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
Felelős: Janka Gyula igazgató

12.41